

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'DA AHLAK
FELSEFESİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Naim ŞAHİN

Hazırlayan
Ali ŞEKER

KONYA-2006

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
GİRİŞ.....	1
1. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ	1
1.2. AHLAKİ YAPISI.....	5
3. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN HAYATI VE ESERLERİ.....	9
3.1. Hayatı ve Şahsiyeti.....	9
3.2. Eserleri.....	15
3.2.1. Ahlakla İlgili Eserleri	15
HAYATI VE AHLAKLA İLGİLİ ESERLERİ HAKKINDA BURAYA KADAR ÖZET BİLGİLER VERDİĞİMİZ İZMİRLİ'NİN ŞİMDİDE AHLAK GÖRÜŞÜNÜ ELE ALMAYA ÇALIŞACAĞIZ.	16
I. BÖLÜM.....	17
4. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'DA TEORİK AHLÂK PROBLEMİ.....	17
4.1. Ahlâkın Ortaya Konması	17
4.1.1. Ahlâkın Tanımı.....	17
4.1.2. Ahlâkın Kaynağı.....	20
4.1.3. Ahlâkın Konusu.....	21
4.1.4. Ahlâkın Gayesi ve Gerekliliği	22
4.2. Ahlâk İnsan İlişkisi	23
4.2.1. Ahlâkî Bir Varlık Olarak İnsanın Yapısı.....	23
4.2.2. Ahlâkî Bir Varlık Olarak İnsanın Fiilleri	23
4.2.3. Ahlâkî Değer Olarak İyi ve Kötü	25
4.2.4. İyi Ahlâklı Olmanın Yolları	26
4.2.5. Kötü Ahlâktan Korunmanın Yolları	29
4.3. Ahlâkın Yapıtıcı Güçleri.....	35
4.3.1. Allah (Din) Korkusu.....	35
4.3.2. Vicdan	36
4.3.3. Hükümet	37
4.3.4. Devlet	37
4.4. Ahlâkî Faziletler.....	38
4.4.1. Hayır ve Şer.....	39
4.4.2. Erdem	39
4.4.3. Adalet	40
4.4.4. Hak	41
4.4.5. Vazife	42
4.4.6. Nefis Terbiyesi	43
II. BÖLÜM.....	45
5. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'DA PRATİK AHLÂK PROBLEMİ	45
5.1. Ferdî Ahlâk.....	45
5.1.1. Edep Ma'a Lillâh Veya Yaratıcıya Karşı Vazifeler.....	45
5.1.2. Edep Ma'a Resûlillâh	46
5.1.3. Nefsin Edebi	47
5.1.4. Ana ve Babaya Karşı Edepler.....	48
5.1.5. Ferdin Diğer İnsanlara Karşı Edepleri.....	49
5.2. Dinî (İslamî) Ahlâk	49

5.2.1. Allah'a İman ve Allah'ı Sevme	49
5.2.2. Meleklerle İman ve Melekleri Sevme	53
5.2.3. Kitaplara İman ve Kitapları Sevme	53
5.2.4. Peygamberlere İman, Peygamberleri Sevme ve Model Alma	53
5.2.5. Ahiret Gününe İman	56
5.2.6. Kazâ ve Kadere İman	57
5.3. Sosyal Ahlâk	58
5.3.1. Toplum Ahlâkı	58
5.3.1.1. Akrabayı, Sılayı Ziyaret Edebi	58
5.3.1.2. Genel (Diğer İnsanları) Ziyaret Edepleri	59
5.3.1.3. Mecliste Bulunma Edepleri	60
5.3.1.4. Konuşma Edepleri	60
5.3.1.5. Hasta Ziyareti ve Hatır Sorma Edepleri	62
5.3.1.6. Yeme-İçme Edepleri	62
5.3.1.7. Yolculuk Edepleri	63
5.3.1.8. İkamet Edepleri	63
5.3.1.9. Uyku Edepleri	63
5.3.1.10. Giyim Edepleri	64
5.3.2. Aile Ahlâkı	64
5.3.2.1. Evlilik ve Aile Olma	65
5.3.2.2. Evliliğin ve Aile Olmanın Gayesi ve Gerekliliği	66
5.3.2.3. Evlilik Hayatında Eşlerin Birbirlerine Karşı Sorumlulukları	67
5.3.2.4. Çocukların Ana ve Babaya Karşı Sorumlulukları	67
5.3.2.5. Erkeklerin Çok Eşle Evlenmesi	68
5.3.2.6. Değer Olarak Kadın ve Erkek	69
5.3.2.7. Kadınların ve Erkeklerin Hakları ve Vazifeleri	70
5.3.2.8. Kazancın Temini	76
5.3.3. Ahlâksal Açıdan Kadınlarla İlgili Bazı Durumlar	80
5.3.3.1. Kadın ve Cihat	80
5.3.3.2. Kadın ve Örtünme	81
5.3.3.3. Kadın ve Süslenme	83
5.3.3.4. Kadın ve Mahremiyet	83
5.3.3.5. Kadın ve Özgürlük	84
5.4. Devlet Ahlâkı	86
5.4.1. Devlet, Hükümet, Siyaset	86
5.4.2. Yöneticinin Özellikleri	88
5.4.3. Devletin Gerekliliği	89
5.4.4. Devletin Özellikleri	89
5.4.5. Devletin Görevleri	90
5.4.6. Hukuk Devleti Olma	92
5.4.7. Hükümet	93
5.4.8. Hükümet Şekilleri	93
5.4.9. Hükümetin Görevleri	95
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	98

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.sempozyum	: Adı Geçen sempozyum
A.g.site	: Adı geçen site
Bil.	: Bilimler
Bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DFİFD	: Darülfünun İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Enst.	: Enstitüsü
Fak.	: Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
SDOD	: Son Dönem Osmanlı Düşüncesi
Sos.	: Sosyal
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme eden
Ts.	: Tarihsiz
Üni.	: Üniversitesi
Vb.	: ve benzeri
Vd.	: ve devamı
Vs.	: ve saire
Yay.	: yayınları

ÖNSÖZ

Düşünce tarihinde farklı alanlarda çalışmalar yapıp tebarüz eden bilim adamlarının sayısı oldukça azdır diyebiliriz. Bunlardan birisi de Osmanlı Devleti'nin sonu ile Cumhuriyetin başında yetişmiş olan İzmirli İsmail Hakkı'dır.

İlahiyatla ilgili birçok alanda –Felsefe, Kelam, Fıkıh, İslam Hukuku ve Ahlak gibi- kendisinden söz ettiren İzmirli İsmail Hakkı, “Yeni ilm-i kelam” adlı eseriyle döneminde bu alana yeni bir canlılık da getirmiştir. Onun ahlaki alanda görüşleri ve Ahlak Felsefesi üzerine değerlendirmeleri araştırılması gereken önemli bir husustur.

Yapmış olduğumuz ön araştırmalar neticesinde İzmirli İsmail Hakkı'nın Ahlak Felsefesi üzerine yapılmış bir çalışmanın olmadığını gösterdi. İşte biz bu çalışmamızda O'nun ahlak felsefesini ele alıp incelemeye çalıştık.

Bu araştırmamızı başta İzmirli İsmail Hakkı'nın kendi eserlerini ve konuyla ilgili ulaşabildiğimiz diğer kaynakları esas alıp tarayarak konumuzun sınırları dâhilinde tamamlamaya çalıştık.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında, İzmirli İsmail Hakkı'nın yaşamış olduğu dönemin ahlâki yapısına genel olarak baktıktan sonra İzmirli'nin ahlâk problemine ve ahlâk anlayışını etkileyen temel faktörlere değindik.

Birinci Bölümde İzmirli de Teorik Ahlak Problemi, ahlakın tanımı, gayesi, gerekliliği vb. konuları ele aldık.

İkinci Bölümde, İzmirli de Pratik Ahlâk Problemi üzerinde durduk. Burada ferdî ahlâk, dinî ahlâk, sosyal ahlâk ve toplum ahlâkı ile ilgili konuları inceledik

Sonuç kısmında da konu ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yaptık.

Bu çalışmamızın gerek ders aşamasında, gerekse tez aşamasında bana ışık olan, yol gösteren, gerektiğinde maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen, özellikle konunun seçimi, planlanması ve işlenişi sırasında fikirleriyle bizi aydınlatan başta danışman hocam Doç. Dr. Naim ŞAHİN olmak üzere, Prof. Dr. Hüsameddin

ERDEM, Doç. Dr. Bayram DALKILIÇ ve Yrd. Doç. Dr. İsmail TAŞ hocalarıma çok teşekkür ediyorum.

Ali ŞEKER

Konya 2006

GİRİŞ

1. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Siyasi ve Fikri Yapısı

Bir toplumun kültürel ve ahlâki yapısı, o toplumun fikrî ve siyasî yapısını etkiler. Bunun gibi yine bir toplumun fikrî ve siyasî yapısı o toplumun kültürel durumu ve ahlâki durumunu da etkiler. Dolayısıyla bunlar sıkı sıkıya bir ilişki içindedirler ve olumlu ya da olumsuz, birbirlerini etkilemektedir. Bu bağlamda İzmirli İsmail Hakkı¹'nin yaşamış olduğu dönemin fikrî ve siyasî yapısını bilmeden, Onun düşüncelerini değerlendirmenin eksik olacağını düşünmekteyiz. Acaba İzmirli'nin yaşamış olduğu dönemin fikri, siyasi ve ahlaki durumu nedir? Bunların bir biriyle olan ilişkileri nasıldır?

H. Ziya Ülken'in de belirttiği gibi, Türk düşüncesinin 19. yy.da Batı kültürü ile temaslarının çoğalmasından sonra Türk düşüncesi yeni bir devreye girmeye başlamıştır. Bu temaslar çoğaldıkça yeni bir düşünce tarzını (ya da tarzlarını) benimseme imkânları da meydana çıkmıştır.² Bununla beraber biliyoruz ki, Batı ile Osmanlı Devleti'nin teması ilk kez 16., 17., 18., 19. yy.larda olmamıştır. Bu temasların öncesi de vardır. Ancak Batı bir Hıristiyan toplumu, Osmanlı ise Müslüman bir toplumdur. Aralarındaki din, kültür farklılıkları bir de önceki Haçlı seferlerinin verdiği ön yargılar nedeni ile “iki düşünce tarzı uzunca bir süre birbirine tesirsiz yan yana birbiriyle uzlaşmaya çalışarak, fakat çoğunda hiçbir gerçek kaynaşmaya ulaşmadan yaşamışlardır.”³

Batı'dan etkilenmemiz mi şaşılacak bir şeydir? Bu soruya cevap olarak hayır denilebilir. Çünkü “Batı kültürü önce ekonomik-siyasî alanda, sonra bütün değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman, 16. yy.dan sonra onun gelişme hızına ayak uyduramayan başka kültürler için tek bir yol kalıyordu, o da modernleşmekti. Çünkü bu, artık Batı veya Doğu'nun karşılaşması, kapalı eski kültür

---

¹ Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde İzmirli İsmail Hakkı'yı kısaltılmış olarak İzmirli olarak vereceğiz.

² H. Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul 1998, s.19.

³ H. Ziya ÜLKEN, A.g.e, s.19.

çevrelerinin alış verişi değil, dünya ölçüsünde karakteri olan yeni kültüre katılmaktan başka bir şey olmayacaktı,⁴ olmadı da zaten. Ancak ön yargılar ve kültürler arası çekişmeler yüzünden çok geç kalındı diyebiliriz.

II. Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı'nın imzalamak zorunda kaldığı Karlofça Antlaşmasıyla (1699) ilk kez toprak kaybedilmiştir. Bu anlaşmayla Osmanlı, önceden kabul etmek istemediği Batı üstünlüğünü geçte olsa fark etmiş oldu.⁵ Yukarıda belirttiğimiz gibi bu fark edişe haçlı seferlerinden kaynaklanan ön yargılar ve iki toplum arasındaki büyük kültürel ve ahlâki farklar neden olmuştur. Bu yüzden 16. yy.dan 19. yy.a kadar Osmanlı'nın Batı'ya her yönelişi büyük tepkiler almıştır. Bir süre sonra ordunun içinde bir görüş ayrılığı oluştu. Oluşan bu gurupları Batı'nın başarısını modernleşmede görenler ve bütün yabancı tesirleri (teknoloji dahil) “gavur icadı” diyenler.⁶ diye ikiye ayırabiliriz. Bu iki gurup bir hayli zaman birlikte yaşamışlardı. Hatta 1899'da modernleşme adına açıklanan “Tanzimat Fermanı” da bu duruma kesin çare olamamıştı.

Buna sebep olarak da şunları söyleyebiliriz; görünen bir modernlik karşısında kulaklarını tıkayanlarla onun köklerine inmeyi isteyen ve yalnız meyvelerini yemekle işin çözülebileceğini sananlar yüzünden bu hata 19. yy.a kadar sürmüştür. Gidişat daha kötü bir hal alınca Osmanlı devlet adamları ve dönemin düşünürleri devleti kurtarmanın yollarını aramaya başlamışlar, bunun için çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. İleri sürülen her fikir arkasında bir takım toplulukları bulunca fikrî cereyanlar teşekkül etmiştir. Bu dönemin buhranlı bir dönem olmasından dolayı fikrî ve siyasî çeşitliliği de artırmıştır.

İşte İzmirli, sancılı bir dönem olması hasebiyle siyasi ve fikrî zenginliği olan böyle bir dönemde yetişmiştir. Onun bu kadar çok yönlü yetişmesine de bu zenginlik sebep olmuş olabilir diyebiliriz.

İzmirli'nin yaşadığı dönemde ortaya çıkan fikrî ve siyasî hareketler arasında Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü sayabiliriz. İzmirli'nin siyasi ve

---

⁴ H. Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul 1998, s.19.

⁵ H. Ziya ÜLKEN, A.g.e., s.20.

⁶ H. Ziya ÜLKEN, A.g.e., s.20.

fikri yapısını anlamamıza katkısı olacağını düşündüğümüz bu siyasî ve fikrî hareketlerden biraz bahsetmenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Bu akımların temsilcilerinin ortak noktası; Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve eski görkemli günlerindeki durumuna getirmek amacıyla çaba sarf etmiş olmalarıdır. Aynı gaye ile hareket eden bu fikir akımları, yönetim açısından farklılaştıkça birbirinden uzaklaşmış ve bazen de çatışma içine girmişlerdir. Buna rağmen bu dönemdeki fikirleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak çok zordur. Ancak düşünürlerin etrafında toplandıkları yayın organları vasıtasıyla bir ayırma gidilebilmektedir.⁷ Bu fikir akımları hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz;

Osmanlıcılık; bu hareketin temelinde, Müslim ve gayri Müslim bütün Osmanlı vatandaşlarının eskisi gibi rahatlıkla bir arada yapabileceği fikri vardı. Hareketin ilk savunucuları Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlılar) adıyla bilinen gruptur.⁸

Bu grubun temel amacı milliyetçi isyanları durdurup, ülkenin bütünlüğünü korumak için, bütün milletleri Osmanlı milleti düşüncesi etrafında toplamaktır. Böylece herkes yasalar önünde eşit olacak hiç kimsenin diline, dinine, soyuna bakılarak ayrıcalık tanınmayacaktır. Bu düşüncüyü etkin kılmanın yolu meşruti sistemdir. Böylece parlamentoda Müslüman olmayan unsurların da temsili sağlanacak ve kışkırtmalara kapılmaları, dahası Avrupa devletlerinin bunları bahane ederek iç işlerimize karışmaları engellenecektir. 1876 anayasası bu düşüncelerle hazırlanmış, fakat ülkede milliyetçi isyanları durmamış ve Osmanlıcılık düşüncesi etkinliğini yitirmiştir.⁹

İslâmcılık; İslâm'ı inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hakim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslâm ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm

---

⁷ <http://farabi-selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders.notlari/güz-yariyili/bolum-5/bolum05.html>

⁸ Dr. Kamil ÇOLAK, <http://www.dtsk.de/tr/kultur-gesellschaft-tr/kg-2003-01-22.tr.htm>

⁹ <http://aiit.sakarya.edu.tr/eminnot.htm>

arayışı olarak XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır.¹⁰

Yalnız şunu hemen belirtelim ki İslâmiyet'in, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana önemli ve belirleyici bir özelliği vardır. Burada bizim belirtmek istediğimiz İslamiyet değil, İslâmcılık akımıdır ve bu akımın işlevleri İslamiyet'ten farklı bir konumdadır. Bununla birlikte İslamcılık akımının tam olarak ne zaman ortaya çıktığını da söylemek mümkün gözükmemektedir.

Sistemli bir ideoloji olarak ilk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelen İslamcılık, II. Abdülhamit döneminde faydacı bir politika unsuru olarak değerlendirilmiştir.¹¹ Şöyle ki; İslamcılık politikasıyla hem Balkanlardaki "Panslavizm"i etkisiz duruma sokmak, hem de içeride siyasal rakiplerinin halk içindeki gücünü kırmak.¹²

İslamcılık ideolojisi Osmanlı aydınları tarafından Osmanlıcılık düşüncesinin etkinliğini yitirmesinden sonra hiç değilse Müslüman olanların ayrılmasını engelleyelim düşüncesiyle ileri sürülen bir akımdır. Onlara göre toplumun temel direği dindir. Kavmiyet farkı gözetmeksizin herkesin halife etrafında birleşmesi gerekir. Devletin çöküşüne İslamiyet'in sebep olmadığını, yanlış gelenek ve hareketlere dayanan bir din anlayışının bu duruma sebep olduğunu ileri sürerler. Batı'nın teknolojisinin, biliminin alınabileceği fikrini benimserler.¹³

Türkçülük; bu akım diğer akımlardan daha geç ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi Fransız ihtilalinden (1789) sonra Batılıların kışkırtmaları gösterilebilir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde yaşayan etnik grupların ayrılmalarını önlemek amacıyla öncelikle öteki ideolojiler denenmiştir. Bu olmayınca Osmanlı devleti küçülmekten kurtulamamıştır. En son çare olarak Osmanlı'nın asıl etnik yapısını oluşturan Türklükle bu küçülmeye dur demek istemişlerdir.

Türkçülük ideolojisini savunanlara göre; Devlet ancak dili, dini, soyu ve ülkesi bir olan topluma dayanarak ayakta durabilirdi. Bunun için Osmanlı

¹⁰ Mümtazer TÜRKÖNE, "İslâmcılık maddesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.23, İstanbul 2001, s.60.

¹¹ Mümtazer TÜRKÖNE, "İslâmcılık maddesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.23, İstanbul 2001, s.60.

¹² <http://www.farabi.selcuk.edu.tr.a.g.site>.

¹³ <http://www.aiit.sakarya.edu.tr/eminnot.htm>

Devleti'nde yaşayan Türklerin millet bilincine ulaşması¹⁴ gerektiğini savunuyorlardı. Aynı zamanda bu fikir Osmanlı'dan sonra yeni Türk Devletinin kurulmasında da esin kaynağı olmuştur.

Batıcılık; günümüzde genel olarak Batı ülkeleri dışında kalan toplumlarda, özel olarak da Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet Türkiye'sinde Batı'nın gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasî sosyal ve kültürel hareketlerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.¹⁵

Batılılaşma hareketinin Osmanlı Devleti içerisinde en yoğun bir şekilde tartışıldığı II. Meşrutiyet dönemidir.¹⁶ Böyle olmakla birlikte Batıcılık (batılılaşma) fikri, temelleri olan bir siyasî hareket değildir. Tamamen düşüncede kalmış bir fikir cereyanıdır.¹⁷

Batıcılar hiçbir zaman Batı ile siyasî bütünlük fikrini ileri sürmemişlerdir. Sadece Osmanlı toplumunun geriye gidişini durdurmak için Batılılaşmanın gereğini ortaya koymuşlardır.¹⁸

Görüldüğü gibi İzmirli, bu siyasî ve fikrî ideolojiler içerisinde -hem de en hızlı yaşadığı dönemde- hayatının verimli yıllarını yaşamış, bu fikirlerden etkilenmiş, bir kısmını da tenkit etmiştir. O, bunlar içerisinde daha çok İslamcılık akımı içerisinde yer almış, bu doğrultuda fikirlerini beyan etmiştir.

1.2. Ahlaki Yapısı

Osmanlı Devleti'nde 16. yy.dan 19. yy.a kadar ortaya çıkmış olan siyasî ve fikrî akımları yukarıda verdik. İşte bu siyasî ve fikrî akımlar, Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmeye başladığı 16. yy.dan 19. yy.a kadar zaman zaman zikredilen ancak tam bir gereksinim (ya da kabullenme) duyulmadığı için ortaya çıkmamış olan fikirlerdir. Ayrıca Osmanlı'nın son döneminde (19. yy.da) ortaya çıkması

---

¹⁴ <http://aiit.sakarya.edu.tr/eminnot.htm>

¹⁵ M. Şükrü HANİOĞLU, "Batılılaşma maddesi", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2001, s. 148.

¹⁶ A.g.a.maddesi., s.148.

¹⁷ <http://aiit.sakarya.edu.tr/eminnot.htm>

¹⁸ A.g.site

Osmanlı'nın sonunun geldiğini, artık başka çare kalmadığı için bu tür fikri ve siyasi cereyanların son çare olarak düşünüldüğü bir dönemdir. Oysa bu bozulmaların temeli 16. yy.a hatta 15. yy.a kadar götürülebilir. Bu durumla ilgili olarak Hüsameddin Erdem'in de belirttiği gibi Osmanlı'nın bozulma ve yıkılma sebepleri, aynı zamanda, ahlâkın da bozulma sebepleri arasında sayılabilir.¹⁹ İşte bundan dolayıdır ki, Osmanlı Devleti'ndeki ahlâkın bozulma temellerini 15. ve 16. yy.da aramak gerekir.

İzmirli'nin yaşamış olduğu dönemde yani -siyasal akımların ve fikirlerin hararetle ortada olduğu dönemde- Osmanlı toplumu ahlâksal açıdan hayli bozulmuş bir vaziyetteydi. Ayrıca bu alandaki çözümlenin temel sebepleri arasında devlet adamlarının ve yöneticilerinin bozulmalarını gösterebiliriz. Bunun temel sebepleri olarak;

a. Padişahın bizzat kamu işlerini denetlemekten vazgeçmesi, yönetim ile yönetilen arasındaki iktidar bağının kopması,

b. Devlet yönetiminde çok önemli bir makam olan Sadarâtlık makamının yozlaştırılması, devletin en önemli ve en büyük memuriyetlerinden birisi olan bu makama rüşvetle, iltimasla atama yapılması,

c. Üst seviyedeki devlet adamlarının yolsuzluk, rüşvet, iltimas ve adam kayırma vb. gibi ahlâk dışı alışkanlıkları normal davranışa dönüşmesini²⁰ söyleyebiliriz.

Osmanlı Devletindeki bu durum devletin en üst yöneticisinden en alt yöneticisi olan memurlarına kadar inmiştir. Herkesin kendi adamını kollayıp işe alması, rüşvet karşılığı liyakatsiz kişilerin işe alınmaları devletin işlerinin aksamasına ve bozulmasına sebep olduğu gibi bu tür davranışlarla ahlâkî yozlaşmalar, sokaklara kadar inmiştir.

Bu devirde doğruluk, dürüstlük, içtimai dayanışma, yüksek ideal ve ahlâkî fazilet artık devlet kapısında işe yaramaz hale gelmişti. Buna karşılık yalan, iftira,

---

¹⁹ Hüsameddin ERDEM, "Sondevir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler", Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, S.5, Konya 1994, s.85.

²⁰ A.g.e., s.85.

casusluk, gammazlık geçerlilik kazanmış, rüşvet ise her kapıyı açar anahtar olmuştur.²¹ Devletteki bu bozulmalar sosyal hayata da yansımıştır.

Sosyal hayattaki en temel problem, kadın-erkek uyumsuzluğu, buna bağlı olarak da aile uyumsuzluğu ve huzursuzluklarıydı. Bu devirde büyükşehir kadınlarının çoğu, her yönüyle, Avrupa taklitçisi ve hayranı olduğu halde; Anadolu kadını sıkıntı ve yokluklar içindeydi. Birisi karnını doyurma mücadelesi verirken, öteki lüksün şımarıklığı içinde hangisini seçeceğini sıkıntısını çekmekteydi.²² Bunlarda idealin ideolojinin olmaması ne yaptıklarının ve ne istediklerinin farkında olmamaları²³ ahlâkî yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir.

Özellikle bu dönemde gayrimüslim unsurların başkaldırmaları, bankaları, demir yollarını, rıhtım, liman, inhisar maddeleri vb. gibi ekonomik unsurları ellerinde buldurmaları, diledikleri gibi ahlâk bozucu, fesat ve fuhuş yuvalarını kurabilmeleri, oraların da müdavimlerinin özellikle Müslüman Türklerin olması, ahlâkın bozulmasında hızlandırıcı etkenlerden olmuştur.²⁴

Ayrıca azınlıklar asırlarca Osmanlı'da hilekârlığın, sahtekârlığın ve yalancılığın öncülüğünü yapmıştır. Özellikle de Rum, Yahudi, Devşirme, Mühtedi ve diğer azınlık unsurlar bu konuda başı çekmiştir. Toplumda ilk ahlâkî bozulma örnekleri bu azınlıklarda ortaya çıkmıştır; oradan da bazı devlet adamları vasıtasıyla Osmanlı'nın diğer kurumlarına taşınmış olduğu görülmektedir.²⁵

Bundan başka bu devrin insanların bir kısmı Batı taassubuna, bir kısmı kadercilik taassubuna yakalanmıştı. Bazıları “Batı'dan başka çıkar yol yoktur.” derken, bazıları da “İnsan için her şey mukadderdir; insan kaderinin elinde sadece bir oyuncaktır, kadere yazıldığından başka bir istikamet kurmak için çırpınmak boşunadır” gibi düşüncelere saplanıp kalmışlardır.²⁶

---

²¹Hüsameddin ERDEM, “Sondevir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler”, Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, S.5, Konya 1994, s.86.

²² A.g.e., s.87.

²³ A.g.e., s.87.

²⁴ A.g.e., s.88.

²⁵ A.g.e., s.88.

²⁶ A.g.e., s.89.

Dini yaşamak için değil, yaşamış olmak için yaşıyorlardı. Kur'an-ı Kerim'i, Hadis-i Şerif'leri anlamak için değil, okumuş olmak için ya da sevap kazanmış olmak için okuyorlardı. Bu durum da insanı tembel yapıyor, uyuşturuyordu.²⁷ İşte bu dönemde artan bu özellikler de büyük ahlâksızlıklardandır.

Bu dönemdeki gelişmeleri ve ahlâki ilerlemeleri bitiren bir diğer sebep de muhafazakar kişilerin değişik düşüncelere uyamamalarıdır.²⁸

Son olarak Osmanlı'da ahlâki gerilemeye sebep olan husus Avrupa'da ve ülkemizde o zaman görülen felsefi ve siyasî fikir cereyanlarıdır. Bu devirde, gerek pozitivistler, gerekse materyalistler, manevî değerler üzerine kurulu olan Osmanlı toplumunda oldukça büyük tahribatlar yapmışlardır.²⁹

Görüldüğü gibi İzmirli'nin yaşamış olduğu dönem, Osmanlı'nın son dönemi bir başka deyişle Cumhuriyet'in başlangıcı yani bir geçiş dönemidir. Bunun için bu dönem devletin yapısını bozup, ahlâki yozlaştırmak isteyenler içinde bir fırsatmış gibi görünüyordu. Yukarıdaki yorumlara baktığımızda da bu fırsatı çok rahat bir şekilde değerlendirdiklerini görmekteyiz.

Acaba İzmirli dönemindeki âlimler, düşünürler bu gelişmelere bir tepki göstermiş midir? Yoksa izlemekle mi yetinmişlerdir? Bir önceki konuda da değindiğimiz gibi devleti yaşatan, ayakta tutan ve önceki görkemli yapısına tekrar çıkarmak için siyasi ve fikrî akımları oluşturacak bir hayli mücadele verilmiştir. Toplumunu yozlaştırma ve ahlâksızlaştırma çalışmalarına karşı da dönemin düşünürleri tarafından bir takım görüş ve öneriler ileri sürülmüştür. Ahlâkın düzeltilmesiyle ilgili bu görüş ve öneriler kısaca şunlardır:

İzmirli dönemindeki âlimler ahlâkın bozulmaması ve dinî hislerin güçlenmesi için Kur'an-ı Kerim'in sevilmesi gerektiği ve okunması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Ancak Kur'an'ı sadece sevmek ve okumak yetmez, onun manasını da

---

²⁷Hüsameddin ERDEM, "Sondevir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler", Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, S.5, Konya 1994, s.89.

²⁸ A.g.e., s.88.

²⁹ A.g.e., s.89.

anlamamız gerektiğini ve anladığımızı da hayatımıza tatbik etmemiz gerektiği³⁰ hususlarını bizlere aktarırlar.

Yine İzmirli döneminin âlimleri ahlâkın korunmasında tesirli olan faktörlerden birinin de İslam dinindeki terbiye esasları olduğunu ileri sürmektedirler. Bunun için ahlâk ve ahlâk dersleriyle ilgili meşrutiyetin ilanından sonra okul programlarına “Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye” adıyla bir ders konulmuştur.³¹

Bu dönem düşünürleri ahlâkın düzeltilmesinde en önemli diğer bir faktörün ise basın ve yayın organı olduğunu belirtirler. Bununla beraber iktisadî hayatın ahlâka etki ettiğini aynı zamanda iktisadi hayatın da iyi olması gerektiğini söylerler.³²

İşte İzmirli'nin yaşamış olduğu dönemin ahlâkî yapısı genel hatlarıyla bunlardır. Yozlaşmaya yüz tutmuş dönemin ahlâkî yapısını düzeltmek için İzmirli de birçok katkılarda bulunmuş ve değişik eserlerinde ahlâkî problemleri ele alıp çözümler önermiştir. İzmirli'nin ahlâka dair bu görüşlerine geçmeden önce onun hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermemiz, çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

3. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN HAYATI VE ESERLERİ

3.1. Hayatı ve Şahsiyeti

İzmirli'nin dedesi olan Çubukçu Hüseyin Efendi'nin doğum yeri ve tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Dedesinin kardeşi olan Âmâ Hâfız, İzmirli'nin Kur'an ve tecvit hocalığını yapmıştır. Çubukçu Hüseyin Efendi'nin büyük oğlu Hasan Efendi, İzmirli'nin babası olup, Girit adasında bulunan Kandiyе kasabasında dünyaya gelmiştir. Osmanlı ordusunda yedek yüzbaşı olarak görev yapan Hasan Efendi bu görevindeyken, 1867 yılında memleketi olan Girit'e gönderilmiştir. Burada, kendisi gibi Kandiyeli olan Hafize hanımla evlenmiş, dönüştü onu da İzmir'e

---

³⁰Hüsameddin ERDEM, “Sondevir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler”, Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, S.5, Konya 1994, s.90.

³¹ A.g.e., s.90-91.

³² A.g.e., s.92-93.

getirmiştir.³³ Bu evlilikten bir sene sonra 1868 (1285) tarihinde İzmirli dünyaya gelmiştir.³⁴ Bu arada 1878 yılında Osmanlı–Rus savaşının patlak vermesiyle cepheye giden İzmirli'nin babası Hasan Efendi yaralanmış ve kaldırıldığı Edirne Hastanesinde vefat etmiştir. Hasan Efendi'nin ölümü üzerine devlet ailesine beş mecediye aylık bağlamıştır.³⁵ Hafize hanım için zor dönem bundan sonra başlamıştır. İzmirli ve küçük kardeşi annesi tarafından yetiştirilmişlerdir.³⁶

İzmirli “Tanzimat”, “I. ve II. Meşrutiyet dönemi”nde, Osmanlı Devleti'nin gelenekçi eğitim–öğretim anlayışından Batı tarzında “çağdaş, modern eğitim–öğretim sistemine geçiş döneminde öğrenimini tamamlamıştır.³⁷

Temel eğitimini küçük yaşlarda anne ve babasından alan İzmirli dört yaşında iken mektebe başlamış, diğer taraftan da babasının amcası Âmâ Hâfız'dan Kur'an ve tecvit dersleri alarak hafızlığını tamamlamıştır.³⁸ İkiçeşmelik³⁹ İbtidâiyesi'ni bitirdikten sonra, yine İkiçeşmelik Rüştîye Mektebi'ne giren İzmirli burada İslamî ilimler tahsil etmiştir. Farsça derslerinin⁴⁰ yanı sıra Şazeli Tarikatı'ndan icazet almış⁴¹ ve Türkçe bilmeyen bir Yahudiye Türkçe öğretmek karşılığında Fransızca öğrenmiştir. Annesinden Rumca öğrenen İzmirli, medrese eğitimiyle de Arapça'yı da öğrenmişti.⁴² Rüştîyeyi bitirince bir süre orada Farsça öğretmenliği yapan İzmirli 1894'de İstanbul'da yüksek öğretmen okulunun⁴³ edebiyat bölümünü birincilikle bitirmiştir.⁴⁴

Medrese öğrenimine İstanbul'da da devam eden İzmirli, Fatih dersiamlarından Hâfız Ahmet Şâkir Efendi'den icazet aldı.

---

³³ Sabri HİZMETLİ, İzmirli İsmail Hakkı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s: 1

³⁴ Celaleddin İZMİRLİ, “İzmirli İsmail Hakkı” İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara, 1996, s:241.

³⁵ Sabri HİZMETLİ, İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s: 6

³⁶ Ali BİRİNCİ, “İzmirli İsmail Hakkı”, TDV İslam Ansiklopedisi, c:23, İstanbul, 2001, s: 530.

³⁷ Sabri HİZMETLİ, “İzmirli İsmail Hakkının ilmi şahsiyeti”, a.g.sempozyum, s: 3.

³⁸ Sabri HİZMETLİ, İzmirli İsmail Hakkı, Ankara, 1996, s: 4.

³⁹ İzmir'in bir semti.

⁴⁰ Sabri HİZMETLİ, İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s: 4.

⁴¹ Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1998, s: 281.

⁴² Sabri HİZMETLİ, İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s: 4.

⁴³ Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, a.g.e., s: 281 – 282.

⁴⁴ Sabri HİZMETLİ, İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s: 6-7.

Dârümuallimin-i Âliyye'deki hocaları arasında Ahmet Âsım Efendi ile Ahmet Şakir Efendi onun ilmi şahsiyeti üzerinde derin etkiler bırakmışlardır.⁴⁵ Ayrıca Fususu'l – Hikem adlı eser onun düşünce gelişiminde etkili olmuştur.

İzmirli, Mercan İdadîsinde (Lisesi'nde) öğretmen iken İzmir'de bulunan annesi Hafize hanımı ve küçük kardeşi Ahmet Refik Bey'i İstanbul'a getirmiştir. 1896 yılında evlenen İzmirli'nin Celaleddin, Necmeddin ve Nureddin⁴⁶ isminde üç erkek evladı olmuştur.

İlk olarak Namazgâh İptidai Mektebi'nde öğretmenliğe başlayan İzmirli, 1891'de İzmir Öğretmen Okulu'nda fahri hocalık yapmış, aynı zamanda İzmir İdadîsi'nde imamlık ve hocalık görevini de yürütmüştür.⁴⁷

Daha sonra İzmirli, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'ndan mezun olunca Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın çocuklarına özel dersler vermiş⁴⁸ ve İstanbul'un çeşitli okullarında öğretmenlik ve müdürlük yapmış, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti'nde de görevlerde bulunmuştur (1896).⁴⁹

Mülkiye mektebinde Arapça, Akâid-i İslamiyye ve Usûl-i Fıkıh dersleri veren İzmirli daha sonra Yüksek Öğretmen Okulu'nda tarih öğretmenliği (1907–1908), Darüşşafaka Müdürlüğü, ardından Yüksek Öğretmen Okulu Müdürlüğü yaptı (1907–1908). Bu arada eğitim sisteminde ıslah programları çerçevesinde kurulan “Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye” içinde yer aldı.⁵⁰

İzmirli, 22 Haziran 1909'da Darülfünun hocalığına tayin edildi. O bu görevine emekliye ayrıldığı 1 Ekim 1935 tarihine kadar aralıklarla devam etti. Bu süre içinde Ulûm-i Diniyye ve edebiyat şubelerinin müdürlüğü'nün yanında (1909–1919) çeşitli dersler verdi ve 13 Ekim 1914'te buradaki öğretmenliği sona erdi. Darülfünun'daki beş yıllık hizmeti ve ilmî yayınlarıyla dinî ilimler alanındaki ehliyetini ispatlayan İzmirli, medreselerin ıslahı projesi çerçevesinde kurulan Dârül-

---

⁴⁵ Ali BİRİNCİ, “İzmirli İsmail Hakkı,” TDV İslam Ansiklopedisi, c:23, İstanbul, 2001, s: 531.

⁴⁶ Ali BİRİNCİ, a.g.a. maddesi, s: 245.

⁴⁷ Ali BİRİNCİ, a.g.a. maddesi, s: 531.

⁴⁸ Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s: 282.

⁴⁹ Ali BİRİNCİ, “İzmirli İsmail Hakkı,” a.g.a.maddesi, s: 531.

⁵⁰ Ali BİRİNCİ, a.g.a. maddesi, s: 531.

hilafeti'l-Âliyye'de müfettişliğe tayin edildi (1914–1918).⁵¹ 1915 yılında Süleymaniye Medresesi'nin açılması üzerine Kelam Şubesi'nin İslam Felsefesi Tarihi hocalığı ona verildi ve 1923 yılına kadar bu dersi okuttu. Ayrıca Menbaül'irfan'da felsefe dersleriyle Medresetül-irşad ve'l-vaizin Şubesi'nde kelam ve Felsefe Tarihi dersleri verdi. Bu arada tekrar Darülfünun'da İslam Felsefesi hocalığına başladı (1919). Ve Darül-hikmeti'l İslamiyye'de üyeliğin yanı sıra bir müddet reis vekilliği ve reislik yaptı.⁵²

İzmirli, Ankara'da Umûn-i Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti bünyesinde kurulan Tedkikat ve Te'lifat-ı İslamiyye Heyeti'nde de üye (16 Ekim 1922 – 10 Şubat 1924), reis vekili ve reis olarak çalıştı (11 Şubat–22 Kasım 1924). Bu sırada Tevhîd-i Tedrisat kanunu ile kapatılan medreselerin yerine Darülfünun'un yeniden yapılandırılması üzerine İstanbul'a döndü, buranın İlahiyat ve Edebiyat Fakültelerinde hocalık yaptı ve İlahiyat Fakültesi'nin reisiğine getirildi (1931). Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle İlahiyat Fakültesi yerine kurulan İslam Tetkikleri Enstitüsü kadrosuna tayin edildi (1933). Yaş haddinden emekliliği gelince vekiller heyeti kararıyla görev süresi bir yıl daha uzatıldı ve 1 Ekim 1933'te emekliliğe ayrıldı.⁵³ İzmirli her ne kadarda emekli olsa da ömrünün sonuna kadar (31 Ocak 1946) ilmî faaliyetlerle meşgul oldu.

Meslek hayatını çok yoğun biçimde geçiren İzmirli birçok cemiyet ve teşekkülde faaliyette bulunmuş, dönemin hemen hemen bütün ilmî komisyonlarında yer almıştır. İlmî çalışmaları ve idarî hizmetlerinden dolayı birçok rütbe ve nişan almıştır.⁵⁴

Görüldüğü gibi İzmirli hayatını dolu dolu yaşayıp değerlendirmiştir. O, yakalanmış olduğu diyabet hastalığından kurtulamayarak, 31 Ocak 1946 Perşembe günü saat 18.30'da Ankara'da hayata veda etmiştir.⁵⁵

---

⁵¹ Ali BİRİNCİ, "İzmirli İsmail Hakkı," a.g.a. Maddesi,, s: 531.

⁵² A.g.e, s: 531.

⁵³ A.g.e, s: 531.

⁵⁴ A.g.e, s: 531.

⁵⁵ Bayram Ali ÇETİNKAYA, İzmirli İsmail Hakkı, Hayatı Eserleri Görüşleri, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s:54.

İzmirli'nin "Osmanlı Devleti'nin gelenekçi eğitim-öğretim anlayışı'ndan Batı tarzı çağdaş, modern eğitim-öğretim sistemi'ne geçiş döneminde öğrenimini"⁵⁶ tamamlaması ve bu iki dönemde öğretmenlik yapması, onun hem klasik metodu hem de modern metodu çalışmalarına yansımıştır. Onun bu özelliği adeta "Şark ve Garp arasında köprü vazifesi gördüğü" şeklinde nitelendirilebilir.⁵⁷

O, din ile ilgili fikirleri konusunda akılcı ve bilimsel bir tavır takınmıştır.⁵⁸ İzmirli, bu özelliğiyle din ile felsefeyi de uzlaştırmaya⁵⁹ çalışmıştır.

İnançta taklide karşı çıktığı gibi inançsızlığı ve inkârcılığı da reddeder. Dolayısıyla o tümüyle, hurafelerden ve yabancı faktörlerden arınmış bir İslam taraftarıdır.⁶⁰

İslam'ı doğrudan kaynağından⁶¹ (Kur'an ve hadisler) öğrenmeyi savunur. Dinin verilerini ancak kaynaklarını araştırdıktan sonra kabul eder.⁶² İzmirli'nin bu özelliğini öteki alanlarda da gösterdiği görülmektedir. Hakeza körü körüne kimseyi taklit etmediğini, her konuda ihtiyatı esas aldığını söyler. Bu bakımdan Gazali'yi de İbn Teymiye'yi de çok beğendiğini ama birinin düşmanı ötekini çömezi olmadığını ifade eder.⁶³

Diğer taraftan Hilmi Ziya Ülken; İzmirli'nin İslam Felsefesi'nde, kelimada⁶⁴ ve fıkhıta birçok yeni metot kullanarak bu ilimlerin kurucusu denecek dereceye geldiğini belirtmektedir. Yine ayı şekilde bizde onun ahlakla ilgili sistemli fikirlerinin bulunduğu söyleyebiliriz.

İzmirli, kitaplarında derin tahlile girmekten ziyade kısa özetler vermeyi tercih eder. Bibliyografik bilgiye değer verir.⁶⁵ Araştırmalarını karşılaştırmalı olarak yapar.

---

⁵⁶ Bayram Ali ÇETİNKAYA, İzmirli İsmail Hakkı, Hayatı Eserleri Görüşleri, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s:54.

⁵⁷ Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, a.g.e., s: 282.

⁵⁸ Bayram Ali ÇETİNKAYA, a.g.e., s: 279.

⁵⁹ Bayram Ali ÇETİNKAYA, a.g.e., s: 279.

⁶⁰ Sabri HİZMETLİ "İzmirli İsmail Hakkının ilmi şahsiyeti," a.g. Sempozyum, s: 4.

⁶¹ Sabri HİZMETLİ a.g.e., s: 4 .

⁶² Sabri HİZMETLİ a.g.e., s: 4.

⁶³ Sabri HİZMETLİ a.g.e., s: 5.

⁶⁴ Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s: 282.

⁶⁵ Sabri HİZMETLİ, A.g., Sempozyum, s: 5.

Düşünürümüz genellikle araştırmalarını birinci kaynaktan yapar, benimsemiş olduğu fikirlerin kaynaklarını belirtmez ve onu kendi malı yapar.

İzmirli eserlerine bir mukaddime ile başlamayı gelenek haline getirmiştir. Her kitabının sonunda da bir sonuç bölümü bulunur. Bazen her bölümü kendi içinde değerlendirir, bazen de hiçbir sonuç değerlendirmesi yapmaz. Yine o bir konuyu ele alırken ön bilgiler verir, sınırlarını gösterir. Bu bakımdan inceleme ve araştırmaları düzenli, planlı, metotludur.⁶⁶

İzmirli'nin şahsiyeti ile ilgili olarak da şunlar söylenebilir; O son derece alışkan ve verimli bir hocaydı.⁶⁷ Meslek hayatını çok yoęun⁶⁸ bir biçimde geçirmiştir. Öyle ki, yaşadığı dönemde en çok kitap okuyan kimseler arasına girmiştir. ağdaşlarınca “ayaklı kütüphane” diye adlandırılabilcek bilgi düzeyine ulaşmıştır.⁶⁹ Yapı itibariyle son derece nazik olan İzmirli'nin dinî konularda sorumsuz kimselere karşı zaman zaman sertleştiği nakledilir.⁷⁰ Bu özelliği de onun son derece dindar bir insan olduğunun ve bu hususlarda taviz vermediğinin bir göstergesi olsa gerek. Yalnız o bağnaz (araştırmadan her şeye inanıp körü körüne savunan) biri değil “Modernist İslamcı”⁷¹lardandır. İzmirli aynı zamanda vatanına ve milletine düşkün, ülkesinin gelişmesi için çabalayan biridir. Ömrünün son yıllarında (elinden geleni yaptıktan sonra) ülkenin gelişmesi için insanlığın istifadesine sunduğu, dört bin cilde yakın kitabını Süleymaniye Kütüphanesi'ne vakfetmesi”⁷² bunun en bariz örneklerinden biridir.

İzmirli derslerinde kendi fikirlerini empoze etmemiştir. Bu duruma öğrencisi Macit Gökberk'in, “konusunu öğrencilerine zorla kabul ettiren bir bağnazlığı yoktu”⁷³ sözleri bir delildir.

---

⁶⁶ Sabri HİZMETLİ, “İzmirli İsmail Hakkının ilmi şahsiyeti” A.g., Sempozyum, s: 5-6.

⁶⁷ Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de ağdaş Düşünce Tarihi, a.g.e., s: 282.

⁶⁸ Ali BİRİNCİ “İzmirli İsmail Hakkı,” a.g.a. maddesi s: 531.

⁶⁹ Sabri HİZMETLİ, “İzmirli İsmail Hakkının ilmi şahsiyeti,” a.g. Sempozyum, s: 8.

⁷⁰ Ali BİRİNCİ, “İzmirli İsmail Hakkı” a.g.e., maddesi s: 531.

⁷¹ Hilmi Ziya ÜLKEN, Türkiye'de ağdaş Düşünce Tarihi, a.g.e., s: 282.

⁷² Türk Ansiklopedisi, “İzmirli İsmail Hakkı maddesi”, c; XX, MEB Basımevi, Ankara, 1972, s:476-477.

⁷³ Aslan KAYNARDAĞ, Felsefecilerle Söyleşi, Elif Mat., (Basım Yeri ve Tarihi Yok). Aktaran H.Z. ÜLKEN, a.g.e. s.282.

İzmirli yapmış olduğu işe son derece önem veren titiz, güvenilir biridir. Yine öğrencilerinden biri olan Fuat Köprülü'nün; "Onun araştırmalarını incelemeye ihtiyaç yoktur, o incelemelerini iyi yapar"⁷⁴ sözlerini de İzmirli'nin bu özelliğine delil olarak gösterebiliriz.

3.2. Eserleri

İzmirli birçok alanda eserler kaleme almakla beraber özellikle İslamî ilimlerin her sahasında iyi yetişmiş ve bu alanlarda birçok eser vermiştir.⁷⁵ Geride bıraktığı eserler kendisinin ilmi derecesini ve insanlığa yaptığı hizmetlerin derecesini göstermektedir.⁷⁶

İzmirli'nin yetiştiği ortam ve bu ortamın özelliği (Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin başlangıcı olması, geleneksel eğitim ve modern eğitim sistemi) eserlerine de yansımıştır. Eserlerinin önemli bir bölümü, yeni gayelere ve müfredata yönelik tedrisatta bulunan medrese ve mektebin ihtiyacına cevap vermek için yazılmış ders kitabı mahiyetindedir.⁷⁷ Bunlar birkaç başlık altında ele alınabilirler. Ancak biz bunlardan ahlâka dair olanları vereceğiz.

3.2.1. Ahlakla İlgili Eserleri

a) **Mulahhas İlm-i Ahlak** (Basılmamıştır).⁷⁸

b) **El – Cevabu's-Sedid fi – Beyan-ı Dini't- Tevhit** (Ankara 1339 / 1341).⁷⁹

Anglikan Kilisesi'nin, İslam dininin mahiyetini ve zamanımızın problemlerini çözüm

---

⁷⁴ Celaleddin İZMİRLİ, İslam Aleminde Yetişen Filozof, Tabib, Natüfalist ve Biyologlar, Ankara 1951, s: 60.

⁷⁵ Avni İLHAN, "İzmirli'nin Meshepler Tarihi Çalışmaları", a.g, Sempozyum, s: 71.

⁷⁶ Mustafa ÇETİN, "İzmirli İsmail Hakkı'nın Meani-i Kur'an adlı eseri," a.g. Sempozyum, s: 35

⁷⁷ Sabri HİZMETLİ, "İsmail Hakkı, İzmirli'nin Hayatı, Eserleri ve Meshep Anlayışı", Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, c.V., s: 19, Ankara, 1983, s: 48.

⁷⁸ 1995 yılında İzmirli İsmail Hakkı adına düzenlenen kongrede "İzmirli'nin Mülahhas ilmi Ahlak Adlı Eserinde Ahlakla Eğitim Görüşü"nü hazırlanan Selahattin Parlatır'ın Tebliği ile ilgili olarak yazdığı açıklamada İzmirli'ye ait olduğu söylenen böyle bir kitabın olmadığını söylemektedir. Ayrıntı için; Selahaddin PARLATIR "İzmirli'nin Ahlak ve Eğitim Görüşü", a.g. Sempozyum, s:117-118'e bakılabilir. İzmirli'ye atfedilen ve Süleymaniye kütüphanesinde kayıtlı olan bu 28 sayfalık notlar ise Emile Boirac'ın "Felsefenin ilkeleri" adlı eserinden Ahlak ilmi kısmının bazı ilavelerle tercümesinden ibarettir. (Bkz.Ferd KAM Dini Felsefi Sohbetler, Sad. Süleyman Hayri BOLAY, DİB. Yay., Ankara, trz. s. 14-15; ayrıca Süleyman Hayri BOLAY, Ferid KAM, Kültür ve Türetim Bak. Yay., wühmünü 1998, s: 27-28).

⁷⁹ İzmirli İsmail Hakkı'nın bu eserini dini eserler kısmında değil, İslam ahlakı ile ilgili olarak düşündüğüm için Ahlak ile ilgili eserler kısmında gösterdim.

önerilerini öğrenmek maksadıyla düzenlediği soruların cevaplandırılması talebiyle Şeyhul’islamlık Makamı’na yaptığı başvuru üzerine kaleme alınmıştır. Bu eser resmi makamlarca Londra’ya gönderilmiştir. Kitap ayrıca “Anglikan Kilisesi’ne Cevap” adıyla sadeleştirilerek basılmıştır (Haz. Fahri Unan, MEB Yay., Ankara 1995).⁸⁰

c) **Gazilere Armağan** (İstanbul, 1915): Milli Savunma Bakanlığı tarafından basılması istenilen bu ahlâk-moral kitabı, I. Dünya Savaşı’nda görevli orduya dağıtılmıştır. İzmirli, bu eserinde savaş kuralları, gazilik, şehitlik mertebelerinin yüceliğini, cihad ve gazanın dindeki önemini ayetler ve hadisler ışığında ortaya koymaya çalışmıştır.

d) **İş ve Meslek Terbiyesi**: İzmirli’nin bu kitabına ulaşamadık. Diğer kaynak eserlerde de bu kitapla ilgili açıklayıcı her hangi bir bilgiye rastlayamadık.⁸¹

Hayatı ve ahlakla ilgili eserleri hakkında buraya kadar özet bilgiler verdiğimiz İzmirli’nin şimdide ahlak görüşünü ele almaya çalışacağız.

---

⁸⁰ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, Haz. Fahri Unan, MEB Yay., Ankara 1995.

⁸¹ İzmirli’nin eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için; Ali BİRİNCİ, a.g.a maddesi, s:531; Bayram ALİ ÇETİNKAYA, a.g.e s:57 vd.; Sabri HİZMETLİ, İzmirli İsmail Hakkı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.11.; Hilmi Ziya ÜLKEN, a.g.e. s:282-283; Mehmet ŞEKER, Bülent BALOĞLU, İzmirli İsmail Hakkı, TDV Yay., Ankara 1996; İsmail KARA, Türkiyede İslamcılık Düşüncesi, s.136-137; Celaleddin İZMİRLİ, a.g. Sempozyum s:245; Mehmet ŞEKER; a.g.Sempozyum s:137; İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelam, Haz. Sabri HİZMETLİ, Umran Yay., Ankara 1981; Bekir TOPALOĞLU, Kelam İlmi, İstanbul 1993; Şerafettin GÖLCÜK, Süleyman TOPRAK, Kelam, Tekin Kitabevi, Konya 2001s:73; Adnan Bülent BALOĞLU, “İzmirli İsmail Hakkı’nın Yeni İlm-i Kelam Anlayışı,” a.g. Sempozyum, s:96.; M. Said ÖZVARLI “İzmirli İsmail Hakkı’nın Kelam Problemiyle İlgili Görüşleri,” a.g. Sempozyum, s:209; Osman KARADENİZ, “İzmirli’nin Din-Hikmet Anlayışı ve Dini İslam ve Din-i Tabi Adlı Eserleri, a.g. Sempozyum, s:86.; Abdülkadir ŞENER, İzmirli’nin el- furkan beyne’t- tevfik ve’l hızlan” Adlı Eserlerinin Değerlendirilmesi, a.g.Sempozyum, s:129.; İzmirli İsmail Hakkı, İslam Mütfeffikirleri ile Garp Mütfeffikirleri Arasında Mukayese, Sad. S. Hayri BOLAY, DİB. Yay., 6.Bsk. Ankara 1981.

I. BÖLÜM

4. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'DA TEORİK AHLÂK PROBLEMİ

4.1. Ahlâkın Ortaya Konması

4.1.1. Ahlâkın Tanımı

Bir ilim dalı olan Ahlâk aynı zamanda bir tarifler ilmidir. Ahlâk kelimesi bize, bu ilmin konusunun ne olduğunu gösterir. Gerçekte, Ahlâk İlmi demek, Siyer İlmi, Âdetler İlmi demektir. Âdetler, bizim, yaşama ve çalışma hususundaki sürekli davranışlarımızdan kaynaklanırlar. Bu yönden, Ahlâk İlmi insan, hayatının düzenlenmesi ve idâresi ilmidir. Bir başka yönden de Ahlâk İlmi, insan iradesinin kullanılması sanatıdır. Bu ilim, bizde bir kanaatin meydana çıkmasını gerektirir. O da kendimizi idare ve âdetlerimizi sevk ve yürütebilme kanaatidir.⁸²

Ünlü Yunan düşünürü Aristoteles (M.Ö. 384-322) Nikomakos'a Ethik adlı meşhur kitabında ahlâkı (Ethiği) temel anlamda karakter ilmi olarak nitelendirir.⁸³ Ahlâk'ı daha iyi anlamamız için kavram anlamını incelememiz gerekmektedir.

Ahlâk Arapça kökenli bir kelimedir. Ahlâk: Hulk (veya huluk) kelimesinin çoğuludur. Lugatta “el-hulku” ve “el-huluk” olarak geçen ahlâk kelimesi, Türkçede tekil (hulk) olarak kullanılmaktadır. Hulk ise Arapçada huy, seciye, tabiat, mizaç, karakter manalarına gelmektedir.⁸⁴

Ahlâkın (hulk) yerine kullanılan kavramlara (huy, seciye, tabiat, mizaç, karakter) bakılacak olursa bu kelimeler insanın iç dünyasını (nefsini) ve dış

---

⁸² Alexis BERTRAND, Ahlâk Felsefesi, Çev. Salih Zeki, Sad. Hayrani ALTINTAŞ, Akçağ yay., 2. baskı, Ankara 2001, s. 1.

⁸³ Aristoteles, Nikomakhos'a Ethik, çev. Saffet BABÜR, Hacettepe Üni. Yay., Ankara 1998, s. 1103.

⁸⁴ Hüsameddin ERDEM, Sondevir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk, Sebat ofset, Konya, 1996, s. 53, H. ERDEM, Ahlâk Felsefesi Hü-Er yay., 3. Baskı, Konya, 2003, s.13., Ferit DEVELLİOĞLU, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002, s.380., Recep KILIÇ, Ahlâk'ın Dini Temeli, TDV yay., Ankara, 1996., s. 1., Hayrani ALTINTAŞ, İslâm Ahlâkı, Akçağ yay., Ankara 1999, s. 11., Komisyon, Hadislerle Ahlâkî Davranışlar, Hisar yay., İstanbul 1987., s. 17., D. Mehmet DOĞAN, Büyük Türkçe Sözlük, 15. Bsk., İstanbul 2001, s. 26., Mustafa ÇAĞRICI, “Ahlâk Maddesi” TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1989, s. 1., Ahmet Hamdi AKSEKİ, Ahlâk Dersleri, Üç-Dal Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 1966, s. 15., Vedat AYDIN, Ahlâk Dersleri, Denge yay., İstanbul, 1996, s. 13.

dünyasını ifade eden bir kavramdır.⁸⁵ Ahlâkçılar “hulk’u genel olarak iki mânâda kullanmışlardır. Bunlardan birincisi hulk, insanın ruhî tarafını, iç davranışlarını nitelendirmede; halk ise, bedeninin davranışlarını nitelendirmede kullanılır.⁸⁶ Birileri “şu adam hulken iyi, halken güzeldir” dediğinde, hem ruhen, hem de dış görünüş, şekil itibariyle beğenilen bir kişiden bahsediyor demektir. Bu konuda Hz. Muhammed (s.a.v): “Ey Allah’ım! Yaratılışımı güzel (düzgün) yaptığın gibi ahlâkımı (huyumu) da iyileştir.”⁸⁷ buyurmuştur. Bu hadis, görüldüğü gibi, halk ile hulk kavramlarının kullanımına bir örnek teşkil etmektedir.⁸⁸

İslâm ahlâkçıları ahlâkı (hulk) iki manada kullanmışlardır. Birinci gurup ahlâkçılar ahlâkı (hulk) insandaki bütün hâl ve davranışların kaynağı ve şuurun doğru bir kuvveti saymışlardır. Bu nedenle huy, “ruhta meydana gelen tabî bir olaydır” ki, bu sayede herkes var olan hissî ve irâdî kuvvetini kendisine has bir şekilde kullanır.

Ahlâkı diğer grup ise; tabiat, fitrat manasına kullanmışlardır. Burada tabiat, ahlâkın doğuştan gelen temel unsurlar olarak kabul edilmiş ve sorumluluğun da ön şartı sayılmıştır. Huy ise tabiata sonradan arız olan tabiatın gelişmiş, tekâmül etmiş şeklidir.⁸⁹ Şimdi ahlâk (hulk)ın bu iki şeklini açıklayalım.

1. Hulk-i Tabî (tabî huy): İnsanın tabiatında, fitratında, yaratılışında gizli ve saklı olan ahlâktır. Bunlar, fert tarafından yapılan ve fakat iradenin doğrudan devreye girmediği tabii hâllerdir. Bu hâllerden dolayı insanlar sorumlu tutulamazlar. İnsanın mizacının sert ve hırçın olması, cömert ve cimri olması, onun kendi iradesinin ve seçiminin sonucu olan bir şey değildir. Ancak böyle bir mizaca sahip olan insan da kendini eğiterek iyi ve doğru olan davranışları seçmelidir. Aksi hâlde bu gibi durumlarda yaptıklarının sonuçlarından sorumlu olur.⁹⁰

2. Hulk-i Kesbi (Kazanılmış Huy): Fiil ve davranışlar şeklinde meydana gelip istikrar kazanarak, sırf görüşüp kaynaşmaya âdete dayalı huydur. Böyle bir ahlâkın

---

⁸⁵ H. ERDEM , Ahlâk Felsefesi, s. 13.

⁸⁶ A.g.e., s. 19.

⁸⁷ Ahmet B. Hanbel, Müsned, VI/68, 155., Aktaran H. ERDEM, a.g.e., s.13.

⁸⁸ H. ERDEM, A.g.e., s.13.

⁸⁹ A.g.e., s.13.

⁹⁰ A.g.e., s. 13, H. ERDEM, S.O.D Ahlâk, s.54.

kazanılmasında çevrenin çok büyük tesiri vardır. Bu tip bir ahlâkın ortaya çıkışında, irade ve seçme hürriyetinin öne çıktığı görülür.⁹¹

Ahlâk kelimesinin Arapça olduğunu ve hulk kelimesinin çoğulu olduğunu yukarıda belirtmiştik. İngilizce de ahlâk karşılığında kullanılan “moral” kelimesi de, Latince “moralis” kelimesinden türetilmiştir. Moralis âdet, karakter, hâl ve hareket tarzı demektir.⁹²

Yunancada ise ahlâk kavramının karşılığı olarak ethik kelimesi kullanılır. Ethik bir kişinin karakter ve alışkanlıklarını, davranış tarzını ifade eden Ethos’dan türetilmiştir. Ethos, Yunan düşüncesinde bu anlamda kullanılırken, modern düşüncede ise belli bir kültürün veya grubun karakteri ve huyunu ifade etmektedir.⁹³

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’de ahlâk kelimesi yer almamakla birlikte, biri “âdet ve gelenek”, diğeri de “ahlâk” manasında olmak üzere iki yerde ahlâkın tekili olan “hulk” kelimesi geçmektedir. Ayrıca pek çok ayette yer alan “amel” teriminin alanı ahlâkî davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bir (birr), takvâ, hidâyet, sırât-ı müstakim, sıdk, amel-i Sâlih, hayr, mâruf, ihsan, hasene ve istikâmet gibi iyi ahlâklılık; ism, dalâl, fahşâ, münker, bağy, seyyie, hevâ, isrâ, fısk, fücûr, hatfe, zulüm gibi kötü ahlâklılık ile aynı veya yakın anlam ifade eden bir çok terim vardır. Hadislerde ise bu terimler yanında ahlak ve hulk kelimeleri de kullanılmıştır.⁹⁴

Ahlâk, insanın yaratılışından gelen hususiyetler⁹⁵ ile Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i Şerif’te sınırları çizilen, insanların iyiliğini ve mutluluğunu hedef alan kaidelerin hayata geçirilmesiyle kazanılan iyi ve güzel davranışlar bütünüdür.⁹⁶

---

⁹¹ H.ERDEM, Ahlak, s.14; H. ERDEM, S.D.O.Ahlak, s: 54.

⁹² Recep KILIÇ, Ahlâk’ın Dini Temeli , s.1.

⁹³ Aynur İlhan TUNÇ, “Thomas Reid’in Ahlâk Anlayışı (yayınlanmamış doktora tezi)”, Ankara Üni. Sos. Bil. Enst., Ankara, 2003, s.1.

⁹⁴ Mustafa ÇAĞRICI, “Ahlâk maddesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.2, İstanbul 1989, s.2.

⁹⁵ Yaratılıştan getirilen iyi ve kötü hususiyetler (iyi ahlâklılık ve kötü ahlâklılık).

⁹⁶ D. Mehmet DOĞAN, Türkçe Sözlük, s.26.

Ahlâk, insanın yapıp etmelerini, karakter yapısını ve bunlarla ilgili değerlendirmeleri düzenleyen genel karakter bütünüdür.⁹⁷

Mustafa Çağrıci'da ahlâkı şöyle tanımlar: İnsanın iyi ve kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür.⁹⁸

İzmirli'ye göre ahlâk'ın nitelikleri, İslâm dininin birer mühim rüknüdür. Bu rükün insanoğlunun görünmez fiilleriyle ilgili ilâhî bir hükümdür. İctimaî yapının esası olan ahlâkî düsturlar herkes için geçerlidir. Masumluk, kudsilik ve saire gibi vasıflarla mâzur ve makbul olmaz.⁹⁹

İzmirli'nin ahlâkın niteliklerini bu şekilde açıklamasından, Onun ahlâkın tanımlarını benimsediğini söyleyebiliriz. Ayrıca ahlâka hangi açıdan bakılırsa bakılsın kavram olarak insan ve insanın davranışlarıyla, hâl ve karakterleriyle alâkalı olduğunu¹⁰⁰ belirtebiliriz.

İnsanın iç dünyasını ve dış dünyasını ifade edip huy, seciye, tabiat, mizaç, karakter anlamlarına gelen ahlâk acaba insanın doğumuyla mı başlar? Yoksa sonradan mı kazanılır? Ahlâkın kaynağı nedir? Bu duruma bakalım.

4.1.2. Ahlâkın Kaynağı

İzmirli güzel ahlâkın ancak İslâm dinine sarılma, onu muhafaza ve belirlediği sınırlar dahilinde hareket etme ile kazanılabileceğini belirtmektedir.¹⁰¹ Demek ki güzel ahlâkı elde etmede İslam dini dolayısıyla –İslam dinini açıklayan Kur'an-ı Kerim ve Hadisler önemli bir rehberdir. Ona göre istikamet, beşerî fiillerin ve hareketlerin şeriatın koyduğu konulara uygun olması, beşerî iradelerin o yolda kullanılması¹⁰² insan fitratının ahlâkın kaynakları arasında olduğu anlamına gelir.

---

⁹⁷ S. Hayri BOLAY, Felsefeye Giriş, Akçağ Yay., 1. baskı, Ankara 2004, s. 181; S. Hayri BOLAY, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, 6. baskı, Akçağ yay., Ankara 1996, s.4; Recep Kılıç, A.g.e., s.2; Hayrani ALTINTAŞ, A.g.e., s.11.

⁹⁸ Mustafa ÇAĞRICI, "ahlâk maddesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, c.2, İstanbul 1989, s.1.

⁹⁹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, Sad. Fahri Unan, TDV yay., Ankara 2004, s. 187.

¹⁰⁰ H. ERDEM, Ahlâk Felsefesi, s. 14.

¹⁰¹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.187.

¹⁰² Komisyon, Hadislerle Ahlâkî Davranışlar, s.19.

İslâm dininin ana kaynağı Kur'an-ı Kerim (vahiy)dir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) tutum ve davranışlarının daima vahiy kontrolünde olması sebebiyledir ki, Kur'an'ın yanında sünnet de İslâm ahlâkının ikinci temel kaynağını teşkil etmektedir.¹⁰³ Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c) "...Allah'ın resûlünde pek çok güzel örnek vardır."¹⁰⁴ buyurması peygamberin söz ve davranışlarını ahlâkın kaynağını oluşturduğunu vurgulamaktadır.

İnsanın fitratını ahlâkın kaynağı olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Ahlâkı tanımlarken insan ruhuna yerleşen alışkanlıklardan bahsetmiştik. İnsan ruhu yaratılıştan iyiye ve güzele yatkındır. İnsanın doğuşundan itibaren kendisini kötülüğe yönlendiren dış faktörler olması, fitratında bulunan hakikat aşkı onu iyiye ve güzele doğru yüceltecektir. Fıtratta bulunan hakikati arama arzusu, iç güdüden tamamen farklıdır. Fıtratına göre hareket eden, her türlü yüce değerlere yönelir. İç güdüsüne göre hareket eden ise, her türlü hayvanî istek ve arzusunun peşinde koşar.¹⁰⁵

Bununla birlikte Allah'ın hükümlerine aykırı olmamak kaydıyla ana, baba, İslâm büyükleri, ilim ve fikir adamlarının yaşayışları ve eserleri ile devlet gibi başka otoriteler de vazife (ahlâk) koyabilirler.¹⁰⁶

Konumuzun ilerleyen yerlerinde de göreceğimiz gibi İzmirli'ye göre de ahlâka kaynaklık teşkil eden unsurlar İslam dini –dolayısıyla Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler-, insanın doğuştan sahip olduğu ahlaka meyilli fitratı, ana-baba, İslam büyükleri, ilim ve fikir adamları ve devlet kanunları ahlâkın kanunlarını oluşturmaktadır.

4.1.3. Ahlâkın Konusu

Ahlâk, ferdin nasıl kemâle (mutluluğa) ereceğini¹⁰⁷ buradan da insanın ve insanlığın nasıl mutluluğa ereceğini kendisine konu edinmiştir. Dolayısıyla İzmirli'nin uğraştığı alanı iyilik, kötülük, iyi ve kötü hareketlerin sonuçları gibi

---

¹⁰³ Komisyon, Hadislerle Ahlâkî Davranışlar, s.19.

¹⁰⁴ Ahzab, 33/21.

¹⁰⁵ Vedat AYDIN, Ahlâk Dersleri, s.35-36; Ahmet CEVİZCİ, Felsefe Sözlüğü (Ahlâk duygusu maddesi), Ekin yay., 2. baskı, Ankara 1997, s.17.

¹⁰⁶ Mustafa ÇAĞRICI, "Ahlâk maddesi", a.g.e., s.2.; Komisyon, A.g.e., s.20.

¹⁰⁷ Mehmet AYDIN, "Ahlâk maddesi," A.g.e., s.10.

kavramlar dikkate alarak, ahlâkın konusunu irade ve ihtiyara dayanan ruhî kuvvetler, nefsî duygular, insanî davranışlar¹⁰⁸ diye belirtebiliriz.

İzmirli'ye göre ahlâkın konusu, İslamî sınırlar çerçevesindeki iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırmak yani neyin iyi, neyin kötü olduğunu belirledikten sonra iyilikleri tahsil veya tekmil, fenâlıkları yok etme veya azaltma esasına dayanmaktadır.¹⁰⁹

Acaba ahlâkın bir gayesi var mıdır ve gerekli midir? Şimdi de bu soruları irdeleyelim.

4.1.4. Ahlâkın Gayesi ve Gerekliliği

Ahlâkın yalnız bir gayesi değil, birçok gayesi vardır. Yalnız bu gayelerin en önemlisi ve öteki gayeleri de destekleyici (temel) bir yapısı olan “ferdin nasıl kemâle (mutluluğa) ereceğini¹¹⁰ kendisine gaye edinip, buradan ailenin, bir grubun bir ülkenin hatta bütün insanlığın mutluluğunu kendisine gaye edinmiştir. Bu yüzden insan ve insanlık için ahlâk son derece önemli ve gereklidir.

İzmirli'ye göre ahlâkın gayesi insanlar ve amellerle ilgili olup akıl sahiplerini (insanları) övülmeye değer, tercihleriyle hayr ve saadete sevk etmektir.¹¹¹ Dolayısıyla İzmirli'ye göre İslam Ahlâkı'nın gayesi, insanoğlunun durumunu düzeltmeye hizmet edip, âlemin düzenini bozulmaktan korumak için uyulması gereken en yüce usul ve fûrû'a insanları yönlendirmektir.¹¹²

Kur'an ve sünnet'te faziletlerin (ahlâkın) fert ve toplum hayatına maddî ve mânevî faydaları olduğunu haber verilir. Kur'an “Şeytan içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve nefret sokmak ister”¹¹³ buyurur; sâlih kullarını yeryüzüne hâkim kılacağını bildirir.¹¹⁴ Ayrıca bir çok eski milletlerin yıkılışlarında ahlâkî bozulma ve çöküntüsünün önemli ölçüde rol oynadığını ayetler haber vermektedir. Bununla birlikte, ahlâk prensiplerine aykırı davranışların doğurduğu bu tür tabî ve fizikî zararlar, sosyal ve mânevî sıkıntılar İslâm'da ahlâkî müeyyide sayılmaz, kişiyi

¹⁰⁸ H. ERDEM, Ahlâk Felsefesi, s.23.

¹⁰⁹ İzmirli İsmail Hakkı, A.g.e., s.55.

¹¹⁰ Mehmet AYDIN, “Ahlâk maddesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.2, İstanbul 1989, s.10.

¹¹¹ İzmirli İsmail Hakkı, A.g.e., s.1.

¹¹² A.g.e., s.1.

¹¹³ Maide 5/91.

¹¹⁴ Enbiya 21/105.

sorumluluktan kurtarmaz.¹¹⁵ İşte bütün bu söylenenler ahlâkın gerekliliğini bizlerin gözleri önüne sermektedir.

Burada olduğu gibi İzmirli de ahlakın gerekliliği noktasında Kur'an ve hadislerdeki ahlakın olmasını gerektiren hususlara katılmakta ve ileride göreceğimiz bu hususları açıklamaktadır.

4.2. Ahlâk İnsan İlişkisi

4.2.1. Ahlâkî Bir Varlık Olarak İnsanın Yapısı

İzmirli'ye göre, insan ahlâki yapıya meyilli olarak yaratılmıştır. İzmirli bu meylin İslam dinine sarılma ve onun belirlediği sınırlar dahilinde¹¹⁶ hareket etme ile geliştirilip artırılabilceğini belirtmektedir.

Dolayısıyla İzmirli'ye göre, yapı itibariyle ahlâklı olmaya meyilli olan insan bu meyli geliştirirse Mevlânâ da¹¹⁷ olduğu gibi ahlâkî açıdan üst insan seviyesine yükselir. Var olana bir şeyler katmazsa insanlık seviyesinde kalır. Bu meyli iyice köreltirse aşağı derecede olacağı düşüncesindedir.

İnsan beden ve nesin (ruh) birleşiminden oluşmuş bir varlıktır. Bu varlıkta asıl olan nefistir. Nefsin “nebati” seviyede beslenme, büyüme ve üreme güçleri, “hayvanî” seviyede hareket etme ve idrak etme güçleri, “insanî” seviyede ise bilme ve yapma güçleri vardır¹¹⁸ diyebiliriz.

4.2.2. Ahlâkî Bir Varlık Olarak İnsanın Fiilleri

Ahlâkın tanımını yaparken yukarıda “nefiste yerleşik olan yatkınlık”¹¹⁹ kısmına vurgu yapılmıştır. İşte bu yatkınlıklar sayesinde fiiller, nefisten her hangi bir fikrî ve iradî güçlüğü hacet kalmaksızın sâdır olur, eğer bu yatkınlıklar iyi olursa nefisten “faziletler” kötü olursa “rezâletler” sâdır olur. Bu noktada ahlâkın temel

---

¹¹⁵ Mustafa ÇAĞRICI, “Ahlâk Maddesi”, a.g.e., s.2.

¹¹⁶ Mehmet AYDIN, “Ahlâk maddesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.2, İstanbul 1989, s.12.

¹¹⁷ Mesnevi, IV/1518, s.303.

¹¹⁸ A.g.e., IV/1530, s.303.

¹¹⁹ Mehmet AYDIN, a.g.e., s.10.

vazifesi nefis hakkında bilgiler vermek ve nefsi kendisinden faziletli fiiller sadır olacak şekilde terbiye etmektir.¹²⁰

Yukarıda insanların fiillerini iyi ve kötü fiiller olarak ikiye ayırmıştır. Bununla birlikte insanın fiilleri ve hareketleri ihtiyarî ve gayri-ihtiyarî olmak üzere iki kısımdır.

Gayri-ihtiyarî olan, yani tercih hakkı bulunmayan fiiller, ihtiyar ve iradesinin aracılığı olmaksızın, sırf Allah'ın yaratmasıyla varlık sahasına gelmektedir. Bundan dolayı, insanların bu tür fiilleri cansız şeylerin şursuz hareketleri kabilinden olduğu için, bunlardan sorumlu tutulamazlar; onlar üzerine de dünyada övgü veya yergi, ne de ahirette sevap veya ceza söz konusudur.

Tercihe bağlı fiiller ise, beşerin ihtiyar ve iradesinin aracılığıyla yaratılır. Beşer bu hususta kesbe, cüz'î bir iradeye, bir güce sahiptir. Beşer kendi iradesini, kudretini sarf eder; bunun sonunda Cenab-ı Hakk da o fiilleri yaratır. Yoksa beşer yaratmaz. Bundan dolayı, insanların bu tür fiilleri ve hareketleri kendi irade ve ihtiyaçlarına bağlı olduğundan, artık zorlama gerekmez. Ve bunların yaratıcısı kullar olmayıp, ancak Allah olduğundan havale etme de lazım gelmez.¹²¹ İşte insanlar bu tür fiillerde mükellef tutulup, bunlardan dolayı dünyada övgüye veya yergiye layık, ahirette ise ya sevaba nail ya da cezaya müstahak olurlar.¹²²

Burada insanların fiilleriyle ilgili açıklayıcı bilgiler veren bu cümlelerden sonra şunu ifade edebiliriz ki İzmirli insanın akıl sahibi bir varlık olarak yapmış olduğu fiillerden sorumlu tutulacağı için fert olarak, aile olarak, toplum olarak, devlet olarak, insanlık olarak her grupta her fiilimize karşılık sorumluluklarımızın olduğuna işaret etmiştir.

İnsanlara sorumluluk yükleyen fiiller değerlendirilerek faydası ve zararına göre isimler almaktadır. Bu fiiller ahlakî olarak değerlendirilecek olursa iyi ve kötü

---

¹²⁰ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.51.

¹²¹ A.g.e., s.52.

¹²² A.g.e., s.52; Karşılaştırmalı ayrıntıları için; Mehmet AYDIN, "Din Felsefesi", İnsanın Hürriyeti ve Determinizm konu başlığına bakılabilir. Selçuk Yay., 4. baskı, Ankara 1994, s.154 vd.; Ayrıca Şerafeddin GÖLCÜK, Süleyman TOPRAK, Kelam, V. Bölüme "İnsan ve Fiilleri" bakılabilir. Tekin Kitabevi, 5. baskı, Konya 2001.

isimleri ile anılmaktadırlar. Şimdi ise ahlakî değer olarak iyi ve kötüyü irdelemeye çalışalım.

4.2.3. Ahlâkî Değer Olarak İyi ve Kötü

İyi; arzunun, değerinin nesnesi olan; rasyonel irâdenin değerli bulduğu; irâde tarafından istenen, arzu edilen şey anlamına gelir.¹²³ Kötü; amaca uygun olmayan, kusurlu ve yetersiz olan, korku ve endişe verici olan; zarar, acı ve rahatsızlık veren; zararlı etkide bulunan, ahlâkî bakımdan, iyinin karşısında yer alıp, yanlış ya da kabul edilemez olan şey olup, aynı zamanda mutluluğa, ideallere, amaçlara ulaşmayı engelleyen¹²⁴ olarak tanımlanmaktadır.

Ahlâkî değer olarak ise iyi; kurala veya ahlâklılık idealine uygun olan ve istenilen şeydir. İyi bir davranış, aslında karşılık beklenmeden yapılan davranıştır. İyi, gereksinimlerimize yanıt veren davranışlardır.¹²⁵ Ahlakî anlamda iyiyi ikiye ayırabiliriz:

1. Kendi başına iyi olan: Örneğin haz ve mutluluk kendi başına iyidir.
2. Başka bir şey için iyi olan: Örneğin para ihtiyaç için iyidir. Öyleyse burada iyi “araç” tır, ama “bilgi” hem amaç hem de araç olarak iyidir.

İyi kavramı üzerinde değerlendirmeler yapan Moore’a göre iyi veya iyilik sadece insan davranışlarına has kavramlar değildir. İnsan davranış (lezzet iyidir”) ve fiilleri yanında (“sevmek iyidir”¹²⁶) kişiler için de kullanabiliriz. “Hakan iyi bir insandır,” “Levent’in bu hareketi iyi bir davranıştır” gibi.¹²⁷

Ünlü düşünür Aristoteles’e göre iyi “her şeyin arzuladığı şeydir. Bundan dolayı her sanat, her araştırma, her eylem ve tercih de bir iyiyi arzular”¹²⁸ demektedir. Dolayısıyla iyi, her şey için istenilen bir özelliktir.

Acaba bir iyilik ilkesinden bahsedebilir miyiz?

¹²³ Ahmet CEVİZCİ, Felsefe Sözlüğü, s.385.

¹²⁴ A.g.e., s.521.

¹²⁵ S. Hayri BOLAY, Felsefeye Giriş, s.182.

¹²⁶ Recep KILIÇ, Ahlâk’ın Dini Temeli, s.54.

¹²⁷ S. Hayri BOLAY, a.g.e., s.182.

¹²⁸ Aristoteles, a.g.e., s.1.

İyilik ilkesi, ahlâkî bir sıfat her şeyden önce iyi ya da doğru anlamına geldiği için, her ahlâk sisteminin ilk ve temel ilkesi olan ve biz insanlardan ideal olarak, iyiliği artırmamızı ya da güçlendirmemizi, hiçbir kötülüğe neden olmamamızı ve kötülüklerin ortaya çıkışına engel olmamızı isteyen bir kuraldır¹²⁹ diyebiliriz.

İzmirli'ye göre iyilik; İnsanda yaratılıştan kullanıma ve geliştirilmeye hazır bir şekilde bulunan bir yetidir.¹³⁰ Düşünürümüz iyiliği ikiye ayırır: Mutlak iyilik, Ahlakî iyilik.

O, mutlak iyiliğin fiillerin mahiyetinde görüldüğünü söyler.¹³¹ Meselâ gösteriş için sadaka veren adamın hayrı, hayr-ı mutlaktır. Çünkü sadaka verilen kimse için fayda vardır. Fakat maksadı gösteriş olduğu için buradaki hayır ahlakî yönden kıymetli değildir. Ahlakî iyilik ise maksada (niyete) bağlıdır.¹³² Bu bakımdan mutlak iyilikten derece bakımından daha iyidir¹³³ demektir.

4.2.4. İyi Ahlaklı Olmanın Yolları

İzmirli'ye göre iyi ahlaklı olmanın yollarını İslam dininin kuralları içinde bulabiliriz. Ona göre, Hz. Muhammed'e (s.a.v) gelen din iyiyi ve kötüyü birbirinden ayıran, dinî ve dünyevî iyilikleri içinde bulunduran, dünya ve ahiret fenâlıklarını def edici bir özelliğe sahiptir. İslâm dini, iyilikleri tahsil veya tekmil, fenâlıkları yok etme veya azaltma esasına dayanır.¹³⁴ İslam dininin kurallarının bulunduğu iki önemli kaynak ise Kur'an ve hadislerdir. Bu bağlamda İzmirli'de iyi ahlaklı olmanın kurallarını şu şekilde ortaya koyabiliriz: Allah'a ortak koşmamak, anaya, babaya iyilik etmek, fakirlik korkusundan dolayı evladını öldürmemek, gizli ve açık fuhuştan, kötülüklerden sakınmak, haksız yere hiçbir kimseyi öldürmemek, buluş çağına erişinceye kadar yetim malına yaklaşmamak. Güzel maksatlarla, yetimin yararına olacak davranışlar müstesnâdır, ölçüleri, tartıları hakkıyla ölçmek ve tartmak, isterse aleyhine olsun, sözü doğru söylemek, Allah'a karşı alınan taahhüdü

¹²⁹ Ahmet CEVİZCİ, Felsefe Sözlüğü, s.385.

¹³⁰ Celaleddin İZMİRLİ, a.g. Sempozyum, s.252; H. Z. ÜLKEN, a.g.e.,s.283.

¹³¹ Celaleddin İZMİRLİ, a.g. Sempozyum, s.252; H. Z. ÜLKEN, a.g.e.,s.283.

¹³² Celaleddin , a.g. Sempozyum, s.252; H. Z. Ülken, a.g.e.,s.283.

¹³³ Celaleddin İZMİRLİ, a.g. Sempozyum, s.252; H. Z. ÜLKEN, a.g.e.,s.283.

¹³⁴ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.55.

(kulluk) yerine getirmek, Hz. Muhammed (s.a.v)'in yoluna tâbi olup başka yollara sapmamak.¹³⁵

İyi ahlâklı olmanın yolları ile ilgili olarak İzmirli Kur'an'ın surelerinin çoğunda¹³⁶ şu hususların da söylendiğini belirtir: Allah'ın kâmil sıfatlarını ispat, Allah'ın zâtını ayıp ve noksanlardan berî kılmak, Allah'ın birliğine (tevhide) dâvet, şirk ve teslîsten men', Peygamberleri zikir (s.a.v), Peygamberleri putlara ibadetten, kötüden, kötülüklerden tenzih, Peygamberlere tâbi olanları övmek, onları inkâr eden kâfirleri kötüleyip yermek, akıbette mü'minlerin üstün geleceklerine dair Allah'ın vaadi,¹³⁷ Kıyâmeti, amellerin karşılığını beyan, Cenneti ve cehennemi zikir Dünya yurdunun ebedî olmadığı, Âhîret âleminin ebedîliği, haram ve helâl olan şeyleri beyan, muaşeret hükümlerini beyan, Allah sevgisi, ehlu'llahı (Allah dostlarını) sevmeyi teşvik, Allah'ı zikir, Allah'a ibadet etmeye teşvik, buna arzu uyandırmak, Allah'a ulaşmaya vesile olan şeyleri beyan, Fısk ve fücür erbabı ile düşüp kalkmaktan, onları dost edinmekten men', malî ve bedenî ibadetlerde art niyetli olmamanın, ihlasın vurgulanması.¹³⁸ rıyanın ve şöhret arzusunun yol açacağı kötülükleri hatırlatıp korkutmak, bunu sınırlamak, ahlâk güzelliğini vurgulama, bir bütün olarak kötü huyların sebep olacağı âkıbeti hatırlatıp sakındırmak,¹³⁹ Güzel huyları övmek, Takvâ ile vaaz nasihat, Sükunet ve vakar ile yürümeyi tavsiye, abes ve bâtıldan yüz çevirerek vazgeçmeyi tavsiye, yalan yere şahitlik etmekten men, Allah'ın ayetlerini basiret ile görmeyi, kalp kulağıyla dinlemeyi tavsiye,¹⁴⁰ hasisliği terk, fakirlere yedirmede ve ihsanda itidale riâyeti beyan, mal az olduğu zaman (zengin olunmadığı takdirde), bir şey isteyenden güzel söz ile özür dilenmesini tavsiye, sözde ve amelde faydasız olanı terk etmeyi emir, halka güzel söz (kelime-i Tayyibe) ile hitap edilmesini tavsiye.¹⁴¹

İzmirli'nin yukarıda belirtmiş olduğu iyi ahlâklı olma yollarını iyice değerlendirecek olursak görülecektir ki, bunlar aynı zamanda İslâmî ahlâk kurallarındandır. Ona göre insanlar bu kurallara uyarlarsa iyi ahlâklı olurlar.

¹³⁵ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.176-177.

¹³⁶ A.g.e., s.177.

¹³⁷ A.g.e., s.178.

¹³⁸ A.g.e., s.178.

¹³⁹ A.g.e., s.178.

¹⁴⁰ A.g.e., s.178.

¹⁴¹ A.g.e., s.178.

Ayrıca İzmirli, doğru yolda yürüme (istikamet), emânet, vefâ, nasihat, tevâzu, güzel muamele, güler yüzlülük, cömertlik, lütuf ve merhamet, şefkat, müsamaha, adalet, elden geldiği kadar yardım, hakka rıza, hâle kanaat, sabır, fevrî olmama, ihtiyat ve tevekkül, çalışıp çabalama, meslek ve sanat, hakikati talep, Allah'a, Rasulullah'a (s.a.v) ve ulu'l-emre (devlet büyüklerine) bağlılık ve itaat, azimlilik ve kararlılık, cesaret ve şecaat, huy temizliği, yüce himmetlilik, ciddiyetin gerekliliği, nimete şükür, hatadan dönme ve doğruya yönelme, kötülöklere karşı tevbe ve pişmanlık, insanı saadete ulaştıracak sebepleri elde etme, her türlü fazileti tahsile rağbet gibi ahlâkî faziletlerin¹⁴² İslam dininde insanı iyiye yönelten faziletler olduğunu önemle vurgulamaktadır.

Yine İzmirli'ye göre, İslâm dininde ameller ve ahlâkî kurallar bir istikametledir. İstikamet (doğruluk), bütün işlerde, sözlerde ve fiillerde itidal, nefsin en faziletlisi ve en kâmilî olacağı her hali muhafazadır ki, o nefisten ne kötülük sâdır olur, ne ona yergi ve sövgü yöneltir. Bu da ancak Hz. Muhammed'in(s.a.v) dinine (İslâm'a) sarılma, şerefli dini muhafaza, dinin belirlediği sınırdan durma (haddi aşmama) ile, güzel ahlâkı ve kâmil sıfatları kazanmakla hâsıl olur.¹⁴³

İstikâmet, beşerî fiillerin ve hareketlerin şeriatın koyduğu kanunlara uygun olması, beşerî iradelerin o yolda kullanılmasıdır. Peygamber efendimiz (s.a.v), istikâmet ile memur olmuştur.¹⁴⁴

İzmirli'ye göre iman ve istikâmet, İslâm dininin ünvanıdır. Onlar İslâm dinini hülâsa eden iki ana esastır. İlâhî vergi (ihسان) istikâmete teveccüh eder. İstikâmetin güç aldığı birinci haslet takvâdır. Takvâ ahirette zarara yol açan her şeyden nefsi korumaktır. En aşağı derecesi küfrün ve şirkin çeşitlerinden korunmak, en yüksek derecesi kalbi Allah'ı anmaktan alıkoyan her şeyden uzaklaştırarak Hakk'a yöneltmektir.¹⁴⁵ İstikameti terk, helâk olmaya sebeptir. İstikametın ruhu nefis ve kalp temizliğidir. Bu da iman birliği ile nefretleri, meyilleri Allah korkusunun, ilahî

---

¹⁴² İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.185-186.

¹⁴³ A.g.e., s.177.

¹⁴⁴ A.g.e., s.177.

¹⁴⁵ A.g.e., s.178.

sevginin tam manasıyla sınırları dâhilinde tutmak ve onu rağbete yöneltmekle mümkün olur.¹⁴⁶

İzmirli'ye göre istikamet devam ettikçe nimet ve afiyet değişmez, yitmez. İstikamet, hem Allah için ve hem de kullar için samimi olmak, hâlis niyet taşımaktır. Yahut Allah'a ihlâsla bağlanmak sayılır, sevaplara vesile olur. Allah ciheti kast olunmazsa dünyevî olur. Güzelliklerden ve faziletlerden sayılır.¹⁴⁷

İyi ahlâklı olmanın kıymeti niyet ile mütenâsıptir. Niyetin halis olması en mühim bir vazifedir. Güzel ameller Allah'ın rızasını kazanmak için işlenir.¹⁴⁸ Bundan dolayı iyi ahlâklı olmanın yollarını iyi bilmek gerekmektedir. Acaba kötü ahlâktan korunmak mümkün müdür? Kötü ahlaktan korunmanın yolları var mıdır, varsa nelerdir? Şimdi bu konuyu ele alalım.

4.2.5. Kötü Ahlâktan Korunmanın Yolları

İzmirli ve dönemindeki ahlâkçılar kötü ahlâktan korunmanın esas yolunun “manevî tıp” olan ahlâk ilmi'nin öğrenilmesi olduğunu ve bu sayede iyinin ve faziletin elde edileceğini¹⁴⁹ ifade ederler. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İzmirli'ye göre ahlâkın temel kaynakları Kur'an ve hadislerdir. Buradan hareketle İzmirli, edeplerin güzelliği ve ahlâkın faziletleri ile ilgili olarak aynı zamanda kötü ahlâktan korunmanın yollarını Kur'an'ı referans alarak tavsiyelerde bulunur.¹⁵⁰ Bu tavsiyelerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

Kelime birliği (Allah adı üzerinde ittifakı) tefrikayı ortadan kaldırır, “nizâ” çıkarmayı ve birbirine hasedi men eder örnek: “Hepiniz birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın; sakın ayrılıp bölünmeyin;”¹⁵¹ birbirinizle çekişmeyin; sonra içinize korku düşer ve devletiniz elden gider.”¹⁵²

¹⁴⁶ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.178.

¹⁴⁷ A.g.e., s.178.

¹⁴⁸ A.g.e., s.178.

¹⁴⁹ H. ERDEM, S.D.O.D. Ahlâk, s. 77.

¹⁵⁰ İzmirli İsmail Hakkı'nın burada aktardığı ayetler tekrar gözden geçirilmiştir. İ. Hakkı A.g.e., s.172-176.

¹⁵¹ Al-i İmran, 3/103.

¹⁵² Enfâl, 8/146.

Adaleti ve ihsanı emrediyor: “Şüphesiz ki Allah, adaleti ve iyiliği emreder.”

153

Ana ve babaya iyiliği ve ihsanı, güzellikle muameleyi emrediyor: “Anaya, babaya İyilikte bulunun.”¹⁵⁴

Yetim ile bir şey isteyene iyilikle, güzellikle muamelede bulunmayı emrediyor: “O halde, sakın öksüzü hor görüp ona kötü davranma. Ve bir şey isteyeniyi azarlama.”¹⁵⁵

İnsanların güzel muameleyi, affı ve her şeyi dikkate almamayı tavsiye ediyor: “...affetsinler, bağışlayıp aldırış etsinler...”¹⁵⁶ “Sen o kötülüğe en güzeli ile karşılık ver.”¹⁵⁷ “Sen affetme yolunu seç; iyilikle, güzel davranışla emret.”¹⁵⁸

Selamı, selamın ya daha güzel bir surette iadesini, yahut misliyle iktifa olunmasını tavsiye eder: “Sevgi, saygı, selam ifade eden bir söz ile size ilgi ve saygı gösterildiğinde siz de ondan daha iyisiyle ilgi ve saygı gösterin veya aynen karşılık verin.”¹⁵⁹

Sevgiyi celbeden ve artıran sıla-i rahmi tavsiye ediyor: “Rabbimize karşı gelmekten, O’na saygısızlıkta bulunmaktan ve akrabalık (bağlarını koparmak)tan sakının.”¹⁶⁰

Hayır üzerine yardımlaşmayı, Müslüman kardeşi için menfaati celbi, ondan zararı def’i emrediyor: “İyilik ve takvâ (Allah’tan korkup kötülüklerden sakınmak) hususunda yardımlaşın; günah ve tecâvüz üzerinde yardımlaşmayın.”¹⁶¹

Fakire elden geldiği kadar teselliye, ihsanı ve müsaadeyi emrediyor: “Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayan ve gönül incitmeyen kimselerin rableri katında mükâfatları vardır.”¹⁶²

---

¹⁵³ Nahl, 16/90.

¹⁵⁴ Bakara, 2/89.

¹⁵⁵ Duha, 93/9-10.

¹⁵⁶ Nûr, 24/22.

¹⁵⁷ Mü’minun, 23/96.

¹⁵⁸ Araf, 7/199.

¹⁵⁹ Nisâ, 4/86.

¹⁶⁰ Nisâ, 4/1.

¹⁶¹ Maide, 5/2

¹⁶² Bakara, 2/262.

Cezalandırmaya gücü yetse bile affı tavsiye ediyor: “Öfkelerini yutarlar, insanları (kusur ve günahlarını dikkate almayıp) bağışlarlar.”¹⁶³

Vaadi yerine getirmeyi, ahde vefayı emrediyor: “Verilen sözü, yapılan sözleşmeyi yerine getirin.”¹⁶⁴

Emaneti ehline tevdi etmeyi emrediyor: “Şüphesiz Allah emanetleri ehline vermenizi emreder.”¹⁶⁵

Arayı düzeltmeye çalışmayı, iki kişi arasındaki buğuz ve düşmanlığı ortadan kaldırmayı tavsiye ediyor: “Eğer bir kadın kocasının serkeşliğinden ve yüz çevirmesinden endişe ederse, barışmak, aralarını düzeltmelerinde bir mahzur yoktur. Anlaşma her zaman hayırdır.”¹⁶⁶

Hayır işlemede acele etmeyi, fırsatı öldürmemeyi emrediyor: “Hayırlara yönelin;”¹⁶⁷ “Rabbinizden bir mağfirete koşun.”¹⁶⁸

Fakirlik, hastalık, keder, sertlik ve harp gibi hususlarda sabrı tavsiye ediyor: “Sabretmenize karşılık selam size. Burası dünya yurdunun ne güzel sonucudur.”¹⁶⁹

Sırf ezayı def’, fitneyi yok etmek, Allah’ın adını yaymak (i’la-yı kelimetullah) için savaşı emrediyor: “Yeryüzünde bir fitne kalmayınca ve din Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.”¹⁷⁰

Küfrü, şirki men ediyor: “Allah’a ibadet edin; hiçbir şeyi O’na ortak koşmayın.”¹⁷¹

Fâsıklığı ve kötülüğü nehyediyor: “Artık günahın açığını da gizlisini de bırakın;”¹⁷² “Hayâsızlıklara yaklaşmayın.”¹⁷³

---

¹⁶³ Al-i İmran, 3/134.

¹⁶⁴ İsrâ, 13/31.

¹⁶⁵ Nisa, 4/58.

¹⁶⁶ Nisa, 4/128.

¹⁶⁷ Bakara, 2/148.

¹⁶⁸ Al-i İmran, 3/133.

¹⁶⁹ Ra’d, 13/24.

¹⁷⁰ Enfal, 8/39.

¹⁷¹ Nisa, 4/36.

¹⁷² En’âm, 6/120.

¹⁷³ En’âm, 6/151.

Yeryüzünde fesat çıkarmayı yasaklıyor: “Yeryüzünü ıslah ettikten sonra fesat çıkarmayın (bozgunculuk yapmayın).”¹⁷⁴

Haksız yere adam öldürmeyi nehyediyor: “Kim bir kişiyi bir kişi karşılığında veya yeryüzünde fesat (çıkarma suçundan dolayı) olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur: kim de bir kişinin hayatını kurtarırsa, bütün insanlığın hayatını kurtarmış gibi olur.”¹⁷⁵

Zinâya yaklaşmayı men ediyor: “Zinâya yaklaşmayın.”¹⁷⁶

Aklı ve malı ifsat edici olan içki içmeyi, kumar oynamayı ve faizi haram kılıyor: “İçki, kumar, tapınmak için konulan dikili taşlar ve fal okları şeytan işi murdar şeylerden başkası değildir. O halde bunlardan kaçının;”¹⁷⁷ “Fâizi (ribâyı) haram kılmıştır.”¹⁷⁸

Ölü hayvan etini, domuz etini haram kılıyor: “Ölü (hayvan) eti, kan ve domuz eti size haram kılınmıştır.”¹⁷⁹

Kibir ve gururu men ediyor: “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme.”¹⁸⁰

İstihzayı (alay etmeyi), istihfaf (hafife almayı) men ediyor: “Sizden bir kabile diğeri ile alay etmesin. Olabilir ki alay edilenler, alay edenlerden hayırlıdır.”¹⁸¹

Kötü lakap takmayı men ediyor: “Kendi kendinizi ayıplamayın, kötü lakaplarla sataşp atışmayın.”¹⁸²

Tecessüsü men ediyor: “Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın.”¹⁸³

Gıybeti men ediyor¹⁸⁴: “Birbirinizi gıyabında çekiştirmeyin.”¹⁸⁵

---

¹⁷⁴ A’raf, 7/59.

¹⁷⁵ Maide, 5/23.

¹⁷⁶ İsrâ, 17/32.

¹⁷⁷ Maide, 5/90.

¹⁷⁸ Bakara, 2/275.

¹⁷⁹ Mâide, 5/3.

¹⁸⁰ İsrâ, 17/37.

¹⁸¹ Hucurat, 49/11.

¹⁸² Hucurat, 49/11.

¹⁸³ Hucurat Suresi (Kur’an, 49), müminlerin güzel ahlâk yönünde irşat eder. (İzmirli İsmail Hakkı, A.g.e., s.175).

¹⁸⁴ Hucurat, 49/12.

¹⁸⁵ Hucurat, 49/12.

Bilgisiz hükmetmeyi yasaklıyor: “Bilmediğin bir şeyin ardına düşme.”¹⁸⁶

Faydasız ve manasız sözleri men ediyor: “Size açıklanınca sizi kötümser yapacak (veya üzecek) şeylerden korkmayın.”¹⁸⁷

Minnet altında bırakacak ve eziyet ederek sadaka vermeyi men ediyor: “Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül incitmekle boşa çıkarmayın.”¹⁸⁸

Yalanı kötülüyor ve yalancıyı yeriyor: “Allah’a karşı yalan uyduranlar, elbette felah bulmazlar.”¹⁸⁹

Hıyaneti men ediyor: “Allah’a ve resulüne hıyanet etmeyin ki; bile bile kendi emanetlerinize hıyanet etmiş olmayasınız.”¹⁹⁰

Su-i zannı men ediyor: “Zannın çoğundan kaçın. Çünkü herhalde zannın bir kısmı günahdır.”¹⁹¹

İnsanoğlunu kötü ahlâka sevk eden hasletleri ve bunların sebeplerini ayetler ışığında açıklayıp bu hasletlerden nasıl kurtulunacağı konusunda bilgi veren İzmirli, aşağıdaki sayacağımız hasletleri bilip onlardan uzak durmanın insanları kötü ahlaktan kurtarıp iyi ahlâklı olmasını sağlayacağını belirtmektedir:

İzmirli, her ferdin; yalan, döneçlik, riya, gadr, kibir ve gurur, kötü muaşeret, asık suratlılık, hasislik, hırs, kasvet, şiddet, düşmanlık, ifrat ve tefrit (her işte aşırıya gitme), hak edilenden fazlasını isteme, başına buyrukluk, kendini beğenmişlik, yalnız kendini düşünme (hodbinlik, bencillik), nankörlük, hatada ısrar, nefse uymak, tamahkârlık (tût-emel), kendini hor ve hakir gösterme (tezellül), sonunu düşünmeden öfke ile hareket (tehevvür), kötü zan, uğursuz nazarla bakma, kalp katılığı ve kabalığı, hayâsızlık, nimeti inkar etme, fâsıklara sevgi duyma, dalkavukluk (müdahene), inat ve büyüklenme, sırrı açığa vurma, muhtaç olmadığı halde dilenme, kötülüğe şefâatçi olma, iyiliği emir ve kötülüğü men etmeyi terk, gevezelik, yalan yere yemin, Allah’tan başkasının adına yemin, fitne, insanı ıstıraba düşürme ve

---

¹⁸⁶ İsrâ, 17/36.

¹⁸⁷ Mâide, 5/101.

¹⁸⁸ Bakara, 2/264.

¹⁸⁹ Yunus, 10/69.

¹⁹⁰ Enfal, 8/27.

¹⁹¹ Hucurat, 49/12.

sözünde durmama gibi kötü hallerden uzak durmasının gerekliliğini de önemle vurgulamaktadır.¹⁹²

Acaba kötü ahlâktan kurtulmanın bir takım yolları var mıdır, varsa bunlar nelerdir? İzmirli ve çağdaşı olan ahlâkçılar bir takım çözüm yolları göstermişlerdir. Bunları da şöylece sıralayabiliriz.

a. Kaldırılması gereken kötü ahlâk hangisi ise, ona karşılık olan iyi ahlâkı, fazileti seçip, nefsin, o fazileti âdet haline getirmesine çalışmak; yani kötü ahlâka karşılık olan iyi ahlâkı kazanmalıdır.¹⁹³

b. Nefse kötü ahlâkı terk ettirmek için baskılı ve sert tarzda uyarıda bulunmak, gizli ve açık olarak ayıp ve kusurlarını sayıp yüzüne vurmak, bu meselede şiddet göstermelidir.¹⁹⁴

c. Başkalarından nefse gelenleri iyice tartmak, düşünerek ve kötü ahlâkın maiyetini kavrayarak kötülüklerden korunup sakınmalıdır.¹⁹⁵

d. Orta yoldan yürümeye dikkat etmelidir.¹⁹⁶

e. Eğer kötü ahlâk kökleşmiş ve sebepleri de yok edilemeyecek durumda ise “bir daha bu rezaleti işlerse şöyle yapmak, böyle yapmak adağım olsun, ahdim olsun” gibi gerçekleştirilmesi ve yapılması zor nezirlerle nefsi şiddetli riyazete çekmelidir.¹⁹⁷

f. Nefsî lezzetleri terk etmeli ve mümkün olduğu kadar nefsi azdırmaya yarayan gıdaları biraz itidal ile kullanmalıdır.¹⁹⁸

Görüldüğü üzere İzmirli'nin ahlâki problemlere yaklaşımı ve çözüm önerileri çağımızda da çözüm yolları olarak kabul edilebilir. Çünkü İzmirli'nin yaklaşımı evrensel ahlak değerleri olarak değerlendirilebilir. Acaba İzmirli'ye göre yaptırıcı güçleri var mıdır, varsa nelerdir?

---

¹⁹² İzmirli, a.g.e., s.186.

¹⁹³ H. ERDEM, S.D.O.D Ahlâk, s. 77.

¹⁹⁴ A.g.e., s.77.

¹⁹⁵ A.g.e., s.77.

¹⁹⁶ A.g.e., s.77.

¹⁹⁷ H. ERDEM, S.D.O.D Ahlâk, s. 77.

¹⁹⁸ A.g.e., s.77.

4.3. Ahlâkın Yaptırıcı Güçleri

İzmirli, kendisine yöneltilen “Ahlâkın yaptırıcı gücü nedir?” sorusunu kısa ve öz olarak şöyle cevap vermektedir: “Ahlâkın yaptırıcı gücü vicdan, kamu vicdanı, devlet kanunu ve dindir.”¹⁹⁹ Yani İzmirli’ye göre ahlâkın bir çok yaptırıcı gücü vardır. Ancak İzmirli’ye göre ahlâkın en büyük yaptırıcı gücü Allah korkusudur. Çünkü bazı olaylar karşısında insan vicdanını aldatabilir, bazı olayların sonuçlarını kamu vicdanından saklayabilir, devlet kanunlarından da kaçabilir. Fakat Allah’tan saklayamazlar.²⁰⁰

Demek ki İzmirli’ye göre ahlâkın kaynağını oluşturan güçler, ahlâkın yaptırıcı gücünü de oluşturmaktadır. Dolayısıyla İzmirli’ye göre ahlâkın yaptırıcı güçleri; vicdan, kamu vicdanı, devlet kanunu ve dindir. Bununla beraber İzmirli Allah’ın hükümlerine aykırı olmamak kaydıyla ana-babanın koymuş olduğu kuralları da ahlâkın yaptırıcı güçleri arasında saymaktadır. Bunun için ahlâkın yaptırıcı güçlerine Kur’an ve sünnete göre hakkında nass bulunan konularda yükümlülüğün kaynağı dindir. “Allah ve Resulü bir şeye hakkı hükmedince, artık mümin erkek ve kadınlara işlerinde bir seçme hakkı kalmaz. Her kim Allah ve Resulüne isyan ederse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.” buyurulmaktadır. Hz. Peygamber(s.a.v), ahlâkî hükümlerin de dâhil olduğu helâlleri haram, haramları helâl saymaya yönelik bir anlaşmanın geçersiz olduğunu açıklamanın dinen gerekli olduğunu belirtmektedir.

Ahlâkın yaptırıcı güçlerinin neler olduğunu, bu güçlerin İzmirli’nin ahlâk anlayışındaki önemini ortaya koyabilmek için detaylı bir şekilde ele alıp incelememiz gerekmektedir.

4.3.1. Allah (Din) Korkusu

Allah korkusu deyince bu durumu en iyi halk dilinde, yapılan bir haksızlığa ya da bile bile yapılan bir yanlış davranışa karşı “Allah’tan korkun yok mu?” deyimi açıklar. Yoksa Allah kendisinden korkulacak bir şey değildir. Allah, yaratmış olduğu insanlara belli kısıtlamalar (insanın yaşamını kolaylaştırıcı ve düzenleyici) getirmiştir. Bu kuralları (ahlâk kuralları) da bizler Allah’ın kelamı Kur’an ve onun

¹⁹⁹ Celaleddin İZMİRLİ, a.g. Sempozyum, s.252; H. Z. ÜLKEN, a.g.e., s.284.

²⁰⁰ A.g.e.,s.252; A.g.e.,s.284.

elçisi Hz. Peygamber'in(s.a.v) hadislerinden öğrenmekteyiz. İşte öğrenmiş olduğumuz bu kurallara uyma bizim sorumluluğumuzdur.

İzmirli'nin çeşitli kitaplarındaki fikirlerini değerlendirecek olursak ahlâkî kaide ve kuralların temelinde Allah korkusu (saygısı) olduğu görülmektedir. Özellikle yazılarında vermiş olduğu birtakım âyetler ve hadislerle bu duruma işaret etmektedir. Dolayısıyla onun için Allah korkusu ahlâkın yaptırıcı güçleri arasında etkili bir yere sahiptir.

İzmirli'nin bu konu ile ilgili olarak ileriki sayfalarda “ Edep ma'llah veya yaratıcıya karşı vazifeler” konu başlığı ile geniş bir şekilde yer verilecektir.

4.3.2. Vicdan

Kavram olarak vicdan; Eylem ve davranışlarımızı ahlâkî yönden değerlendiren içimizdeki bir çeşit mahkemedir.²⁰¹

İzmirli “vicdan nedir”? sorusuna şöyle cevap vermektedir: Aklın bir yetisidir ki, insan onunla kendisi hakkında hüküm verir. Yaptığı işleri iyi veya kötü olduğunu takdir eder, bunun sonunda sevinç veya azap duyar. Dolayısıyla akıl vicdanın başıdır.²⁰²

Mustafa Çağrııcı da vicdan ve vicdanın yapısıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: Kişinin ruhî benliğinde meydana getirdiği sevincin, kötülüğün meydana getirdiği pişmanlık ve elemnin Kur'an ve Sünnet'te büyük bir değer taşıdığı görülür. O, iyilik ve kötülüğü, kişinin vicdanında meydana getirdiği etkilenmenin mahiyetine göre tarif etmiştir. Ancak vicdan duygusu insanı kötülük yapması halinde kınayan bir güç olabileceği gibi kaskatı kesilmiş kalp haline dönüşerek kötülük karşısında duyarlılığını kaybetmiş bir duruma da gelebilir.”²⁰³ İşlevini kaybetmiş bir vicdanda hata yapabilir.²⁰⁴ İzmirli dönemindeki bazı ahlâkçılar vicdanın iki yoldan hata yapma ihtimali olduğunu belirtirler. Birinin üstesinden gelinip düzeltileceğine; diğersinin ise hata olduğu açıkça belli olmadığı için düzeltilmesinin de bazen

---

²⁰¹ S. H. BOLAY, Felsefeye Giriş, s. 184.

²⁰² H. ERDEM, a.g.e., s. 126.

²⁰³ A.g.e., s. 126.

²⁰⁴ A.g.e., s. 126.

mümkün olmadığını; bunun için en iyi yapılacak şeyin dinin emirlerinin baz alınması²⁰⁵ gerektiğini belirtmektedirler.

Yukarıda bazı ahlâkçıların vicdanın, bizleri hataya götürebileceğini söylemiştik. Burada vicdanı hataya götüren belli başlı sebepler arasında cehalet, eğilimler ve duyguları sayabiliriz.²⁰⁶

Bunlardan cehalet, iyi terbiye edilmemiş ve iyi yetiştirilmemiş insanlarda zuhur eder. Bu tip insanların vicdanları hata yapar; çünkü cahil, vicdandan habersizdir. Ancak vicdan terbiye ve tecrübe sayesinde gelişir ve olgunlaşır.²⁰⁷ Aksi takdirde vicdanın işlevini kaybetme durumu ile karşı karşıya gelinebilir. İkinci olarak hırs, menfaat nefse karşı sevgi ve egoizm gibi eğilimlerde vicdanı yanıltabilir.²⁰⁸ Bir üçüncü olarak duygular da vicdanı yanıltabilmektedir. Bu sebepten, insan hislerini iradesiyle kontrol altına almalıdır.²⁰⁹

Görüldüğü gibi vicdanın sağlıklı bir karar alabilmesi için hislerin bir ürünü olan eğilimler, duygular ve ilme yönelemmeden insan kendisini iradesiyle kurtarması gerekmektedir. Aksi halde İzmirli'nin tarifıyla “vicdanın başı olan akılda”²¹⁰ Yukarıda saydığımız hırs, menfaat, nefse karşı sevgi ve egoizm gibi hususiyetlerin olduğu bir yerde vicdan bulunmaz. Dolayısıyla aklın olmadığı bir yerde vicdandan, vicdanın olmadığı bir yerde de ahlâktan söz etmek mümkün değildir.

4.3.3. Hükümet

Ahlâkın yaptırıcı güçlerinden bir tanesi olan hükümet başlığını çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan Devlet Ahlâkı ana başlığı altında ele alacağız.

4.3.4. Devlet

İzmirli'ye göre ahlâkın yaptırıcı güçlerinden bir diğeri de devlettir. Bu konuyu da çalışmamızın ikinci bölümünde ele alacağız.

---

²⁰⁵ H. ERDEM, a.g.e., s. 126.

²⁰⁶ A.g.e., s. 127.

²⁰⁷ A.g.e., s. 127.

²⁰⁸ A.g.e., s. 128.

²⁰⁹ A.g.e., s. 128.

²¹⁰ Celaleddin İZMİRLİ, a.g.e, s.251.

Şimdi de insanlarda bulunması gereken ahlakî faziletler nelerdir? Kısaca bunlara değinelim:

4.4. Ahlâkî Faziletler

İzmirli, İslâm ahlâkının faziletlerinin önemi üzerinde dururken önce İslam dininin, bir fazilet dini olduğunu vurgular. Zira İslâm dini fazileti yayan, sapıklığı yok eden bir din olmakla beraber ulvî faziletleri daha ciddî, daha hakikî yaymak hususunda haiz olduğu nüfuzunun kudret ve azameti ile beşeriyetin en büyük hamisinden olan nefsi güzel hasletler ile edeplendirir, nefsi kötülöklere yöneltecek vesileleri vuku bulmadan önler.²¹¹

İzmirli'ye göre, nefsi güzel huylarla süsleyip olgunlaştırmak hususunda İslâm dini muhtelif yollar takip eder. Bir kısım terbiye yolları ile nefislerin terakkisi, ahlâkın güzelleştirilmesi, akılların kemâli hedeflenir. İbadet, sadaka, emanet, ahde vefâ, vadi yerine getirme, sabır, şecaat, hakkı iz'an, hilim, tevazu, mürüvvet gibi faziletler bu maksatlara binâen meşrudur. Diğer bir kısım terbiye yolları içinde yaşanan toplumun korunması toplumun düzeninin güzelleştirilmesi hedeflenmiştir.²¹²

Bu konuda zikretmiş olduğumuz hususların gerçekleşmesi için erdem, adalet, hak, vazife ve mutluluk gibi bir takım ahlâkî faziletler vardır ki, bunlara uyulması gerekmektedir.

---

²¹¹ İzmirli İsmail Hakkı, A.g.e., s.162.

²¹² A.g.e., s.162.

4.4.1. Hayır ve Şer

İzmirliye göre çözülmesi güç meselelerden biriside hayır (iyilik) ve şer (kötülük) meselesidir. Ona göre dünyada hayırda vardır şerde. Hayrın Allahtan olduğundan bir şüphe görmeyen düşünürümüz şerrin Allah'a havale edilmesi hususunda tereddüt edenlerin olabileceğini belirtmektedir.

İzmirliye göre Allah, hayrı ve şerri hem diler hem de yaratır. Çünkü her şeyin tekeli Allah'ın güç ve kudreti dahilindedir. Kainatta O'ndan başka tasarruf sahibi, her şeye sahip olan ve gücü yeten başka bir varlık yoktur.²¹³ ()

Ona göre kötülüğü işlemek hoş değildir. Fakat şerri yaratmak bunun gibi değildir. Örneğin çirkin bir adamı usta bir ressam sanatın bütün inceliklerine uyararak resmederse resmi yapılan kimse çirkin olması, resminde çirkin olmasını gerektirmez. Allah mutlak hakimdir. Onun kötülüğü yaratmasında bir hikmet vardır. Bazı olaylar hakkında zararlı gibi görünen bir olayda genel ir fayda ortaya çıkabilir. Öyleyse bir kısım olayların ve eylemlerin şer olması bizlere göredir. Biz kendi hür irademizle o kötülüğü işleriz. Allah o kötülüğü bizim isteğimiz üzerine yaratır. Dolayısıyla insan yapan, Allah yaratandır. İzmirli şöyle devam eder; Ancak şunu unutmamak gerekir ki Allah hayırlı ve iyi olan şeylere razı olur. Şer ve kötü şeylere rızası yoktur. Hayrı arzu edenler mükafat, şerri isteyenler cezaya müstahak olurlar.²¹⁴

4.4.2. Erdem

Kavram olarak erdem, ahlâkî bakımından sürekli olarak iyi olmak, iyi davranma eğilimine; yardımseverlik, dürüstlük, cesaret gibi iyi nitelik ya da üstün özelliklere verilen addır.²¹⁵

Ahlâkın temelinde yer alan bir terim olarak erdem, insan irâdesinin, gerektiği takdirde büyük özverilerde bulunmak ve büyük engelleri aşmak pahasına, iyiliği amaçlama, iyilik yönünde hareket etme gücünü ifade eder.²¹⁶

---

²¹³ İsmail Hakkı, İZMİRLİ, İlm-i Kelam S.35

²¹⁴ A.g.e., s. 35-36

²¹⁵ Ahmet CEVİZCİ, a.g.e., s.252.

²¹⁶ A.g.e., s.252.

İlkçağ düşünürlerinden Aristoteles “Nikomakhos’a Etik” adlı yapıtında ahlâkî faziletlerin birçoğundan bahsetmektedir. Bunlardan erdem ile ilgili olarak şunları söylemektedir: Erdem, beden değil ruhun bir erdemidir. Erdem ise, mutluluktur. Mutlulukta ruhun bir etkinliğidir²¹⁷ demektir. Aristoteles’e göre ruhta olup bitenler üç türdür: 1. Etkilenmeler, 2. Olanaklar, 3. Huylar.²¹⁸ Aristoteles, erdem bunlardan birisi olduğunu düşünür. Yine ilkçağ düşünürlerinden biri olan Platon dört temel erdemden bilgelik, cesaret, itidal (ılımlılık), adaletten bahsetmektedir.²¹⁹

İzmirli ise “erdem (fazilet) nedir?” sorusuna şöyle cevap vermiştir: Erdem; vicdan ödevimizin emrine boyun eğerek ve duygularımızın eğilimine karşı koymak şeklindeki bir ahlâk kuralıdır ki bunun zıttı rezâlettir. Erdemsiz adam mesut değildir. Zîrâ hakiki saadet mal ve mevki ile değildir.²²⁰ Ayrıca İslâm dininde namaz, oruç dinî bir vazife olduğu gibi, erdemlere (faziletlere, insanlara tatlı söz, güler yüz vb.) riayet etmenin de vacip²²¹ olduğunu belirtmektedir.

4.4.3. Adalet

Terim olarak adalet, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi manalara gelen bir mastar isimdir.²²² Kur’an ve hadislerde düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır.²²³

Kavram olarak adalet, bir toplumda değerlerin, ilkelerin, ideallerin, erdemlerin cisimleşmiş, somutlaşmış, hayata geçirilmiş olması durumudur.²²⁴ Başka bir ifadeyle bireysel ve toplumsal yapıda dirlik ve düzeni, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî bir erdemdir.²²⁵

---

²¹⁷ Aristoteles, Nikomakhos’a Etik, s.21.

²¹⁸ A.g.e., s.29.

²¹⁹ S. Hayri BOLAY, Felsefeye Giriş, s.183.

²²⁰ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.Sempozyum, s.251, Hilmi Ziya ÜLKEN, a.g.e., s. 283; Osman KESKİOĞLU, Asaf DEMİRBAŞ, Abdullah MANAN, Son Çağlarda İslâm Dünyasında Fikir Hareketleri, Ankara 1989, s.143.

²²¹ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.162.

²²² Mustafa ÇAĞRICI, a.g.a.maddesi, s.341.

²²³ Mustafa ÇAĞRICI, a.g.a.maddesi, s.341.

²²⁴ Ahmet CEVİZCİ, A.g.e., s.11.

²²⁵ Mustafa ÇAĞRICI, a.g.e., s.341.

Aristoteles, adalet kavramını “Nikomakos’a Etik ”in 5. kitabında genişçe ele alarak tartışmıştır. O’na göre, insanlara adil eylemlerde bulunduran ve haklı şeyler istemelerini sağlayan huya adalet denir.²²⁶

Ayrıca adaletle erdemi karşılaştırarak şunları söylemektedir: “Adalet erdemle aynı şeydir, ama adaletin olduğu şey her zaman erdem değildir.” Bu sözlerini Aristoteles şu cümleleriyle açıklar: “Başkasıyla ilişkide söz konusu olduğunda adalettir; kendi başına böyle bir huy söz konusu olduğunda erdemdir. Erdemin parçası adalet, kötülüğün parçası ise adaletsizliktir.”²²⁷

İzmirli’ye göre adalet; müspet ve menfi aşırılık arasındaki orta terimdir, yani ceza ve ödülde denge bulmaktır.²²⁸ Fazla hayır ile muamele etmek ihsan, fazla şer ile muamele etmek de zulüm demektir; çünkü bir kabahatin cezası onun misli olan cezadır. Fazlası, adaletsizlik olur ki zulüm demektir. Adalet mekan, zaman ve şahıs ile muteber değildir²²⁹ şeklinde adaletle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. O aynı zamanda İslâmiyet’in adalete bakış açısına da şu şekilde değinmiştir: “Adalet İslâmî hükümlerin temelidir; bütün şer’î hükümlerin dayanağıdır. İslâm, adalet ile kaimdir, kılıç ile değil; İslâm dini adaleti yalnız mensuplara, sevenlere, hemşerilere hasretmiyor; belki bütün insanlara teşmil ediyor.”²³⁰

Görüldüğü gibi, adaletin terim ve kavram anlamlarında da eşitlik ilkesi vardır. İnsanlar davranışlarında birbirlerine eşit olurlarsa adaletli olmuş olurlar. Bu türlü ahlâk ise İslam ahlâkının temelidir.

4.4.4. Hak

Kavram olarak hak “gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek, bir şeye yakînen muttali olmak” anlamlarında mastar ve “gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey” anlamlarında kullanılmaktadır.²³¹

---

²²⁶ Aristoteles, a.g.e., s.88-89.

²²⁷ A.g.e., s.90-91.

²²⁸ Celaleddin İZMİRLİ, a.g.Sempozyum, s. 251; H. Ziya ÜLKEN, a.g.e., s.283.

²²⁹ Celaleddin İZMİRLİ, a.g.e., s.137.

²³⁰ İzmirli İsmail hakkı, a.g.e., s.264.

²³¹ Mustafa ÇAĞRICI, a.g.e., s.137.

Hak, terim olarak “gerçeğe mukabil olan hüküm” anlamına gelir ki, bu hükmü taşıyan söz, inanç, din ve görüşler için de kullanılır. Aynı zamanda isim olan hak bâtılın zıttı olarak da kullanılmaktadır.²³²

İzmirli hak’ı şöyle tarif eder: Hükümün olguya uygun olmasıdır. Hüküm olguya uygun değilse haksızlık olur ki bu hükmü bâtıldır. Bu ise caiz değildir.²³³

Haklılık, haksızlık yönünden yapılan bir şeye karşı verilen karar, yapılmışla yapılanı göre değerlendirmeye verilirse, buradan haktan söz edilemez, yoksa hakkın zıddı olan haksızlıkla karşı karşıya kalırız.

4.4.5. Vazife

İslâm ahlâkçıları yapmış oldukları vazife tanımlarından dolayı bazı farklılıklar göstermişlerdir. Bazıları şer’in emri, bazıları hayrın tayin ettiği hareket, aklın tayin ettiği hayır veya ahlâk kanunlarının emrettiği iş olarak tanımlamışlardır.²³⁴ Bununla birlikte vazifenin genel (herkesçe kabul edilen) anlamı şudur: Bir kimsenin yapmakla yükümlü olduğu iştir. Ahlâk veya iş icabı yapılması gereken fiildir.²³⁵

İzmirli’nin döneminde yaşayan bir çok ahlâkçının vazife ile ilgili genel düşüncesi şudur: Her vazifenin sonunda bir hak doğar. Her hak ve vazife de bir ortak fikirden ortaya çıkar. Ahlâkçılara göre, vazife fikri, insanın yaratılışında mevcuttur. Onun esası, hayra hizmet, şerden kaçmaktır. Başka bir ifadeyle iyilik ve emirleri yapmak, kötülük ve yanlışlardan sakınmaktır.²³⁶

İzmirli’ye göre İslâm dini vazife ile menfaat esaslarını ihtiva etmektedir. İslâm dininde insanoğlunun yaptıklarının sâiki yalnız vazife ve yalnız menfaat değil, belki her ikisi ile uyumlu halde bulunan bir sâiktir. İslâm dininde esasen, ameller ve fiiller her türlü hususî gayelerden uzak olarak bizzat Cenab-ı Hakk’a bağlanmak

---

²³² Mustafa ÇAĞRICI, a.g.e., s.137.

²³³ Celaleddin İZMİRLİ, a.g.e., s.251.

²³⁴ H. ERDEM, Ahlâk, s. 113.

²³⁵ D. Mehmet DOĞAN, a.g.e., s.1366.

²³⁶ H. ERDEM, a.g.e., s.113-114.

maksadıyla işlenir. Bu amellerle ve fiillerle sırf Allah'ın zatına kulluk gayesi takip olunur.²³⁷

İşte bu itibarla İslam'da sâik ancak vazifedir. Bununla birlikte, bu ameller ve fiiller üzerine bir takım menfaatler iktiza eder. İnsan, niyetinin güzelliği ile şeriata uygun olarak işlediği amellerinden dolayı dünyada, ahirette bir takım ilahî nimetlere nail olur. Evet, bu cihetle sâik, menfaat olur. Fakat nihâi gaye kulluktur. Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu halde vazife birinci derecede, menfaat; ikinci derecede gayedir; kast olunan şey, bizzat vazifeden ibarettir.²³⁸

İzmirli ahlâkî vazifelere, dinî edepeler de denilebileceğini²³⁹ “İslâm dinindeki namaz ve oruç dinî bir vazife olduğu gibi, faziletlere riâyet, insanlara tatlı söz, güler yüz ile mukabele duyulması vacip olan bir vazifedir. İslâm dini, yalnız Yaratıcıya karşı vazife ile iktifa etmez; yaratılmışlara karşı da vazifeleri emir ve tavsiye eder”²⁴⁰ demektedir.

İslâm dini Allah'a, Peygamberlere, nefis, ana ve babaya, evlad-u ayâle, din kardeşlerine, bütün beşere karşı ifâsı lazım gelen ahlâkî vazifeler beyan etmiştir.²⁴¹ Belirtmiş olduğumuz bu vazifelerin ayrıntılarını II. Bölümde Ferdî Ahlâk ve Dinî Ahlâk bölümlerinde genişçe ele alacağız. Şimdi nefis terbiyesini ele alalım.

4.4.6. Nefis Terbiyesi

Nefis terbiyesiyle ilgili bilgi vermeye geçmeden önce, nefsi tanımlamamız gerekir. Nefis: İnsan varlığının bedensel ya da daha çok biyolojik ihtiyaçlarının tümüne birden verilen addır.²⁴²

Diğer bir ifadeyle nefis, zaman zaman, insanı dünyadaki geçici varlıklara, gösterişe, maddeye, tutkulara yönelten, bundan dolayı her zaman iradenin kontrolü altında tutulması gereken bir iç eğilim olarak tanımlanmaktadır.²⁴³

---

²³⁷ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.189-190.

²³⁸ A.g.e., s.190.

²³⁹ A.g.e., s.163.

²⁴⁰ A.g.e., s.162.

²⁴¹ A.g.e., s.162.

²⁴² Ahmet CEVİZCİ, a.g.e., s.498.

²⁴³ A.g.e., s.498.

İzmirli'ye göre nefis terbiyesi; ahlâki vazifelerimizden birisidir. Nefsi güzel huylarla süsleyip olgunlaştırmak hususunda İslâm dini muhtelif yollar takip eder. Bir kısım terbiye yolları ile nefislerin terakkisi, ahlâkın güzelleştirilmesi, akılların kemâli hedeflenir.²⁴⁴ İbadet, sadaka, emanet, ahde vefâ, vaadi yerine getirme, sabır, şecaat, hakkı iz'an, hilim, tevazu', mürüvvet gibi faziletler bu maksatlara binâen meşrudur. Diğer bir kısım terbiye yolları ile içinde yaşanan toplumun korunması, toplumun düzeninin güzelleştirilmesi hedeflenmiştir.²⁴⁵ Kurtuluş ancak nefsin terbiye edilmesiyle olacağından, İslam dini bu hususa bilhassa ihtimam göstermiştir.²⁴⁶

Demek ki, nefis insanları geçici varlıklara, gösterişe, heva ve hevese yönelten bir iç eğilimdir. Bu eğilimler iradenin kontrolü altında olmalıdır ki nefis terbiyesi gerçekleşebilsin! Nefsin terbiyesi ise İzmirli'nin de ifadesiyle ahlakî vazifelerimizden birisidir.

Şimdiye kadar İzmirli' deki teorik ahlâk ilkelerini inceledik. II. Bölümde ise İzmirli'nin Pratik ahlâk ilkelerini ele alacağız.

---

²⁴⁴ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.162.

²⁴⁵ A.g.e., s.162.

²⁴⁶ A.g.e., s.163.

II. BÖLÜM

5. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'DA PRATİK AHLÂK PROBLEMİ

5.1. Ferdî Ahlâk

İzmirli'ye göre, fert olarak, çeşitli ahlâkî görevlerimiz, vazifelerimiz vardır. Ahlâkî vazifelere, dinî edep de denir.²⁴⁷ Dinî edepler çeşitli kısımlara ayrılır: Yaratana karşı kulluk, peygambere karşı bağlılık, nefse karşı onu güzelleştirme, ana ve babaya karşı ihsan, akrabaya karşı teselli edici olma, bilumum halka karşı şefkatli ve ihsan hususları²⁴⁸ ferdin dikkat etmesi gereken dinî edeplerindedir.

İzmirli'ye göre kişinin Allah'a, peygambere, devlete, hükümete, ana-babaya, kendisine ve diğer insanlara karşı bir takım görevleri vardır. Bu konu pratik ahlâk konusuna girmektedir. İşte bizde şimdi bu vazifeleri birer birer ele alıp irdelemeye çalışacağız.

5.1.1. Edep Ma'a Lillâh Veya Yaratıcıya Karşı Vazifeler

Allah'a karşı edep, O'na yakınlaşmak için layık vechile ibadet etmek demektir. Allah'a karşı edep, amele ve söze göre muhtelif olur. Amele âit olan "edep ma'a lillâh" dört esasa ayrılabilir:

1. Emir ve nehye uymak,
2. İbadet ve taatte ihlas,
3. Allah'a yaklaştıracak şeylerin sebeplerini ve vesilelerini iyi öğrenmek,
4. Nefs-i Emmâreye (nefsin kötülüğe yöneltici ifsadına) karşı cihad.²⁴⁹

İzmirli'ye göre bu dört usul, amellerin mukabelesi ve nefis muhasebesi ile hulasa olunabilir. Muhasebe ve murakabenin nasıl olacağı ahlâk kitaplarında gösterilmiştir. Kur-an'da ruh'un (cebral'in) ve meleklerin saf saf kıyama duracakları gün, Rahman'ın izin verdiğiinden başka hiç kimse konuşamaz; o da doğruyu

---

²⁴⁷ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.164.

²⁴⁸ A.g.e., s.164.

²⁴⁹ A.g.e., s.164.

konuşacaktır. O gün gelecektir, o halde dileyen Rabbine varacak bir yüz edinsin, bir yol tutsun! Çünkü o gün kişi ellerinin önceden gönderdiğine bakacak ayeti âhîret gününde muhasebe ve münakaşa vuku'undan evvel nefis muhasebesini tavsiye ediyor.²⁵⁰

Sözle ilgili olan “edep ma’a li’llâh”, zevk-i selim ve hikmet sahibinin yaratıcısına karşı olan hitaplarda güzel tabirler kullanmasıdır. Yani lisanda edep lazımdır.²⁵¹

Demek ki İzmirli’ye göre Allah’a karşı iki tür edep ile sorumluyuz. Bunlardan amelle yapılan edepi de dörde ayırır ve şöyle sıralar; Allah’ın emir ve nehyine uymak, ibadet ve taatte samimiyet, Allah’a yaklaştıracak şeylerin sebeplerini ve vesilelerini iyi öğrenmek, nefis-i emmâreye (nefsin kötülüğe yöneltici ifsadına) karşı cihaddır.

İkincisi söz ile ilgili olan Allah’a karşı edebimiz ise ona göre Allah’a karşı güzel söz kullanmak, onu güzel sözlerle anmak olduğunu belirtmektedir.

5.1.2. Edep Ma’a Resûlillâh

İzmirli’ye göre, Resul-i Ekrem’e (s.a.v) karşı edepli olmak, vaciplerin en başında gelir; meziyetlerin en faziletlisidir. Resûl-i Ekrem’e (s.a.v) itâat, Allah-u Teâla’ya itâate yakındır.²⁵² Resûl-i Ekrem’e (s.a.v) karşı edepli olmak şöyle hulasa olunabilir:

- Sözde, fiilde, Resûlullah’ın (s.a.v) önüne geçmemek, yani Resûl-i Ekrem’in (s.a.v) her söz ve fiilleri başkalarının sözüne, fiiline tercih etmektir.
- Peygamberin huzurunda konuşma sırasında sesi yükseltmemek,
- Umumî toplantılarda Resûl-i Ekrem’den (s.a.v) izin istemek,
- Onun saadetli hanesine izinle girmek,
- Hz.Peygamberin (s.a.v) zevcelerine bakmamak; onlarla izdivaç etmemek,²⁵³

²⁵⁰ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.164.

²⁵¹ A.g.e., s.164.

²⁵² A.g.e., s.164.

²⁵³ A.g.e., s.165.

(Yukarıdaki bu husus Asr-ı Saadete aittir).

- Hz.Peygamber’in davetine icabet etmek,
- Hâne halkına ve sahabe-i kirama saygı göstermek,
- Allah katından getirdiği şeye uyup hükmüne razı olmak,
- Fiillerinde, sözlerine, ahvalinde O’na uymak, O’nu kendisi için uyulması gerekli bir örnek addetmektir.²⁵⁴

Görüldüğü gibi ahlâklı (edep)li olmanın ilk sırasına İzmirli, Allah’a karşı edebi koymuştur. İkinci sırada ise peygamberi koyarak ona karşı edep)li olmanın ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca bu durumu “Resul-i Ekrem’e (s.a.v.) itaat, Allah-u Teâla’ya itaate yakındır” sözü ile önemine işaret etmektedir.

İzmirli peygamberde edeb)in iki yolunun olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi söz ile edep göstermek, ikincisi ise fiil ile edep göstermek olduğunu söylemektedir.

5.1.3. Nefsin Edebi

İzmirli’ye göre, uzuvları ve kalbi yasaklanmış olan şeylerden men eylemek, güzel ve fazıl bir ahlâk ile ahlâklanmaktır ki; kendisinden kötülenmeyi gerektiren bir fiil sadır olacak, mürüvvet ihlâl edip kadrini azaltacak bir hal vuku bulmaz. Artık, övgüye değer hasletlerle donanmış, iyi huylarla bezenmiş olanı söylerse doğru söyler; vaat ederse yerine getirir; kendisine emniyet olunur ise hıyanet etmez; bir kötülüğü işleyebilecek durumda ise ondan kendisini çeker; kötü bir fiili görür ise, onu değiştirmeye kalkışır. Böylece bu insan övgüye değer vasıflarla vasıflanmış olur.²⁵⁵

O, İslam’a göre bakılması yasak olan şeye bakmak, yalan söylemek ve dinlemek gibi yasaklanmış olan fiillerde bulunmak uzuvların hastalıklarındandır. Ayrıca haset, kin, bâtlı üzerinde ısrar, kötülüğü gizlemek gibi yasaklar kalbin hastalıklarındandır. “Lüzumsuz şeyleri terk etmek, kişinin dininin güzelliğindedir” Hadis-i Şerif’i nefis edeb)inin terke ait kısmında bir ölçüdür.²⁵⁶ Nefsin edeb)inin

²⁵⁴ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.165.

²⁵⁵ A.g.e., s.165.

²⁵⁶ A.g.e., s.166.

vasıflanma ile ilgili kısmı, nefsi ilim ile süslemek, sâlih amellerle terbiye etmek, güzel ve yüce hislerle ülfet ettirmek esaslarında toplanır.²⁵⁷

Burada İzmirli, Allah'ın, dinin belirlemiş olduğu sınırlar dahilinde, insanın bütün uzuvlarını yasaklanmış olan şeylerden uzak tutmasının nefsi edeplendireceğini belirtmektedir.

5.1.4. Ana ve Babaya Karşı Edepler

“Ana ve babaya karşı edepler, iyilik ve ihsanda bulunma ile hulasa olunur”,²⁵⁸ diyen İzmirli, ebeveyne karşı vazifemiz olan iyilik ve ihsanda bulunmayı dört noktada toplamaktadır:

– Dine uygun olan emir ve yasaklarına, bilhassa edebe, güzel yoldan gitmeye, güzel ahlâka, halk ile iyi ilişkilere, nezâket, iffet ve emanet gibi ahlâkî faziletlere ait olan emirlerine uymak. Onlara eziyet veren, hatırlarını kıran, öfkelerini davet eden şeylerden, “öf” bile demeksizin sakınmak.²⁵⁹

– Ana ve baba huzurunda edep ve sükun ile oturmak, ebeveyne karşı zül tevâzu kanatlarını açmak.²⁶⁰

– İhtiyarlıklarında veya zarurete dâçar oldukları anda onlara in'am ve ihsanda bulunmak.²⁶¹

– Vefatlarından sonra dua ve istiğfar etmek, ahdlarını yerine getirmek, dostlarına ikram etmek.²⁶²

İzmirli'ye göre ana ve babaya karşı edep iyilik ve ihsanda bulunma ile gerçekleşebilir. Ona göre ana babanın dinin emir ve yasakları çerçevesindeki tavsiyelerinin dinlenilmesi, onların huzurunda saygılı bir şekilde hareket edilmesi, vefatlarından sonra onlar için dua okunması, ahdlarının yerine getirilmesi, dostlarına

---

²⁵⁷ İzmirli İsmail Hakkı a.g.e., s.166.

²⁵⁸ A.g.e., s.166.

²⁵⁹ A.g.e., s.166.

²⁶⁰ A.g.e., s.166.

²⁶¹ A.g.e., s.167.

²⁶¹ A.g.e., s.167.

²⁶² A.g.e., s.167.

ikram edilmesi hususlarının ana babaya yapılacak güzel edeplerden olduğunu belirtmektedir.

5.1.5. Ferdin Diğer İnsanlara Karşı Edepleri

İzmirli'ye göre ferdin diğer insanlara karşı edepleri şunlardır; din kardeşine selam vermek, hiçbir kimseye kötü söz ile, yalan ile zarar vermemesidir. Fiili edepler ise; insan haklarını ayaklar altına almamak; eziyete sebep olacak bir harekette bulunmamak gibi fiillerdir. Hiçbir ferde ağır ve kötü sözlerle hitap olunmaz; kibir ve azamet gösterilmez; muhatabın sözü kesilmez; kimseyle mücadelede bulunulmaz. Güzel ahlâk ile, güzel muamele ile herkesin sevgisi kazanılır. Güler yüz gösterilir, kusurlar affedilir, vaatler yerine getirilir. Büyüklere hürmet, küçüklere merhamet edilir.²⁶³

İzmirli'ye göre ferdin diğer insanlara karşı görevleri ikiye ayrılıyor; sözle olanlar ve fiille olanlar diye. Yukarıda da görüldüğü üzere o, hem sözle hem de davranışla insana eziyet verilmemesinin insanî edeplerden olduğunu söyler ve ferdin bunları uygulamakla yükümlü olduğuna vurgu yapmaktadır.

5.2. Dinî (İslamî) Ahlâk

İzmirli'ye göre, Dinî (İslam) ahlâk ilkeleri içerisinde ilk ve öncelikle zikredilecek olan hususlar Allah'ın birliği esasına dayanan İslam'ın inançla ilgili prensipleridir. Bu prensipler Allah'a, meleklerle, kitaplara, Peygamberlere, ahiret gününe ve kadere inanmaktan ibarettir. Bundan dolayı İzmirli'nin bahsetmiş olduğu bu konuları dinî ahlâk ilkeleri olarak kabul edebiliriz. Bunlardan birincisi Allah'a iman ve onu sevmedir. Şimdi dinî ahlâkla ilgili bu prensipleri irdeleyelim.

5.2.1. Allah'a İman ve Allah'ı Sevmek

Düşünürümüze göre, İslam'a göre, Allah ve ilah, varlığı vacip olan en büyük, en yüce ve mutlak olarak hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan bir zâttır. Onun zâtı varlığını tam bir lüzum ile gerekli kılar. O, varlığında kendisine yeterli ve

---

²⁶³ İzmirli İsmail Hakkı a.g.e., s.167.

başkasından müstağni değildir. Allah sıfatlarında ve fiillerinde ise asla başkasına muhtaç değildir.²⁶⁴

Ona göre cisimleri yaratmak, ibadet olunmaya yaraşma gibi bir çok yüce hassalara sahip olma bakımından tek, her kemâl ile muttasıf, bütün noksanlıklardan münezzehten olan bu varlığa iman etmek, her mükellef için kat'î bir farzdır. Şu kadar var ki; O'na iman etmek, O'nu tanımaya bağlı olduğu için, her şeyden önce sağlam bir nazarla O'nu bilmek vaciptir. Bundan dolayı, taklitçinin imanı geçerli ise de, geçerli olan nazarı ve delillere dayanmayı terk etmiş olan taklitçi günahkar olur.²⁶⁵

Allah'a imanın bağlı olduğu bilgi (mârifet), Allah'ın mukaddes zatını özü ve hakikati ile bilmek değildir. Çünkü özü ve hakikati ile bilme, insan için mümkün olmayıp, ancak O'nun ulûhiyetinin zatına mahsustur. Allah'ın temiz zatını bilmekten murad, ulûhiyetinin şanına vacip, olan yüce sıfatlarıyla bir bakıma bilmektir. Şu halde, Allah'a iman, varlığı vacip olan Allah'ın mukaddes zatının vacip sıfatlarla sıfatlandırılması gereklidir.²⁶⁶

Allah Teâla hazretlerinin kendisiyle vasıflandırılması vacip olan yüce sıfatlarını İzmirli şöyle sıralamakta ve açıklamaktadır:

– Vücûd: Şanı büyük Allah, vücûd sıfatıyla muttasıf hakiki bir varlıktır. Uyanık nazarlarımızı görülmemiş şeylerle, güzelliklerin ışıklarıyla nurlandıran şu kainat, şu latif manzaralar, Allah'ın mukaddes mevcudiyetinin en açık delilidir.²⁶⁷ Dolayısıyla İzmirli'ye göre kâinatın mükemmel varlığıyla Allah'ın varlığına ulaşmanın şüphe edilmeden kabul edilmesi gerekmektedir.

– Kıdem: Celâl sahibi Allah hazretleri “varlığı yokluk ile seçilmiş olmamak” manasına gelen kıdem sıfatıyla muttasıftır; kadîmdir, ezelîdir.²⁶⁸ Bu durumun aksi olsaydı görülen şeylerde ve hadiseler cümlesinde olurdu; bir yaratıcıya muhtaç olurdu. Dolayısıyla muhtaç olanlar ilah, Allah olma gibi bir lükse sahip değildir.

---

²⁶⁴ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.6.

²⁶⁵ A.g.e., s.7.

²⁶⁶ A.g.e., s.7.

²⁶⁷ A.g.e., s.8.

²⁶⁸ A.g.e., s.9.

– Bekâ: Hak Teâla hazretleri, “varlıktan sonra yokluğun ârız olmaması” mânâsına gelen bekâ sıfatıyla muttasıf bir bâkî ve ebedî zâttır.²⁶⁹

– Muhâlefetün li'l-Havâdis: Allah-u Teâla hazretleri, “olan ve yaratılmış bulunan hiçbir şeye benzemez” mânâsına gelen muhalefetün li'l-havâdis sıfatıyla muttasıftır. O, varlık sahasını işgal eden, ortaya çıkan ve olması imkân dahilinde bulunan hiçbir şeye benzemez.²⁷⁰ Aksi halde diğer varlıklardan bir farkı kalmazdı.

– Kıyâm bi'z-zât: Noksanlıklardan ve beşeri sıfatlardan uzak olan Allah-u Teâla hazretleri “mahal ve tahsis olunma gibi mâsivâyâ ihtiyacı olmama” mânâsına gelen kıyâm bi'z-zât sıfatıyla muttasıftır.²⁷¹

– Vahdâniyet: Allah'ın benzerinin ve ortağının bulunmaması demektir.²⁷² Bu sayede onun ortağının olmadığına inanıp şirkin bu türüsünden sakınmamızı sağlamaktadır.

– Hayât: Şanı büyük Hazret-i Allah hayy(diri)dir; hayât sıfatı, mukaddes zâtı ile kâimdir. Allah'ın zâtının ilim ile, kudret ve irade ile vasıflanmasını doğrulayan ve hiçbir şeye alakası bulunmayan kâdim bir sıfattan ibarettir. Yaratılmışlara mahsus olup his, hareket ve iradeyi gerektiren fani ve yaratılmış hayat türünden değildir.²⁷³

– İlim: Allah âlimdir; ezeli ilim sıfatıyla muttasıftır. Bütünden ve parçadan hiçbir şey O'nun ezeli ilminin kuşattığı dairenin dışında kalmaz. Allah'ın ilmi (bilgisi), bilcümle lâzım, mümkün ve bütün eşya ve ahval, ilahî zâtınca bilinip keşfolunur. Bununla hem kendi zatını ve kadim sıfatlarını, hem diğer şeylerin hepsini bilir²⁷⁴ diyen İzmirli kâinattaki nizam ve intizamın Allah'ın bilgisini kavramak için yeteceğini söylemektedir.

– İrâde: İzmirli Allah'ın irade sahibi olduğunu söyleyerek şöyle devam eder: O, her şeyin fâilidir. Ezeli irade sıfatı, zatının birliğiyle kâimdir. Alemin yaratıcısı olması Allah'ın irâde sıfatının en büyük ispatıdır.²⁷⁵

---

²⁶⁹ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.9.

²⁷⁰ A.g.e., s.10.

²⁷¹ A.g.e., s.10.

²⁷² A.g.e., s.10.

²⁷³ A.g.e., s.13.

²⁷⁴ A.g.e., s.14.

²⁷⁵ A.g.e., s.14.

– Kudret: Allah’ın kudret ve kuvvet sahibi olduğunu belirten İzmirli, kudret kâdim sıfatıyla muttasıftır. Âcizlik şaibesinden münezzehtir. Kudret, irade sıfatı gibi, ancak olabilme imkânı bulunan şeylerle ilgili olup, vacip ve imkânsız olan şeylerle alâkâhı değildir²⁷⁶ diyen İzmirli, bunun açıklaması içinde alemin yaratılması örneğini vermektedir.

– Tekvin: Kainatın yaratıcı ve olduranı Allah(c.c)dır. Tekvin (yaratma, oldurma) ezeli sıfatıyla muttasıftır. Bu sıfat da irade ve kudretin ilgi sahasına giren mümkinat ile ilgili olup vacip ve imkânsızlıklarla alâkâhı değildir. Yaratılmışların mevcudiyeti, şüphe yok ki; yaratanın ve olduranın tekvîn sıfatıyla sıfatlanmasının en açık delilidir. Yaratma ve rızıklandırma, nimet ve azap verme, diriltip öldürme gibi bütün ilâhî fiiller, bu tekvin sıfatına bağlıdır.²⁷⁷

– Sem’ ve Basar: Allah işitici ve görücüdür. Sem’ (işitme ve duyma) ve basar (görme) sıfatlarıyla muttasıftır. Ancak, varlıklarla ilgisi bulunan bu iki ezeli sıfatın taallukuyla işitmek ve görülmek şanından olan şeylerin hepsi, bir diğerine sıkıntı vermeksizin, Hakk’ın zatına tam keşfolunma ile keşfolunur. Allah’ın zatının işitip görmesi harflerden ve seslerden, renklerden ve ışıklardan, gözden ve kulaktan münezzehtir.²⁷⁸

– Kelâm: İzmirli’ye göre “hikmet sahibi Allah kelâm (söz) ile konuşur; kelâm yüce zâtıyla kâim ezeli bir sıfattır. O’nun ilâhî kelâmı, seslerden ve harflerden müteşekkil, hava ve çıkış yeri (mahreç) ile kâim değildir. Bu yüce sıfatın taallukunun bereketiyle ilahî kitaplar vücuda gelmiştir.”²⁷⁹

Yukarıda zikredilen bu özelliklerden sonra Allah’a niçin iman edeceğimiz ve niçin bu yüce varlığı seveceğimiz açık seçik ortadadır. Özellikle İzmirli’nin de açıklayarak bahsetmiş olduğu Allah’ın sıfatları düşünülerek okunursa düşünen, akıl sahibi bir varlık olarak insanın bunu anlaması hiç de zor olmasa gerek.

İzmirli’ye göre etrafımıza baktığımızda gördüğümüz her canlıda ve her nesnede Allah’ı görebilir ve ona inanmamızın (iman etmemizin) haklı gerekçesini

---

²⁷⁶ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.15.

²⁷⁷ A.g.e., s.16.

²⁷⁸ A.g.e., s.16.

²⁷⁹ A.g.e., s.17.

görürüz. Ayrıca Allah'ın insana karşı sunmuş olduğu bu kadar imkan ve nimete karşı ona şükür etmesi ve sevgi duyması doğaldır.

5.2.2. Meleklerle İman ve Melekleri Sevmeye

İslâm dininde meleklerle iman bir fariza (farz)dır diyen İzmirli, meleklerin Allah'ın günahsız, muhterem kulları²⁸⁰ olduğunu belirtmektedir. Melekler Allah'tan korkar, O'nun emirlerine lâyıkiyle uyar, O'na ibadet etmekten büyüklenmezler.²⁸¹

Düşünürümüze göre, melekleri Allah kendine ihtiyaç olduğu için değil, belki rahmet olmak üzere yaratmıştır. İşte Allah tarafından yaratılan bu meleklerle iman vahye imanın aslıdır. Zira vâhiy meleği, akıllı ve bilgili bir ruh olup tebliğe memur edildiği hususları Allah'ın izniyle peygamberlere aktarır öğretirler. Meleklerle inanmak imanın esaslarındandır. Melekleri inkâr etmek peygamberliği de inkâr etmek demektir. Bu da ahiret gününü inkâra sebep olur²⁸² demektir.

Görüldüğü gibi meleklerle iman Allah'a imanın bir rüknüdür. Melekler gerçek anlamıyla sevilmezse inançlarda da bir zedelenme olmuş olur. Bundan dolayı inanan kimse melekleri kalben de sevmelidir.

5.2.3. Kitaplara İman ve Kitapları Sevmeye

İzmirli, Allah tarafından gönderilen kitaplara imanın dini bir fariza olduğunu belirtir. Kitaplar Allah Teâla'nın kelâmıdır; O'nun tarafından peygamberlerine gönderilen ilahi hitaplardır. Bu hitap, bazen doğrudan doğruya Cenab-ı Hakk'tan işitmek yoluyla bazen tebliğe vasıta olan bir melek tarafından tebliğ edilmektedir.²⁸³

5.2.4. Peygamberlere İman, Peygamberleri Sevmeye ve Model Alma

İzmirli'ye göre peygamberlere iman da dinî bir farizadır. Bu iman, onlarla ilgili elzem, men olunmuş ve caiz olan sıfatları ve arzuları bilip tasdik etmekle tahakkuk eder.²⁸⁴ Şöyle ki; yüce peygamberler hakkındaki güvenirlilik (emanet), zihin açıklığı ve anlayışı (fetânet), doğruluk (sıdk) ve şeri'at (din)i tebliğ sıfatları vacip,

²⁸⁰ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.20.

²⁸¹ A.g.e., s.20.

²⁸² A.g.e., s.21.

²⁸³ A.g.e., s.22.

²⁸⁴ A.g.e., s.23.

yani mutlaka bulunması gereken; bunların zıtları olan hıyanet, gaflet, yalan (kizb), şeri'ati gizleme sıfatları imkânsız, yani peygamberlerde bulunması mümkün olmayan sıfatlardır. Saadetli vazifelerine noksan bir takım küçük kusurlar ve vasıflar ise caizdir; diğer bir deyişle peygamberlerde bulunabilir.²⁸⁵

– Emanet: Peygamberlerin iç ve dışlarının kötülük ve hıyanetten temiz bulunması demektir. Bütün peygamberler kibir, haset ve riyâ gibi kalbin kötülüklerinden tamamen münezzehtir oldukları gibi, gözle görünür kötülükleri bilerek işlemekten de kesinlikle uzaktırlar. İnsanları irşad etme için seçilen yüce zâtların kötülük işleme durumunda bulunmaları, gönderilmelerindeki hikmete aykırı olduğundan İzmirli, asla caiz değildir demektir.²⁸⁶

– Fetânet: Peygamberlerin zeki ve uyanık olup gafletle nitelenmekten uzak olmalarıdır. Bütün peygamberler, fetânet sıfatıyla muttasıf olmasalar, ümmetlerine karşı delil getirmeye kâdir, onları irşada muvaffak olamazlar. Bu durum ise peygamberlerin gönderilmelerindeki hikmete ve maslahata aykırıdır. Bundan dolayı, onların fetânetle vasıflandırılmaları vacip, gafletle, uyanık olmama ile nitelendirilmeleri ise imkansızdır.²⁸⁷

– Sıdk: Peygamberlerin her hususta ve her bakımdan doğru sözlü olup yalan söylemekten uzak olmalarıdır. Onların göstermeye muvaffak oldukları mucizeler, kendilerinin doğruluğunu ispat eden birer ilahî delildir. İşte onların doğrulukla vasıflandırılmaları sabittir; sözüne itimat olunmayan bir yalancının insanları dine davet için gönderilmesi, hikmet ve faydadan uzak olduğundan, yalan söylemelerini tasavvur etmeye imkân yoktur.²⁸⁸

– Şeri'atin (dinin) Tebliğ Edilmesi: Peygamberlerin Allah katında aldıkları dini hükümleri ve ilahî kanunları ümmetlerine tamamıyla tebliğ etmeleridir. Bu hükümlerden ve kanunlardan bir şeyi gizlemeleri, gönderilmelerindeki hikmete aykırı ve haiz oldukları emânet (güvenirlik) sıfatı ile bağdaştırılmaz bir durumdur. Bundan dolayı, onların şeri'ati gizlemelerine asla ihtimal bulunmamaktadır.²⁸⁹

---

²⁸⁵ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.23.

²⁸⁶ A.g.e., s.23.

²⁸⁷ A.g.e., s.24.

²⁸⁸ A.g.e., s.24.

²⁸⁹ A.g.e., s.24.

İzmirli, peygamberlere ait bu özellikleri sıraladıktan sonra peygamberlere olan ihtiyaçlardan da bahsetmektedir. O, insanın, peygamberlik nurundan uzak durmak suretiyle, iyilik edebine ve doğru yola ulaşma hususunda yeterli güce sahip olmadıklarını belirtir ve şöyle devam eder: Bedenî ve zihnî kuvvetlerini idare etme konusunda dünya ve ahiret saadetine ulaştırılan vesilelerde bir rehbera muhtaç oluyorlar.²⁹⁰ O rehber, tebliğ ettiği hükümleri, kainatın yaratıcısı hazretleri tarafından tebliğ ediyor. O rehberin getirdiği şeyde halka faydalı ve zararlı olan şeyler de delalet vardır. Bundan dolayı, peygamberlerin gönderilmesi sosyal bir zarurettir.²⁹¹

İzmirli, peygamberlere olan ihtiyaçları bu şekilde belirledikten sonra peygamberin insanlara nasıl model olduğunu açıklamış ve insanların onları model almaları gerektiğini belirtmiştir.

Ona göre kerem sahibi peygamberimiz ahlâkî ve fitrî olgunluklar itibariyle cisimleşmiş bir mucizedir. Her bakımdan örnek alınacak olan peygamberin manevî hayatına bakıldığında görülür ki, peygamberimiz bütün insanların vazifelerini hem tebliğ ve tâlim ve hem de kendi nefsinde tatbik hususlarını birleştirme vazifesiyle vazifeli bulunmuştur. Teorisiyle pratiği, sözleriyle fiilleri arasında zerre kadar fark göstermemiş, umumî vazifelerde bile ümmetinden fazla üzerine vazife almış; Allah'tan aldığı emirlerin tamamını herkesten evvel daha ziyadesiyle kendi nefsinde tatbik ve icrada muvaffakiyet göstermiştir.²⁹² Şöyle ki; Kendisi için gelen hediyeleri kendine saklamaz, ihtiyacı olan fakirlere dağıtır. Hastaları, isterse uzak yerlerde olsunlar, ziyaret eder, fakirlerin davetine icabet eder; karşılaştığı kişiye selam verir; sahabeyle aile fertleriyle şakalaşır. Söz bitmedikçe kimsenin sözünü kesmezdi. Asla abes bir söz söylemezdi. Halkı uzlaştırıp barıştırdı. Ülfete sebep olacak sözler söylerdi. Hep kavmin ulusuna ikram ederdi. Kimseden nefret etmez, nefrete sebep olacak söz söylemez, hiç kimsenin isteğini geri çevirmezdi, hiç kimsenin ayıbını yüzüne vurmaz; kimseyi ayıplamazdı.²⁹³

---

²⁹⁰ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.30.

²⁹¹ A.g.e., s.30.

²⁹² A.g.e., s.41.

²⁹³ A.g.e., s.42.

Yukarıda saydığımız bu vb. gibi bir çok ahlâkî özellik Hz. Peygamber’de mevcut idi. O, Allah’tan öğrendiği her şeyi (ahlâkî kurallar da dahil) eksiksiz önce kendisi yaşar, insanlara model olur, daha sonra tebliğ ederdi.

Görüldüğü gibi bir kişi peygamber için sayılan güzel hasletleri bildiği ve onları uyguladığı zaman, güzel ahlaka sahip olur ve görevini ifâ etmiş olur. Dolayısıyla yukarıda saymış olduğumuz özelliklere Onu model alarak ulaşabiliriz.

5.2.5. Ahiret Gününe İman

Yine ahiret gününe inanmak da imanın esaslarındandır. Bunun için dinî ahlâk kaidelerinin en kuvvetlilerinden birisi ahiret gününe imandır diyebiliriz. Esasen dirilişe ve ahiret gününe inanmak, Allah’ın zâtına inanmaya yöneliktir. İzmirli, ilahî inâyeti tamamlamak için öldükten sonra dirilmeye inanmanın gerekli olduğunu²⁹⁴ söyler ve ahiret gününü şöyle tarif eder: “Ahiret günü, sûrun birinci kez üflenmesinden ikinci kez üflenmesine ve ondan cennete gideceklerin cennete ve cehenneme gideceklerin cehenneme gidişine kadar geçecek olan geniş ve uzun zamandır.”²⁹⁵

İzmirli ahiret gününe inanmayla ilgili olarak, Kur’an âyetlerinden de örnekler vermiştir. Sûr’a üfürülünce, Allah’ın dilediğinden başka göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi çarpılıp cansız yere düşer²⁹⁶ âyetini sûrun birinci üfürülüş anına şahitlik eden bir âyet olarak gösterir.²⁹⁷ “Sonra ona bir defa üfürülür, derken (ölenlerin tamamı) hemen kalkıp bakışırılar;²⁹⁸ “Sizi topraktan yarattık; oraya döndüreceğiz ve oradan tekrar sizi çıkaracağız.”²⁹⁹ âyetlerini sûrun ikinci üfürülüşüne şahit olarak göstermektedir.

Delilleriyle de görüldüğü gibi İslâm (ahlâkın) da ahiret gününe iman etmek haktır, dolayısıyla iman etmek gerekmektedir. Ayrıca bu İslam dinine inanmanın gereklerindedir.

---

²⁹⁴ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.45.

²⁹⁵ A.g.e., s.45.

²⁹⁶ Zümer, 39/68.

²⁹⁷ İzmirli, a.g.e., s.45.

²⁹⁸ Zümer, 39/68.

²⁹⁹ Taha, 20/55.

5.2.6. Kazâ ve Kadere İman

İzmirli, kaza ve kaderle ilgili olarak şöyle demektedir; “Cenab-ı Hakk’a inanmak vacip olduğu gibi onun kazâsına ve kaderine de inanmak vaciptir. Zaten kazâ ve kader Allah’ın ilim, irâde, kudret ve tekvîn ezeli sıfatlarına bağlıdır.”³⁰⁰ Çünkü kader Hakk Teâla hazretlerinin ezelden ebede kadar olacak şeylerin zamanı, vasıflarını, hassalarını ve diğer tafsilatını bilip ezelde takdir edilmiş olmasından; kazâ ise Cenab-ı Hakk’ın irâde ve takdir buyurmuş olduğu şeylerin zamanı gelince onları ilim ve irâdesine uygun olan sûrette yaratmasından ibarettir. Bundan dolayı kazâ ve kadere inanmak (Allah’ın birliğine inanmanın) bir parçasıdır.³⁰¹ Kâinata Allah’ın kazâ ve kaderi dışında yaratılmış hiçbir şey yoktur. Allah halkın mukadderatını, ilk yaratılmış şey olan kalem ile levhi mahfuzunda tesbit buyurmuş, yazmıştır. Artık, alemlerin yaratıcısı olan teklik zatı, kâinatı teşkil eden bütün gözle görülen ve geçici olan şeyleri takdirlerine uygun olarak varlık sahasına getirmiştir.³⁰²

İzmirli, bütün fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu söylemekle beraber, insanın kendisine has bir seçme hakkının olduğunu da belirtir. O, insanın saadet veya şakilik yoluna kendi tercihi ile gittiğini söyler. Kazâ ve kader de kulun bu husustaki ihtiyacına uygun olarak tecelli eder. Çünkü Cenab-ı Hakk, kulunun seçme hakkını hangi yola sarf edeceğini ezeli ilmi ile bilir ve ona göre takdir eder.³⁰³ Bundan dolayı İzmirli, iman ehlinin kazâ ve kadere iman etmeleri gerektiğini belirtmektedir.

Görüldüğü üzere dinî ahlâk kısmında incelemiş olduğumuz konular inanılması gereken ilk konulardır. Bununla birlikte bu bilgileri bazı noktalarda sorgulasak da sorgulamadan iman etmemiz gereken noktalar da vardır. Buraya kadar insanın fert olarak inanıp uygulaması gereken ahlaktan yani ferdî ahlâktan bahsettik. Şimdi de insanın aynı zamanda sosyal bir yanınında olmasından dolayı, sosyal ahlâktan da bahsetmemiz yerinde olacaktır.

---

³⁰⁰ İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s.50.

³⁰¹ A.g.e., s.50.

³⁰² A.g.e., s.50.

³⁰³ A.g.e., s.52.

5.3. Sosyal Ahlâk

İnsanın bir ferdî, bir de sosyal yanı vardır. Yukarıda kişinin ferdî yanının kendine karşı bazı sorumluluklar yüklediğini ve bu sorumlulukların ferdî ahlâkı meydana getirdiğini söylemiştik. Yine aynı şekilde insanın sosyal yanı da bir takım sorumluluklar getiriyor. İşte bu sorumluluklar da sosyal ahlâkı meydana getiriyor.

Sosyal sorumlulukların temeli ve başlangıcı aile ahlâkıdır. Topluları meydana getiren aile nasıl önemli ise ailenin içerisindeki görev ve sorumluluklar (dolayısıyla ahlâk) son derece önemlidir.

Şimdi sosyal ahlâkı alt başlıklar halinde daha detaylı bir şekilde irdelemeye geçebiliriz.

5.3.1. Toplum Ahlâkı

Toplum; aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için işbirliği yapan insanların tümüdür.³⁰⁴ Bu şekilde tanımlanan toplum çeşitli yapı taşlarından oluşmaktadır. Tanımdan da anlaşıldığı gibi toplum tek tek fertlerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bunun için öncelikle birey olarak insanın diğer insanlara karşı ahlaki görevlerinden bahsedeceğiz.

5.3.1.1. Akrabayı, Sılayı Ziyaret Edebi

İzmirli'ye göre akrabaya karşı edep sıra ile, kendilerini teselli etmekle hulasa olunur. Her menfaat, akrabayı teselli dairesine girer. Aç olanları doyurmak, korkak olanlara emniyet vermek, borçluların borcunu ödemek, hulasa muhtaç oldukları şeyi vermek sıladır.³⁰⁵

Ona göre akraba ziyaretle, hediye ile, güzel söz ile, güler yüz ile, sevgiyi celbeden her fiili muhafaza ile kendilerini bir diğerine sevdirmesidir. Böylece akraba arasında gidip geliş, bir arada bulunuş çoğalır; gaileler kalkar, düşmanlık, hesaplaşma kalmaz; birlik hasıl olur, sevgi sağlamlaşır, kök salar.³⁰⁶

³⁰⁴ İsmail PARLATIR, Türkçe Sözlük, TDK Yay., 8. Bsk., C.II, Ankara 1998, s:2236.

³⁰⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.166.

³⁰⁶ A.g.e., s.166.

5.3.1.2. Genel (Diğer İnsanları) Ziyaret Edepleri

İzmirli'ye göre insanların birbirlerini ziyaretleri sevgi sebeplerinin en güçlüsü, muhabbet bağlarının en sağlamı, muhabbetin devamının en mühim âmilidir. Ziyareti terk etmek, sevgiyi unutmaya muhabbeti kesmeye sebep olur.³⁰⁷ Yalnız bu güzelliklere karşılık yapılan ziyaretlerde bir takım edeplere göre yapılması gerekmektedir. Bu edepler sayesinde ziyaretler daha düzenli, aynı zamanda daha düzeyli olacak ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz ziyaretin güzellikleri daha da artacaktır. O halde İzmirli'ye göre bu ziyaret edepleri nelerdir, onları ele alalım.

Düşünürümüze göre bir kimse bir eve veya bir odaya girmek için, her şeyden evvel sahibinin iznini almalı; sonra güler bir çehre ile selam vermelidir. Ev sahibi bulunmazsa veya hâne sahibi tarafından girişe izin verilmezse, eve girmek caiz olmaz. Ziyarete izin ile girdikten sonra evin köşesinden, bucağından, deliğinden, deşiğinden gözetilemez.³⁰⁸ Ebeveynin odasına belli bir yaşa erişmemiş çocuklar yatsı namazını kıldıktan sonra izin almak suretiyle girerler. Sabah namazından evvel olan vakit uyku zamanıdır. Münakaşa zamanında girmek, öğrenilmesi caiz olmayan bir şeye muttali olmak gibi bir fesadı davet eder. Yatsı namazından sonra ehli (ailesi) ile halvet, uyku elbisesini giymek zamanıdır. Bu üç vakitte ebeveynin odasına haber verilmeksizin çocuklar da, hizmetçiler de giremez. Bu üç vaktin dışında çocuklar ve hizmetçiler izin istemeden girebilirler. Fakat buluş çağına eriştikleri taktirde ebeveynin odasına her vakit izin isteyerek girerler.³⁰⁹

Görüldüğü gibi İzmirli ziyareti sevgi sebeplerinin en güçlüsü olarak göstermekle birlikte, muhabbetin devamını da sağladığını belirtir. Yalnız bu ziyaretler belli kurallar çerçevesinde yapılmalı ki hiçbir kimsenin yaşamını olumsuz olarak etkilememelidir. Şimdide mecliste bulunma edeplerini inceleyelim.

---

³⁰⁷ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.180.

³⁰⁸ A.g.e., s.180.

³⁰⁹ A.g.e., s.180.

5.3.1.3. Mecliste Bulunma Edepleri

Mecliste bulunma edepi İzmirli'ye göre meclistekiler arasında birbirini takip, karşılıklı uyum, karşılıklı buğuzu ve hasedi terke vesile olur. Nefrete sebep olacak elbise ile, kötü koku ile mecliste bulunmamak, surat ekşitmek, geveze olmamak, baş köşeye geçme (tasaddur) hakkı olmadıkça geçmemek, yani oturanlar tarafından yer gösterilir ise oraya, gösterilmezse en geniş gördüğü yere oturmak, iki kişinin arasına oturmak lazım gelir ise mutlaka o iki zatın izinlerini almak, meclise girene yer vermek, hâne sahibinin misafiri uğurlaması meclis olma, bir mecliste toplanıp oturma³¹⁰ edeplerinden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca mecliste bulunanlar üç kişi ise içlerinden ikisinin gizli konuşma ve görüşmeleri uygun değildir.³¹¹

Sırf mecliste bulunanları rahatsız etmemek maksadıyla, mümkün mertebe yanlarında esnenilmez; esnemeye mecburiyet görülür ise, el ağzına konulur. Öksürük, gerinti gürültüsüz olmalıdır.³¹² Amaç mecliste oturanlara sıkıntı vermemektir. Bu mesele o kadar ince bir meseledir ki, İslamî edepinin haiz olduğu yüce bir mevkiidir.

Demek oluyor ki aynı mecliste bulunan insanlar, çeşitli ahlakî kaide ve kurallara uyarak hem kendi yaşantılarını kolaylaştırmalıdır hem de diğer insanların yaşantılarını kolaylaştırmalıdır.

5.3.1.4. Konuşma Edepleri

İzmirli'nin bahsedeceği konuşma edepi nefsi (zevkleri) terbiyeye yöneliktir. Dolayısıyla kendimize ahiretimize ve diğer insanlara faydalı olmayan konuşmaları yapmamalıyız. Zorunlu olarak konuşulması gerektiği hususlarda edep sınırları içerisinde olmalıyız, diyerek şu hususları belirtmektedir.

- Dünya ve ahirette faydası olmayan sözü söylememek,
- Hemen veya daha sonra ortaya çıkacak gailelerden korktuğu şeyi söylememek,

---

³⁰⁹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.180.

³¹⁰ A.g.e., s.180-181.

³¹¹ A.g.e., s.181.

³¹² A.g.e., s.181.

– Hakkı izah, bâtilı iptal, hikmeti yaymak, nimeti anmak için ihtiyaç ve zaruret olanı söylemek,

– Başkasının sözünü kesmemek,

– Herkes ile lâıykına göre görüşmek, âvama seçkinler gibi, seçkinlere âvam gibi hitap etmemek,³¹³

– Üç şeyden, yani yalandan, gıybetten, koğuculuktan sakınmak,

– Övgüde ve yergide aşırıya gitmemek,

– Büyükler huzurunda yüksek sesle konuşmamak,

– Gevezelik etmemek,

– Avurt çatlatmamak, ustalık satmamak,

– Akıl taslamamak (ukâladan geçinmemek), avret mahallerini araştırmamak.³¹⁴

Bunlardan başka İzmirli, Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c)'ın yedi sınıf halk (özellikteki insan) ile görüşmeyi yasakladığını belirtir. Onlar da;

1. Hallâf: Çok yemin eden,

2. Mehîn: İşi gücü hakîr olan (tahkir edici, her zaman aşağılayıcı),

3. Hammâz:Gıybet eden; ta'n eden, lanet okuyan,

4. Meşşâ'in bi-nemîm: Söz taşıyan (koğuculuk eden),

5. Mennâ'in li'l-hayr: Hayra mani olan, cimri, hasis olan,

6. Mu'ted: Haddi aşan,

7. Asîm: Günahı ve kötülüğü çok olan,³¹⁵ şeklinde bu yedi sınıf insanı yazıp açıklamıştır.

---

³¹³ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.182.

³¹⁴ A.g.e., s.182.

5.3.1.5.Hasta Ziyareti ve Hatır Sorma Edepleri

İzmirli'ye göre ziyaret ve hatır sorma edepi hastada, hastalığın vahametine vehim atfetme ile hulasa olunur. Buna binâen hasta üç gün sonra ziyaret olunur. Hastanın yanında teselli edici sözler söylenir, endişe verecek sözlerden kaçınılır.³¹⁶

Görüldüğü üzere İzmirli ziyaretin başkalarını rahatsız edici bir şekilde uzun olmaması gerektiğini, aynı zamanda hangi ziyarette nasıl konuşulacağı üzerinde bilgiler vermiştir.

5.3.1.6. Yeme-İçme Edepleri

İzmirli'ye göre yeme içme edepi şunlardır; “yemekten evvel ve sonra eli yıkamak, yemeğe başlamadan önce “bismillah (Allah’ın adıyla başlarım) ve yemek sonunda “el-hamdü lillah (Allah’a hamd olsun) demek, sağ elle yemek, lokmayı ağzına göre iyice çiğnedikten sonra yutmak, lokmayı yutmadıkça ikinci lokmaya el uzatmamak, önündeki yemeği soğutmak için üflememek, suyu içmeden evvel bardağa bakmamak, suyu bir solukta içmemek, bardağın içine nefes almamak, başkasının hoşlanmayacağı veya tiksineceği bir harekette bulunmamak, başkasının lokmasına bakmamak, yemekte israf etmemek; helâl, güzel ve temiz yemek, yani riya, gasp, hırsızlık, kumar ve sair bâtil yollardan elde edinmemek, şükretmek.”³¹⁷

İzmirli, sofrada topluca veya münferit olarak yemek yenilebileceğini belirtir. O sofrada bulunanları mahcup etmemek için onlar çekilmedikçe sofradan el çekmenin ve kalkmanın câiz görülmeceğini belirterek şöyle devam eder; “Yemek esnasında bir mevki sahibi bulunmadıkça sofraya sahibi sofraya başına oturur.”³¹⁸ Bunlarla birlikte İzmirli İslâm’da fukarayı ziyaret etmemenin kötü görüldüğünü, kazanç ile tedarik edilen yiyeceklerin övüldüğünü söyler. Ayrıca O, sokaklarda yemek yemeyi mertliği (mürüvveti) ihlâl edici bir hareket olarak³¹⁹ değerlendirmektedir.

---

³¹⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.183.

³¹⁶ A.g.e., s.183.

³¹⁷ A.g.e., s.183-184.

³¹⁸ A.g.e., s.184.

³¹⁹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.184.

5.3.1.7. Yolculuk Edepleri

İzmirli'ye göre misafir yol üzerinde oturamaz; varacağı yere kadar İslâmî edeplere riayet eder. Borçlarını edâ, kendisine emanet edilen şeyleri sahiplerine iade, zulmü reddeder. Geçimi kendisi tarafından temin edilen insanların nafakalarını sağlar; yol boyunca helâl, temiz azık hazırlar, arkadaşla gitmeyi tercih eder. Ehline, dostlarına, arkadaşlarına vedâ eyler; yolculuktan evvel istihare namazı kılar. Evinden erkence çıkar. Binek hayvanına ezâ ve cefâ etmez.³²⁰

İzmirli'nin açıklamalarını çağımıza uyarlayacak olursak, insanlar otomobillerini hor kullanmamalı, kurallara uymalı, aksi halde hem kendilerine hem başka insanlara zarar verebilirler. Kısacası trafik edebine uygun olarak hareket etmeliyiz.

5.3.1.8. İkamet Edepleri

İzmirli, ikamet yerinin güzel ve temiz olmasının İslâmî edeplerden olduğunu belirtmektedir. Temizlik imandandır. Ziyet ve kapkaçılık hakkında şer'î maslahatın gözetilmesi³²¹ gerektiğini belirtmektedir.

Yani herhangi bir kapkaçılık olayına maruz kalmamak için ziyet (süs) takılarının ikamet esnasında takılmaması gerektiğini belirtmektedir.

5.3.1.9. Uyku Edepleri

Düşünürümüze göre uyku esnasında edep ve terbiyeye aykırı hallerde bulunmamak gerekir. Özetle yiyecek üzerinde yatmanın ahlâken uygun olmadığını belirten İzmirli, uykudan kalkar kalkmaz ellerini üç defa yıkamaksızın bir kaba dokunulmaması gerektiğini söyler. Ayrıca uykudan sonra abdest almanın İslâm edeplerinden olduğunu belirtir.³²²

Görüldüğü gibi İzmirli'nin belirtmiş olduğu ahlâkî kaideler uyku sonrasında dahi titizlikle uygulanmaktadır.

---

³²⁰ A.g.e., s.184.

³²¹ A.g.e., s.184.

³²² İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.184-185.

5.3.1.10. Giyim Edepleri

İzmirli giyim kuşam edepi ile ilgili olarak şunları söyler: Güzel ve temiz giyinmek ve kuşanmak İslâmî edeplerdendir. Giyinmekten maksat, örtünme ve güzel görünme olduğu için, övünme maksadıyla elbise giyme uygun görülmemiştir. Ayrıca İzmirli, erkeklerin kadın elbisesi giymelerinin kadınların erkek elbisesi giymelerinin çirkin ve kötü³²³ olduğunu belirtmektedir.

Fertlerin birbirlerine kan bağı ile bağlandıkları toplumun en küçük yapı taşına aile denir. Toplumun oluşturan fert ahlâkına değindikten sonra, diğer bir toplumu oluşturan kurum olan aile ahlâkına da aşağıda değinerek toplum ahlâkını incelemiştir.

5.3.2. Aile Ahlâkı

Aile toplumu meydana getiren en küçük çekirdektir.³²⁴ Dolayısıyla genel olarak aile, aralarında nesep ve akrabalık münasebeti olan kimselerdir.³²⁵ Ahlâkçılara göre bunlar: Ana-baba, kardeş, hemşire, oğul, kız, bazen büyük anne-baba, hala, teyze, amca, dayı, yeğen, damat, gelin ve hatta hizmetçiler³²⁶ aile fertlerini oluşturmaktadırlar.

İnsan kendisine karşı görevlerini, ilk önce ailede öğrenir. Aile hayatı, sosyal görevlerin³²⁷ ilk verildiği yerdir. İzmirliye göre bu sosyal görevler, İslâm Dininin koyduğu aile hükümleriyle karı ve koca arasında güzel muâşeret ve irtibata hâsıl olur. Aynı zamanda dünyaya gelecek çocukların terbiyesi konusunda da yardımlaşmak gereklidir.³²⁸

Görüldüğü gibi İzmirli aile ahlâkının oluşmasında bazı yardımcı hususlardan söz etmiştir. Dolayısıyla aile bireylerinin uyacağı hükümleri dinin koymuş olduğu hükümlerle bağlayıcı kılmıştır. İnsanlar aile olup birlikte yaşamak zorundadırlar. Dünyada yaşayışlarının düzenli ve saygın olması için dinin koymuş olduğu kurallara

---

³²³ A.g.e., s.185.

³²⁴ Hüsameddin ERDEM, Ahlâk Felsefesi, s.198.

³²⁵ A.g.e., s.198.

³²⁶ A.g.e., s.138.

³²⁷ Alexis BERTRAND, A.g.e., s.143.

³²⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.80.

uymaları, bu sayede ahiret mutluluğunu da kazanmalarını sağlayacaktır. Bundan dolayı, aile ahlâkı insanlar için son derece önemlidir.

Aile ahlâkının önemini daha iyi anlayabilmek için evlilik ve aile ahlâkına da bakmalıyız.

5.3.2.1. Evlilik ve Aile Olma

İslâm dininde evlenmek ve aile kurmak önemlidir. Bu önem evliliğin temelinde mevcuttur. Evlilik hayatı kutsaldır.³²⁹ Aile her şeyden önce bir evlilik birlikteliğidir. Evlilik kadın ile erkeğin toplum tarafından uygun görülen usule göre ortak cinsî hayat yaşamaları ve bu cinsî birlikteliğin neticesinde insan soyunun üremesidir.³³⁰ İzmirli'ye göre evlilik, içtimaî bir bağıdır.³³¹ Evlilik aileyi, aileler içtimaî bütünlüğü teşkil eder. En güzel içtimaî topluluk, evlilik esasına binâ edilmiş³³² olan aile topluluğudur.

Evliliğin ve aile kurumunun olmasının bir takım sebepleri vardır. İzmirli'ye göre insan, neslini muhafazaya mecbur olduğu gibi, türünü de muhafazaya mecburdur. İnsan türünün bekâsı, iyiliği, yükselmesi için en iyi ve en uygun bir nizam sadece kânunî evliliktir.³³³

Düşünürümüze göre evlilik, her iki tarafın nefis kuvvetlerini genişletmeye ve kuvvetlendirmeye hizmet eder. Koca, karının kalbî vasıflarından; karı da kocanın düşünce ve tedbirlerinden faydalanır³³⁴

Görüldüğü gibi İzmirli de evlilik şahsî bir bağıdır. Yani aile olmak isteyen bireyler kendi istek ve arzuları ile bu bağlanmaya rıza göstermektedirler. Bu karşılıklı bağ sonunda evlilikle aile oluşturmaktadır. Aileler de içtimaî bütünlüğü oluşturmaktadır.

---

³²⁹ Hayrani ALTINTAŞ, İslâm Ahlâkı, s. 272.

³³⁰ Erol GÜNGÖR, A.g.e., s.206.

³³¹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.80.

³³² A.g.e., s.80.

³³³ A.g.e., s.80.

³³⁴ A.g.e., s.80.

Yukarıda İzmirli'nin evlilik ve aile olmaya yönelik düşüncelerine değindik. Şimdi de bu görüşün haklı sebeplerini yani evlilik ve aile olmanın İzmirli'ye göre gayesi ve gereklilikleri nedir? bunlardan bahsetmek istiyoruz.

5.3.2.2. Evliliğin ve Aile Olmanın Gayesi ve Gerekliliği

İzmirli'ye göre insan tabiatının doğuştan ihtiyaç duyduğu şeylerin başında cinsel arzular gelmektedir. İnsan tabiatında var olan cinsel istek aynı şekilde hayvanlarda da mevcuttur. Bu bakımdan hayvanlardan farklı özelliğe sahip olan insan bu olgu karşısında farklı davranmak zorundadır. Bu da evlenmek suretiyle yerine getirilmiş olur. Evliliğin amacı yalnız cinsel ihtiyacın yerine getirilmiş olması da değildir.³³⁵ Evlilikten maksat, sırf aslı ihtiyacı karşılama da değildir.³³⁶ İzmirli'ye göre evliliğin en önemli amaçlarından birisi, insanın kendisine uygun bir dost tedarik ederek o sayede dinini, namusunu korumak ve emniyet altına almak, evinin işlerini güzel bir şekilde idareye ve düzenlemeye muvaffak olmaktır.³³⁷ Bununla birlikte evlilikte neslin devamı, mal sahibi olma, aile işlerini idare, beşer cemiyetini sürdürme gibi iyilik ve güzelliklerin³³⁸ de bulunabileceğini söyler.

Düşünürümüze göre evlilikle, evli bulunanlar nefislerini haramdan korurlar. Aile fertlerini geçindirme, çocuklarını terbiye işleriyle uğraşırlar. Bu hususlarda meşru kazanç ile, güzel muşeretin ruhu olan ahlâkı süslemekle kâim olurlar. Aile hükümlerinde esas, adil olmak ve hakka riayet etmektir.³³⁹ Bu konuyu ileride ele alacağımız kadın, erkek ve onların birbiri üzerlerindeki hakları ile ilgili bölümlerde de bahsedileceğinden burada bu kadar bahsetmenin yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Evlilik hayatında eşlerin birbirlerine karşı sorumlulukları var mıdır, varsa bu sorumluluklar nelerdir? Şimdide bu hususa değinmek istiyoruz.

---

³³⁵ Vedat AYDIN, Ahlâk Dersleri, s.89.

³³⁶ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.80.

³³⁷ A.g.e., s.81.

³³⁸ A.g.e., s.81.

5.3.2.3. Evlilik Hayatında Eşlerin Birbirlerine Karşı Sorumlulukları

İzmirli evlilik hayatında eşlerin birbirlerine karşı yapmaları gereken sorumluluklarını kısa ve öz olarak şöyle belirtmektedir: Kocanın hüsn-i muamele ve muaşeretini, geçindirmesi ve koruması; zevcenin şeriata (dine) muvafık olan işlerde itaatini.³⁴⁰ Kocanın karısı üzerindeki velayeti hayrı tavsiyeye ait bir velayettir. İzmirli velayetle ilgili olarak eşler arasındaki olması gereken özellikleri şu şekilde açıklamaktadır:

1. Kadının, erkeği aile reisi, ev reisi olarak görmesi ve bunu dinî bir akide olarak bilmesi,
2. Huylarda karşılıklı uyuşmanın, fikirlerde ve ahlâkta birbirine yakınlığın bulunması,
3. İki tarafın evlilik haklarına ve vazifelerine saygılı olmaları; iffete ve temiz ahlâka aykırı hallerden sakınmalarıdır.³⁴¹

Dolayısıyla İzmirli burada anlatmak istediği şeyi yine bir başka yerde “kadınların ve erkeklerin ev işlerinde, çocukların eğitiminde birbirlerine yardımcı olmaları”³⁴² gerektiği şeklinde açıklamaktadır.

İzmirli de eşlerin birbirlerine karşı görevlerini belirledik. Şimdi de çocukların ana ve babaya karşı sorumlulukları var mıdır? Varsa nelerdir? Bu konu üzerinde duracağız.

5.3.2.4. Çocukların Ana ve Babaya Karşı Sorumlulukları

İzmirli’ye göre ailede eşlerin birbirine karşı sorumlulukları olduğu gibi diğer aile bireyleri olan çocukların da ana-babaya karşı bir takım sorumlulukları vardır. Bunlar kısa ve öz olarak şunlardır: Çocuk, ana ve babaya mensuptur. Babalık itibarıyla babaya, analık itibarıyla anaya mensuptur. Her ikisine de aynı derecede

---

³³⁹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.81.

³⁴⁰ A.g.e., s.251.

³⁴¹ A.g.e., s.251.

³⁴² İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.190.

itaat ve hürmetle mükelleftirler.³⁴³ Dolayısıyla anneye-babaya eşit olarak itaat etmeleri gerekmektedir.

5.3.2.5. Erkeklerin Çok Eşle Evlenmesi

İzmirli'ye göre nikah konusu da talak gibi, birden fazla evlilikler pek çok münakaşaya sebebiyet vermektedir. Oysa ona göre iki mesele de kolaylık ve umum musibet hükümlerindedir. Her ikisinde de kolaylaştırma vardır. İslâm dini gayri-meşru durumlara ve ilişkilere meydan bırakmamak cihetini gözeterek, ihtiyaç anında (savaş zamanında dul kalmış kadınları himayeye alma ve benzeri) meşru şartları dahilinde birden fazla evliliğe izin³⁴⁴ verdiğini belirtmektedir.

Dolayısıyla İzmirli burada çok evliliğin dinen vacip ve mecburî bir durumunun olmadığını belirtir. Belki kötüye kullanımı engellemek için sınırlı bir takım şartlara tabi olmak üzere izin verilmiş olabileceğini söyler. Ayrıca bu konudaki şartları yerine getirmenin de güç olduğunu belirtmektedir.³⁴⁵

Düşünürümüz konuyla ilgili olarak şöyle devam eder; erkek için çeşitliliğe meyil yaratılış gereği olduğundan, erkeklerin çok eşle evlenmesini din meşrû daire içine almıştır. Bu duruma gerekçe olarak düşünürümüz şunları söylemektedir: “Erkeklerin çoğu muharebede, maişet sebepleri uğrunda zayı oluyor. Nüfus artışı pek mühim olduğundan birden fazla kadın almaya ihtiyaç görülüyor. Evlerde kapanıp kalmamak kadınlar için de bir kolaylaştırıcıdır.”³⁴⁶

İzmirli, erkeklerin çok evlilik yapma gerekçelerinden biri olarak da kadınların hayız, nifas, gebelik, doğum, emzirme iyas (hayız ve nifastan kesilme) gibi tabi durumlarını gösterir. Bu durumda kocanın iffetini koruması, neslin sürdürülmesi, çocuklarını artırabilmesi için başkasıyla evlenmesi meşrû oluyor. Dolayısıyla İzmirli'ye göre İslâm dininin ihtiyaç zamanında izin verdiği çok evlilik meşru olduğu gibi tabiata uygun³⁴⁷ düşmektedir denilebilir.

---

³⁴³ A.g.e., s.160.

³⁴⁴ A.g.e., s.159.

³⁴⁵ A.g.e., s.159.

³⁴⁶ A.g.e., s.160.

³⁴⁷ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.160.

İzmirli'nin burada bahsetmiş olduğu, erkeklerin çok eşle evlenme gerekçelerinden erkeklerin çok eşle evlenmeye meyilli (nefis) olduğunu söylemektedir. Eğer böyleyse bu durum kadınlar için de geçerli olmalıdır. Çünkü kadınlarda bir insan olarak bu meyil (nefis) vardır. İslam dini kurallı, bir takım konularda bu sınırlamaları olan bir dindir. Kadın ve erkek arasındaki bazı sınırlamalar Kur'an ve hadislerde bahsedilmiştir. Dolayısıyla İzmirli'nin düşüncesinde tek eşlilik esastır. Yoksa kadın ve erkek istedikleri kadar evlenebilirler demek istememiştir. O ihtiyaç zamanlarında birden fazla evliliği meşru görmektedir.

İzmirli'ye göre çok eşle evlilik yapan erkekler eşler arasında her hususta adaletli olması gerekir. Bu adaletin sağlanması erkek üzerine vaciptir. Ancak sevgi (eşlerin birini daha çok sevmek) gibi elde olmayan hususta adaleti gözetmek ona göre vacip değildir. Ancak erkek, eşler arasındaki sevgi farkını birbirlerine hissettirmemesi gerekmektedir. Eşler arasındaki adaleti sağlayamama korkusu var ise o zaman İzmirliye göre bir kadın ile iktifa³⁴⁸ olunması gerekir.

Burada görülen o ki İzmirli'nin çok eşlilikle ilgili fikirleri zamana ve zamanın şartlarına göre farklılık göstermektedir.

5.3.2.6. Değer Olarak Kadın ve Erkek

İzmirli değer olarak kadın ve erkeğin durumunu şu şekilde belirtir. Bir ümmet erkeği ile terakki eder. Fakat bu terakkiyi kadın tamamlar. İlerlemelerin güçlü unsuru erkek, tamamlayıcı unsuru kadındır. Erkeksiz terakki yoktur; kadınsız terakki eksiktir. O, kadının olgunlaşmasıyla ümmetin olgunlaşacağını; çöküşüyle de ümmetin çöküş yaşayacağını belirtir. Ona göre kadın erkek ile, erkek kadın ile kemâl bulur.³⁴⁹

İzmirli'ye göre İslam dini kadına değer vermiş; haklarını emniyet altına almış ve vazifelerini de belirlemiştir. Dolayısıyla İzmirli'ye göre İslâm dini kadın ile erkek arasında eşitlik ilân etmiştir.³⁵⁰ Bütün bunların yanı sıra kadın ile erkek arasında yaratılışları itibariyle bir fark da görülür. Bunun neticesi olarak tabi oldukları

---

³⁴⁸ A.g.e., s.133.

³⁴⁹ A.g.e., s.134.

³⁴⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.134.

³⁵⁰ A.g.e., s.134.

hükümler hususunda bir fark olduğuna vurgu yapar. Kadının güç bakımından zayıf, çabuk etkilenen aynı zaman da cisim, şekil, ruh hali itibariyle erkekten pek farklı olduğunu da belirtir.³⁵¹

İzmirli'ye göre kadın hayız (adet, aybaşı), hamilelik, süt emzirme ve saire gibi bir takım geçici arızaların tesiri altında vücutça daima zayiata maruz kalmakta asabî heyecanlardan uzak kalamamaktadır. Yine bu arızalardan dolayı, vakit vakit şer'î farızaları yerine getirmekten mahrum, Allah'ın huzurundan uzak kalmış olur. Geçici durumlar sinirler vasıtasıyla olduğundan, dolayısıyla sinirlerin tamamı etkilenir. Duygu gücü fazlalaşır; irade gücü azalır. Muhtelif duygulanmalarla teessür kolaylaşır; hassasiyet, hiddet gibi amiller aklın hakimiyeti altında bulunmazsa, tasavvurlarda etkili olur. Bundan dolayı kadının etkilenmesi çabuk, sebatı zayıftır.³⁵²

Yukarıda görüldüğü üzere İzmirli kadının biyolojik olarak erkekten farklı olduğunu ancak bir insan olarak erkekle beraber aynı haklara sahip olduğunu söylemektedir. Dini görevlerini yerine getirirken de dinin onlara bir takım kolaylıklar sağladığını da söylemektedir.

5.3.2.7. Kadınların ve Erkeklerin Hakları ve Vazifeleri

Yukarıda daha önce eşlerin karşılıklı sorumlulukları adı altında kadın ve erkek sorumluluklarını gördük. Burada İzmirli'ye göre kadının kadın olarak, erkeğin de erkek olarak hakları ve vazifeleri nelerdir, bu hususları irdelemeye çalışalım.

Bilindiği üzere her bir canlıda hayatını devam ettirecek bir özellik verilmiştir. Bunun gibi insana da bir şeyler yapabilmek için kendine has özellikler verilmiştir. İnsanın bu özelliklerini bilen İslâm dini, insana bu özelliklerine göre görev ve sorumluluklar vermiştir.

İzmirli kadının yaratılış özelliklerinden ve bu özelliklere göre hangi hak ve vazifelere sahip olduğundan söz etmektedir. Ona göre kadın, Cenab-ı Allah'ın insanoğlunu çoğaltmak için tahsis ettiği narin ve latif bir cinstir. Kadın bu narin (incelik) ve letafetten dolayı, bir hadis-i şerifte cama benzetildiğini belirtir.³⁵³

³⁵¹ İzmirli İsmail Hakkı a.g.e., s.134.

³⁵² İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.135.

³⁵³ A.g.e., s.135.

İzmirliye göre kadın için iftihar, yaratılışa tabi olarak tabii vazifesini güzel bir şekilde yerine getirmekten ibarettir. Neslin temini, çocukların terbiyesi, ev işlerinin idaresi gibi yüce vazifeler kadına mahsustur. Kadının aslî vazifesi budur. Allah Teâla Hazretleri kadına, vazifelerini güzelce yerine getirmesi için uygun unsurlar ve bu unsurlar arasında uygun ihsanlar var etmiştir. Kadının beden yapısını bu şekilde anlatan İzmirli bu özelliklere sahip kadının hangi vazifeleri yapabileceğini de belirtmiştir.³⁵⁴

Ona göre İslam dini her ne kadar yaratılış itibariyle ortaya çıkan farklılıkların dışında “kadın ile erkeği eşit kabul etmiştir.”³⁵⁵ Ancak şu özellikleri de İzmirli ilave etmekten kendisini alamaz: kadın cisim bakımından da erkekten zayıftır. Kadındaki bu zayıflık evli kadını daha ziyade vazifelere tahammüllü kılmıyor. İşte bu gibi hususlar, rahmet ve şefkatin bir misali, incelik ve letafetin numunesi olan kadının ailenin korku ve zahmetlerini taşımasına güçlü bir engeldir. Kadının hayası erkekten fazladır. Kadın erkek kadar irade sahibi değildir ve erkek kadar amellerde güçlü değildir. Erkek kadar sabra sahip, erkek kadar mihnet ve meşakatlere tahammüllü değildir. Erkek ile kadın arasında aynı yolda yarış aranmaz. Fıtrat bakımından bedenen zayıf olan kadın, yaratılış itibariyle büyük aklî meşguller ve bedenî işler için yaratılmıştır. Şiddetli üzüntüye ve fazla sevince dayanıklı değildir. Bu hâl, kadın hayatının erkek hayatından daha rahat olmasını gerekli kılar.³⁵⁶

İzmirli daha sonra kadınların ve erkeklerin hakları ve vazifeleriyle ilgili olarak bir hayli daha bilgi sunmaktadır. Bunlardan biri fıtrattır. İzmirli'ye göre fıtrat;³⁵⁷ kadını ev işlerine, çocukların terbiyesine hazırlamış; aile tanzimine, nesil teminine, evlat eğitime, ailesinin müşterek mesaisinin hafiflemesine hizmetçi kılmış, hamilelik, doğum, emzirme gibi tabîî arızalara maruz bırakmış, erkeklerin kuvvet ile yaptıkları işleri üstlenebilmesine müsaade etmemiştir. Kadın, hayatında erkeğin harici vazifelerine katılırsa, tabîî vazifeleri kemâle vasıl³⁵⁸ olamaz.

---

³⁵⁴ İzmirli İsmail Hakkı a.g.e., s.135.

³⁵⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Kadının Hukuk ve Vazaifi, Sıratı Müstakim, C.XX.,S.497, İstanbul 1338, s.30.

³⁵⁶ Fıtrat: Yaratılış, karakter, yapı, tabiat. (D. Mehmet DOĞAN, a.g.e., s.431).

³⁵⁷ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.135.

³⁵⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.136.

İzmirli, kadının tabî vazifelerinden uzaklaşarak, erkeklerin meşgul oldukları işlerle uğraşmalarını sosyal bir hastalık olarak görmektedir. o kadının kemâlini erkeklerin uğraştıkları işlerle uğraşmamakta görmektedir. Şöyle ki kadının kemâli, malumatın genişliğinde, adalelerin güçlü olmasında değildir. Kadında duygulanmalar, incelik ve acıma, hayır yolunda hayatı fedâ etme istidadı gibi ilahî vergiler vardır ki, bu kadarı erkekte yoktur. Bu Allah vergisi vasıfların inkişafıyla kadında kemâl hasıl olur.³⁵⁹ İzmirli kadının bu kemâle çocukların terbiyesi için anne olmakla nail olacağını belirtmektedir. Kadınların çocukların terbiyesine erkeklerden daha ehil olduğunu açıklamaktadır. Kadının, erkeklerin uğraştıkları işlerle uğraşması, mazhar olduğu ilahî vergileri mahveder, melekeleri söndürür, güzellik ve letafetini yok eder. Kadınlarda zayıflık ve yorgunluk belirtileri görülür. Artık kadın, kadın kalmalı, fakat kemâl ve salaha nail olmalıdır³⁶⁰ demektedir.

İzmirli'nin yukarıdaki ifadelerinden, kadınları aşağıladığı ve küçümsediği anlaşılmamalıdır. Zira o, kadının biyolojik yapısının erkeklerin yaptığı zor işleri kaldıramayacağını belirtmektedir. O, kadının bir çeşit eşinin ve evinin zineti olarak görmekte, onun zor ve yıpratıcı işleri yapmasını istememektedir. Yoksa kadında erkeğin yapabildi bir çok işleri yapabilir demektedir.

İzmirli, kadının yalnız vazifelerle mükellef olmadığını, vazifelerle birlikte haklara da sahip olduğunu belirtmektedir. İslam dininin hakları erkeklere, vazifeleri kadınlara ayırmadığını belirtir, her iki tarafında vazife ve hukuk sahibi olduklarını bildirmiştir.³⁶¹ Buradan da bütün haklarda ve vazifelerde kadın ile erkek arasında eşitlik görmemiştir. Çünkü ona göre eşitlik, kuvvetlerin kifayetine bağlı olduğundan, feminizmin iddia ettiği şekilde beşeriyetin her iki cinsinin hakları ve vazifeleri arasındaki farkları ortadan kaldırmaya fitrî bir din olan İslam'ın müsait olmadığını belirtmektedir.³⁶²

İzmirli, kadının çalışma hakkının olmasını kabul etmekle beraber, çalışma alemine daha ziyade atılan, zorluk ve sıkıntı alemine göğüs geren erkeğin, bu müşkil

---

³⁵⁹ A.g.e., s.136.

³⁶⁰ A.g.e., s.136.

³⁶¹ A.g.e., s.136.

³⁶² A.g.e., s.136.

vazifesine mukabil bir hakka nail olmasının doğal³⁶³ olduğunu düşünmektedir. İzmirli erkek ile kadın arasında vazifeler ve haklar konusunda görülen farkları yukarıda sayılan arızî hususlardan kaynaklandığını, ayrıca kadının velayette de eksik olmasını³⁶⁴ da yine bu sebebe bağlamaktadır.

İzmirli, kadınların eşitlik ve imtiyaz haklarını şu şekilde beyân etmektedir: Kadın, erkek gibi fikir hürriyetine ve irade bağımsızlığına sahiptir. Ancak kadındaki fikir ve irade hürriyetinin müsavi suretle olduğunu, bunun sebebinin de erkeğin daha kuvvetli, dirençli ve ailenin reisi olmasına bağlıyor. Ev işleri, riyaset ile muntazam olduğu için, reislik, sahip olma ve velayet işleri erkeğe verilmiştir. Bütün canlı türlerde olduğu gibi, erkeğin üstünlüğü aşikârdır. Kadın kocasının malına, evine mukayyet olup korur. Malından hiç kimseye bir şey vermez.³⁶⁵

Reisliği “velînin yönetimi altında bulunanları idare etmesi” diye tanımlayan İzmirli, aile reisliğinin erkeğe verilmesinin sebebinin erkeğin hayatına sıkıntılarına göğüs gererek, geçim yükünü omuzlarına alarak kadının nafakasını taahhüt etmesinde görmektedir.³⁶⁶ İşte bu durum ona göre erkeğe şer’in (dinin) uygun gördüğü hususta itaat bekleme hakkını verir. Buna karşılık erkek kadına hürmet gösterir. Onu aile işlerinde ortak kılar. Erkeğin şanına uygun bir şekilde himaye ve nafakasını temin eder; erkek bu hakka karşılık iki mühim vazife ile de mükelleftir: güzel muaşeret, sıhhatin ve mizacın korunmasına riayet.³⁶⁷ Hâkezâ Kur’an-ı Kerim bu duruma şu güzellikle cevap vermektedir: “Onlar (kadınlar) sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz”³⁶⁸ buyrulmaktadır. Kadın ve erkeğin arasında güzel ülfet ve muamele bulunmaz ise, irtibat devam etmez. Bunun için, her biri üzerlerine düşen vazifelerde kusur, diğerinin haklarına tecavüz etmemekte mükelleftirler.³⁶⁹

İzmirli, kadınların bizim dinimize (ahlâkımıza) göre rüş ve kudretten mahrum bir çalışma makinesi olmadığını belirtir. “Ayrıca kadın erkeğin saadet ve

---

³⁶³ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.137.

³⁶⁴ A.g.e., s.138.

³⁶⁵ A.g.e., s.138

³⁶⁶ A.g.e., s.138

³⁶⁷ Bakara, 2/187.

³⁶⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.139.

³⁶⁹ A.g.e., s.139.

lezzetine de bir alet değildir. O, erkeğin elinde şehvet ve hakaret oyuncağı da değildir.” diyerek kadınların tabii haklara sahip bir hayat ortağı olduğunu söyler.³⁷⁰

Düşünürümüz, aile topluluğunun esirden ve âmirden meydana gelmediğini söyler. Ona göre aile iki hayat ortağından mürekkeptir. Erkek, kadını hayatta iradesini öldürmez, dimağını ezemez, nurlu şeraitin bahşettiği hakları istemede vazifelerini kullanmada hürriyetini sınırlandıramaz. Bununla birlikte, kadının hürriyeti bütün yapılan işlerde ve haklarda erkeğe eşit demek değildir. Erkek gibi adabını muhafazada mutedil olma, kötülükten uzak durma, haramdan sakınma şartıyla fiillerinde ve hareketlerinde serbest olması demektir.³⁷¹

Kadın ve erkeğin aynı gaye için yaratıldığını söyleyen İzmirli, kadınların erkekler gibi ilim talebiyle, itikadî ve amelî hükümlerle mükellef olduğunu da³⁷² belirtmektedir. Kadın ittifakla âlim olur, müftü olur, velî olur, Allah'ı hakkıyla bilir. İlim okutmaya, içtihadta bulunmaya yetkisi de vardır. İzmirli'ye göre hatta Allah'ın fazl-u keremi ile peygamber bile olur. Nitekim, Hz. İsa'nın annesi Meryem-i Sıddıka, Hz. Musa'ya bakan Asiye, bazı imamlarımıza göre peygamberdirler³⁷³ demektir.

Ona göre kadın, erkek gibi velayet hakkına sahiptir. O hanefî mezhebine göre, had ve haved (katili maktûl yerine kısas yapmak) müstesna olduğu halde, kadılık şartlarını üzerinde toplayan kadın hukukî konularda kadı olabileceğini belirtir. Kadın yalnız halife olamaz. Çünkü halifeliğin temel arızı hususlar dahi emir ve nehiy (hükümet etme, yönetim) makamında bulunacakları için bir eksiklik olduğundan, kadının memleket idaresi, mühim siyasî işlerin tedbiri ve hükümleri tebliğ hususlarında aciz ve yetersiz olduğu şüphe götürmez³⁷⁴ der. Bununla birlikte Ona göre kadın emirlerde ve nehiylerde erkek gibidir.³⁷⁵ Yani kadın iyiliği emir etmede ve kötülüklerden sakındırma hususunda görevlidir, erkeklerle aynı konumdadır. İzmirli kadınların bütün meslek dallarında da görev yapabileceğini, hatta peygamber bile olabileceğini belirtmekle beraber, kadınların halife olamayacaklarını belirtmektedir. Olamama sebeplerini de söyleyen İzmirli'nin bu

---

³⁷⁰ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.140.

³⁷¹ A.g.e., s.140.

³⁷² A.g.e., s.140.

³⁷³ A.g.e., s.141.

³⁷⁴ A.g.e., s.141.

³⁷⁵ A.g.e., s.141.

fikrine katılmıyoruz. Söylemiş olduğu gerekçeler de bizce yeterli değil, peygamberlik makamını yapabilen kadınların halifelik görevini de yapabileceği kanaatindeyiz.

Erkek ile olduğu gibi, kadın ile de ilahî hüküm zâhir olur. Kadın râvî olabileceği cihetle, onun lisanıyla Allah'ın hükmünün lafzı zâhir olur. Kadın şahit olabileceğinden, onun lisanıyla hükmün sebebini ihbar zâhir olur. Bu hak, en büyük bir haktır. Bu hakta kadın ve erkek beraberdir.³⁷⁶

Alım, satım, nikah, hibe, şuf'a,³⁷⁷ îdâ,³⁷⁸ icare ve ödünç verme, kefalet ve vekalet, şirket ve kısmet nev'ileri, dava ve ikrar, sulh ve vasiyet gibi şer'î tasarruflarda kadın erkeğin haiz olduğu hakları tamamıyla haiz olur. Ancak çoğu zaman hakimlerin meclislerinde (mahkeme duruşmalarında) bulunmaları zor durumdan, yukarıda zikrolunan ârizî hususlardan dolayı, şahitlikte bir fark gözetilmiştir. Bununla beraber yine İzmirli'ye göre kadınların münferit olarak şahitlik etmeleri makbul olan hususlar da var.³⁷⁹ Bu cümleden olmak üzere, erkeklerin muttali olamayacakları doğurma, emzirme, hayız, elbise altında ayıp gibi âdeten unutmaya vaki olmayan yerlerde münferit olarak şahitlik etmeleri makbuldür. İzmirli'ye göre veraset hükümlerindeki fark da ihtiyaç nisbetinden dolayıdır. Diyet, çalışma gücüne göre belirlendiği için, bu hususta da bir fark vardır. Ancak İzmirli başka farkların da birer makbul sebebi olabileceğini belirtir. Arızî hususlardan ortaya çıkan farkların itiraza mahal³⁸⁰ olamayacağını da belirtmektedir.

Bütün bunlardan hareketle İzmirli, kadının medenî haklarının olduğunu söyler. Kadının bu haklara istinaden umumî hayata atılabileceğini de söyler ve akitlerde, mukavelelerde, muamelelerde kadının hakları erkeğin hakları gibi olduğunu belirtir.³⁸¹

---

³⁷⁶ Satılık bir mala veya mülke ortak, hissedar veya komşu olanların, bu malın veya mülkün satılması durumunda, aynı bedelle satın almak üzere başkalarına tercih olunmaları hakkı (İzmirli, a.g.e., s.142).

³⁷⁷ Kendi malının muhafazasını başka birisine ihale etme (İzmirli, a.g.e., s.142).

³⁷⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.142.

³⁷⁹ A.g.e., s.142.

³⁸⁰ A.g.e., s.141.

³⁸¹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.142.

Ona göre kadın, kocasının iznine bakılmaksızın kendi malında dilediği gibi tasarruf eder. Satar, rehin bırakır. Kadın, kocasının malına varis olur; gerek kocasının ve gerek başkalarının küçük çocuklarına ölümden önce vuku bulan istek ve tayin edilmesiyle veya ölümden sonra kadın atamasıyla vasi olabilir. Diğer vasilerin bütün haklarına nail olur.³⁸²

Kadın ve erkeğin haklarını ve vazifelerini bu şekilde ortaya koyan İzmirli kazancın temini konusunda kadın ve erkeğin durumu ile ilgili olarak neler demektedir. Şimdi bu konuya değinelim.

5.3.2.8. Kazancın Temini

İzmirli, kazancın temini ile ilgili olarak erkek ve kadının durumlarını şu şekilde açıklar: Ona göre İslâm dini kazanç teminini kadından kaldırıp erkeğin üzerine vacip kıldığını belirtmektedir. O bu konuda İslâm'ın kadınlardan meşakkate katlanmalarını kaldırdığını, bu yükü erkeğin omuzlarına yüklediğini ifade eder. İzmirli İslâm'ın kadının evin geçiminde erkeğe ortak kılmadığını ifade eder.³⁸³ Ona göre kadının nafakası, yukarıda beyan olduğu gibi evli ise her hâlükârda kocasına aittir. Serveti ve kocası olmayan kadının nafakasının ise velisine, velisi yok ise devlete ait olduğunu söylemektedir.³⁸⁴

İzmirli'nin eşler arası ilişkiler, görevler, sorumluluklar ve kazancın temini ile ilgili açıklamalarından sonra eşlerin boşanma ile ilgili durumları, hakları nelerdir? Bu konuyu irdeleyelim.

5.3.2.9. Boşanma Hakkı

İzmirli, İslâm'ın evlilik ve aile kurma ile ilgili olarak pek çok teşvikinin olmasının yanında boşanmayı en son çare olarak görmektedir.

İzmirli'ye göre “Karı kocanın karşılıklı olarak hakları ve vazifeleri olmakla beraber, koca tahammül ettiği sıkıntı ve musibetlere ve bazı üstünlük sebeplerine binâen, boşanma hakkına müstakil olarak sahiptir ve bu durumun hikmet ve maslahat

---

³⁸² A.g.e., s.144.

³⁸³ A.g.e., s.144.

³⁸⁴ A.g.e., s.144.

gereği”³⁸⁵ olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte İzmirli, hacet olmadıkça boşanmanın dinî nazarda da iyi değerlendirilmediğini, nimeti inkâr saymak olduğunu söylemektedir.³⁸⁶

Düşünürümüzün evlenme ve aile olmada, ailedeki sorumluluklardaki üslenmede kadın ve erkeği eşit görmekle birlikte, boşanmayı sadece erkeğin elinde görmesi fikrine katılmıyoruz. O bu durumun sebebini kadınların bazı yaratılış özelliklerine bağlamaktadır. Kadınların yaratılıştan sahip oldukları bu özelliklerini şöyle açıklar: Çabuk üzülmeler, cüz’î bir infial neticesinde sağlam muhakemelerini kayıp edebilirler. Kalplerinin saflığı dolayısıyla, dıştan kendilerine yönelen iğfal edici şeylerden daha fazla etkilenebileceklerini söyleyen İzmirli, talak (boşanma)ın yalnız erkeklere tahsis edildiğini söyler. Sözü edilen eksikliklerle beraber talakın kadınlara bırakılmasının doğru bir şey olmadığı söyler.³⁸⁷ Çünkü kadınlara bırakılması halinde boşanmanın vukuunun çoğalacağını söyler ve şunları ekler: “Talak hadisesini erkeğin elinde olması, evliliğin bekasını daha fazla garanti altına alır. Erkek aile reisidir. Kadının mihrini, nafakasını vermekle mükelleftir. Artık, talak hakkına sahip olması çok görülmez”³⁸⁸

Burada ailenin korunmasını ön planda tutan İzmirli belkide iyi niyetlerle ve bazı sebeplerle – erkeğin daha güçlü ve bir takım olumsuzluklara katlanma gibi – boşanmayı erkeğe bağlamıştır denilebilir. Ancak erkekten gelebilecek bir takım olumsuzlukları ve haksızlıkları da görmezlikten gelemeyiz. Dolayısıyla İzmirli burada bize göre tutarlı bir yaklaşım sergilememiştir diyebiliriz..

Bununla beraber düşünürümüz, erkeğin boşanma hakkına sahip olmasına karşılık, kadının da bir kısım hakları ve yetkileri olduğunu şöyle açıklar:

Bunlar; “evvela buluğ çağına ulaşmış mükellef bir kadının nikah hakkı kendi elindedir. Buluğa eriştiği zaman nikahın devamını kendi menfaatine aykırı görürse, bu konuda tercih hakkını kullanarak, kıyılmış bulunan nikahı feshedebilir. Nikah

---

³⁸⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.154.

³⁸⁶ A.g.e., s.154.

³⁸⁷ A.g.e., s.154.

³⁸⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.154.

husus (hakkı) kadının, talak hususu (hakkı) erkeğin elinde bulunmakla adeta, bir denge kurulmuş bulunur³⁸⁹ demektir.

İzmirli, kadınların haklarından ikincisi olarak şunları söyler; boşanmış bulunan bir kadın, bekareti giderilmiş ise veya onunla halvet vuku bulmuş ise, boşayan kocasından tamamen mihrini ve iddet³⁹⁰ içinde de nafakasını almaya müstahak olur. Kadın birleşme veya bir arada bulunmasa bile belirlenmiş olan mihrin yarısına sahip olur. Bu cihetle mihir ve nafakanın koca üzerine lüzumu, kendisini boşanmaya kalkışmaktan uzaklaştırır.³⁹¹

Üçüncüsü olarak kadın boşanma hakkı/yetkisinin yalnız kocanın elinde bulunmasını kendi menfaati, muhakemesi nokta-i nazarından doğru görmüyorsa, nikahın kıyılması sırasında boşama yetkisine sahip olmasını şart olarak ileri sürebilir. Yine aynı şekilde, nikahtan sonra kocası tarafından kendisine bırakılması durumunda dâhi nefsinin boşamaya isteklerinden vazgeçmeye yetkili olmuş olur. Kocasının rızasıyla boşama yoluna tevessül edebilir.³⁹²

Dördüncü olarak kadın, şer'î şartları dairesinde yeterli olmamadan dolayı, kocasında vuku bulup yakınlaşmaya ve ünsiyete mani olan bir kısım marazlardan ve sebeplerden dolayı veya kocasının kaybolmasıyla nafakasının zarar görmesine dayalı olarak nikahı feshetmeye muktedirdir.³⁹³

Demek ki İzmirli'ye göre, boşanma konusunda kadının da nikahı feshetme yetkisi vardır. Bu husus ile ilgili olarak kadının mağduriyetine, kadının yetkisinin yokluğuna inanmanın doğru olmayacağını söyler. Dolayısıyla kadın İslam dininin tayin ettiği hususlarda kadı (hakim) vasıtasıyla nikahı feshettirmek hakkına sahiptir.³⁹⁴

Son olarak erkek ile kadın arasında her ne zaman şikak veya ihtilaf zuhur eder ise, kadının bir hakime başvurma hakkı vardır. Kadıya müracaat esnasında kadın bu

---

³⁸⁹ İddet: Bir erkeğin yada kadının evlilik sona erdikten sonra belli bir süre başkasıyla evlenmeyip beklemede bulunmalarıdır. (Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Fıkıh Terimleri Sözlüğü, Ensar yay., 2. Bsk., İstanbul 2005, s.229.

³⁹⁰ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.155.

³⁹¹ A.g.e., s.155.

³⁹² A.g.e., s.155.

³⁹³ A.g.e., s.155.

³⁹⁴ A.g.e., s.157.

hakını kullanabilir. Her iki taraf birbirinin haksızlığından şikâyetçi olduğu takdirde iki taraftan bir hakem tayin olunur. Hakemler niza'laşma sebeplerini inceleyerek karı kocanın aralarını düzeltmeye çalışırlar.³⁹⁵

İzmirli, ayrılmanın iki surette gerçekleşebileceğini belirtir: Talak (boşama) ve fesih(nikahın iptali)dir. Delinin ve bunağın, uyuyanın, baygın, akli başında olmayanın boşamaları vuku bulmaz. Ehliyet bakımından eksikleri olanların zevcelerini, veli veya vasileri boşayamaz. Boşama şifahen veya yazılı olarak gerçekleştiği gibi, vekil ve elçi vasıtasıyla da vuku bulur. Boşamanın zamanına izafesi veya bir şeye bağlanması sahihtir. Bazı ayrılıklarda İzmirli, geçim ortamının tekrar oluşmasına fırsat vermek üzere, iddet sürdükçe nikahın yenilenmesine lüzum görülmeksizin evlilik hali eskiden olduğu gibi devam ettirilebileceğini söyler.³⁹⁶

Ayrılık sonrası durum için İzmirli şunları da belirtmektedir. Bunlar da talaktan sonra rahmin beraatı (hamileliğin söz konusu olmadığı) bilinip neseplerin karışmaması, evliliğin kadrinin ve haysiyetinin gözetilmesi, diğerleriyle evlilik akdi hususunda etraflıca düşünüp ihtiyatlı ve sabırlı bir şekilde hareket etmesinin sağlanması maksadıyla kadın için iddet lazım gelir; bu iddet sona ermedikçe başkasıyla izdivaç akdinde bulunamaz. İddet bekleyen kadının, nikah nimetinin ortadan kalkmasından dolayı üzüntü duyduğunu göstermek için süslenmeyi terk etmesine hidad (yaş elbisesi) denir.³⁹⁷

Demek ki İzmirli'nin belirttiğine göre evliliğin devamını pekiştirmek için sebepsiz ve zaruret olmaksızın boşanma olmaz, bu edebe aykırıdır. Böyle olmakla birlikte O, talaktan da dinî ve dünyevî kötülüklerden de kurtulmanın yollarının olduğunu söyler. Karı-koca arasında kötü zan sıkıntısı gibi hallerden dolayı zıtlık, nefret ve mizaç uyuşmazlığı meydana gelirse, bu durumda nikahla hedeflenen aile saadeti ve hüsn-i muaşeret devam edemez. Evliliğin bekâsı, dayanılması mümkün olmayan bir zaruret ve kötülüğe sebep olunca, talaktan başka kurtuluş çaresi kalmaz. Ancak hemen talak durumuna gidilmesi de doğru olmaz. Kişilerin aralarını düzeltmek için hakem usulüne müracaat edilmesi gereklidir.³⁹⁸

---

³⁹⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.157.

³⁹⁶ A.g.e., s.158.

³⁹⁷ A.g.e., s.158.

³⁹⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.158.

İzmirli'ye göre talakın adedi üçtür ve talaktan sonra pişmanlık duyulduğu takdirde nikahın yenilenmesiyle elden çıkan şeyi tekrar ele geçirmek ve telafi etmek için, üç kere talaka müsaade edilir. Yalnız bu durumu oyuncak haline dönüştürmeyi önlemek için bir takım kayıtlarla tutulması gerekir.³⁹⁹

Görüldüğü üzere İzmirli boşanma hakkı ile ilgili olarak erkeklerin daha toleranslı olduğunu savunmaktadır. Kadınların doğuştan sahip oldukları tabiatlarından ötürü olaylara karşı duygusal yaklaşacaklarını ve önemli bir kurum olan ailenin hemen bozulabileceğinden dolayı kadınların boşanma hakkına belirli şartlarla sahip olabileceklerini belirtmiştir. Şöyle ki; kadınların boşanma ehliyetine sahip olabilmeleri için nikah esnasında boşanma ehliyeti istemeleri gerektiğini, böylece kadınlarda erkekler gibi boşanma hakkına sahip olup bu hakkı kullanabileceklerini ifade eder.

Düşünürümüz boşanma ile ilgili açıklamalarının İslam ahlâkı çerçevesinde olduğunu söylemektedir. O boş yere ya da küçük olaylarla ilgili boşanmaların İslam ahlâkına aykırı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla İzmirli'ye göre boşanmanın asıl gerekçesi, dayanılması mümkün olmayan bir evlilik ya da kötülüğe sebep olacak bir evlilik durumlarında çare olarak düşünülebilir. Boşanma olayının oyuncak haline getirilmemesi için de talakın üç kez yapılabileceğini söyler.

Boşanma hakkı ile ilgili olarak kadın ve erkeğin durumunu bu şekilde belirten İzmirli için ahlâksal açıdan kadınlarla ilgili bazı durumlar konusunda neler ortaya koymuştur. Şimdi bu konuları ele alalım.

5.3.3. Ahlâksal Açıdan Kadınlarla İlgili Bazı Durumlar

5.3.3.1. Kadın ve Cihat

İzmirli, cihadı (savaş meydanında) İslâm dininin kadından kaldırdığını, erkeğe vacip kıldığını belirtir. Bununla beraber, kadının da cihâd (savaş meydanı dışında) sevabına nail olabileme şansının olduğunu belirtir. Şöyle ki; erkekler cihat yaparken (cephede) kadınlarda cephenin gerisinde onların ihtiyaçları için kullandıkları iğnesi, gazilerin düşmanın bağrına dayadıkları süngüleri gibidir.

---

³⁹⁹ D. Mehmet DOĞAN, A.g.e., s.312; H. ERDEM, Ahlâk, s.285.

Mücâhitlerin süngüsüne nasıl sevap verilir ise, kadının mücahitler için işlediği çorap, elbise gibi levazımda kullandığı iğnesine de öylece sevap verileceğini belirtir.⁴⁰⁰

O cihat konusunda erkek ve kadınların yaptıkları işler farklı farklı olsa da aynı amaca hizmet ettikleri için ikisine de eşdeğer de bir mükafatın cihat sevabının verilebileceğini belirtmiştir. Erkek o sevaba düşman karşısında ulaşırken kadınında evinde ulaşabileceğini belirtmektedir.⁴⁰¹

Demek oluyor ki, kadında cihada katılıyor. Sadece cihat esnasında kadın ve erkeklerin görev yerleri değişiktir. Ayrıca İzmirli cihadı sadece savaş olarak gösterir bir açıklama içerisine girmiştir. Bu yanlış bir tutumdur, çünkü cihat Allah için yapılıyorsa cihattır. Allah için yapılan tek şeyde Allah için savaşmak olmadığına göre kadınlarda erkekler gibi Allah için yapılacak bir çok şeyde cihat yapmış olabilirler.

5.3.3.2. Kadın ve Örtünme

İzmirli'ye göre tesettür dinî bir görevdir, dolayısıyla kaynağı Kur'an, sünnet ve müslüman bilginlerin fikirleridir.⁴⁰² İzmirli, İslâmî açıdan örtünme (hicâb)nin iki türlü olduğunu söyler: biri; tesettür ki, açılmanın, açık olmanın zıddıdır. Diğeri de utanma duygusudur.⁴⁰³

Ona göre “kadının yüzü, eli, ayağı gibi uzuvları avret değildir. İnsanî olmak şartıyla, yani fitne korkusu nazara alınmaksızın şehvet duymadan erkek kadının avret olmayan yerine bakabilir.”⁴⁰⁴ Kalbi düşünce ve vesveseden korumak ihtiyarî olmadığı için, onda sorumluluğun geçerli olmayacağını belirtir.

Kadın, alım satım ihtiyacı için yüzünü, alış-veriş ihtiyacı için elini, ayakkabı giyme mecburiyeti olduğu için, ayaklarını, ekmek yapmak, çamaşır yıkamak gibi ihtiyaç zamanında kollarını gösterebilir. Erkek de şehvet olmaksızın bu yerlere bakabilir. Ancak, fesadın galip gelmesi durumunda yüzünü örtmek gerekir. Kadının

⁴⁰⁰ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.145.

⁴⁰¹ A.g.e., s.147.

⁴⁰² İzmirli İsmail Hakkı, “Tesettür Meselesinin Tarik-i Halli”, Sebilirreşat, C.XII.,S.291 İstanbul 1329-1330, s.78.

⁴⁰³ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.147.

⁴⁰⁴ A.g.e., s.148.

elbisesi, bedenine belli olmayacak derecede yapışık olmamak şartıyla dikkatlice bakmakta da bir engel yoktur. Fakat elbisesi bedenini belli edecek derecede yapışık olur ise, bakmamak gerekir. Bakma, fitne şüphesi taşır ki, şehveti tahrik eder; şehvetle bakmak, haramın vukuuna yol açar. Bakma, kalbe şehvet sokmakla, kalbin ifsat edilmesine sebep olur. İzmirli'ye göre gözü korumanın gerekliliği bundan dolaydır.⁴⁰⁵

Bununla birlikte İzmirli, vuku bulması muhtemel kötülüklerin önünün önceden tıkanması keyfiyetinden dolayı yasak olan bir şey, tercih olan bir maslahata dayalı olarak câiz olacağından, güvenilir bir tabibin, kadının memelerine bakması, (süt emmeyi görmek için emzirenin memelerine bakması) ve emsali durumlar câizdir. Şu kadar ki, zaruret ve ihtiyaç vukuunda ancak zaruret ve hacet miktarınca avret olan bir yeri göstermek caiz olur. Bakılması caiz ve mubah olan bir yere dokunmak da mubah olur. Şu kadar ki gerek kendi ve gerek kadın hakkında şehvetten emin olmak şarttır.⁴⁰⁶ Bu durumların dışındaki hallerde kadın kocasının ve kendisine mahrem olanların dışında kalanlara görünmez, dışarıda da yabancılara görünmemek için endamını örtmesi gerekmektedir.⁴⁰⁷

İzmirli'ye göre zinânın ve zinâyâ sebep olacak giyim tarzı dinen uygun değildir. Dolayısıyla İzmirli'ye göre zinâyâ insanı götürebilecek olan açık olmanın da dinen uygun olmadığını belirtir. İnsanlardan ne zaman zinâ yapma korkusu kalkarsa, işte o vakit örtünme (tesettür) de kalkar. Başka türlü kalkmaz.⁴⁰⁸ Bu durumda mümkün olmadığına göre Kur'an'ın tarif ettiği bir şekilde erkekler ve kadınlar bedenini örtmelidir.

---

⁴⁰⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.148.

⁴⁰⁶ A.g.e., s.149.

⁴⁰⁷ A.g.e., s.149.

⁴⁰⁸ İsmail Hakkı İzmirli, A.g.dergi, s.80.

5.3.3.3. Kadın ve Süslenme

İzmirli, kadınların erkeklerden daha fazla süslenmeye ihtiyacı olduğunu söyler. Bundan dolayı erkeğe câiz olmayan ipek elbise, kadın için câiz görüldüğünü⁴⁰⁹ belirtir.

İzmirli, kadındaki süslenmede bir takım sınırlılıklara dikkat çeker. Kadının süslenmesinin kocası için olduğunu belirtir. Sokakta tesadüf edeceği erkeğin nazar-ı dikkatini çekecek bir şekilde giyinilmesini ve süslenilmesini doğru bulmaz. Çünkü aile içerisinde fena bir netice verebileceğini⁴¹⁰ düşünür.

Bununla birlikte zaten kadının dışarı çıkması, mümkün mertebe ziynetini gizlemesi, dışarı çıkmaya mecbur olması, fitnenin çıkmayacağından emin bulunması gibi kayıtlar ile sınırlandırılmıştır. Buna gerekçe olarak da İzmirli, örtünün mecburen kullanılması gereken unsurlara şamil olmaması, onun icrasının o kadar müşkil bir tedbir olmadığını⁴¹¹ göstermesinde bulur.

Görüldüğü gibi İzmirli, süslenmeyi kadın için bir ihtiyaç olarak görür. Bu ihtiyacın da sınırlılıkları vardır. Kadın tam anlamıyla süslenmeyi eşine karşı yapabilir. Sokağa çıktığında dikkat çekici bir süslenmeden kaçınılması gerektiğini söyler.

5.3.3.4. Kadın ve Mahremiyet

İzmirli'nin kadınların erkeklerle bir arada bulunmalarını tasvip etmez. Çünkü böyle bir yapıda gerek erkek ve gerekse kadının kalplerinde fitneyi ortaya çıkaracak bir durum olabilir. Bu da ailenin dağılmasına sebep olur⁴¹² demektedir.

İzmirli, kadın ve erkeğin namahremi ile yalnız kalmasını da doğru bulmaz. Böyle durumlarda kötülüğün vukuu muhtemeldir. Fakat yanında mahremi bulunduğu halde bir namahremi ile bir arada bulunabileceklerini söylemektedir. Çünkü bu

---

⁴⁰⁹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.149.

⁴¹⁰ A.g.e., s.149.

⁴¹¹ A.g.e., s.149.

⁴¹² A.g.e., s.150.

durumda kötülüğün vuku bulması ve töhmet ihtimalinin söz konusu⁴¹³ olmadığını söyler.

İzmirli'ye göre kadın ve erkeğin musafaha yapması haramdır. Ancak kadın şehvetten kesilmiş bir ihtiyarsa onunla musafaha (elele tutuşma, tokalaşma) câizdir.⁴¹⁴ Çünkü O, bu durumu fitne korkusuyla haram olarak değerlendirir. Şehvetten kesilmiş kadınların durumunda da fitne korkusu yoktur.⁴¹⁵ Kezâ, ihtiyar bir erkek hem kendisinden hem de kadından emin olur ise, kadın ile musafaha edebilir. Aksi takdirde musafahanın yasak olduğunu belirtir.⁴¹⁶

İzmirli'nin ahlakî bir eylem olarak kabul ettiği musafaha noktasında bir eksiklikler görmekteyiz. Şehvetten kesilen bir kadınla kim musafaha edecektir. Acaba o erkek şehvetten kesilmiş midir? O şehvetten kesilmiş bir bayanla şehvetten kesilmemiş bir erkek arasında yaşanmaması gereken bir durum hal-i hazırda yaşanabilir. Bu durum biyolojik olarak mümkündür.

İzmirli, kadın için hasıl olan bu sınırlamanın ahlâk zaafının ortaya çıkardığı bir netice olmasından⁴¹⁷ kadının mahremiyet hususlarına dikkat etmesinin bir zaruret olduğunu belirtir.

Yukarıda kadının eylemlerine bir sınırlılık getiren İzmirli aynı zamanda onun bir takım özgürlüklerinin de olduğundan söz etmektedir. Acaba İzmirli'nin kadınlar için söylediği özürlükler nelerdir? Şimdi bu konuya açıklık getirmeye çalışalım.

5.3.3.5. Kadın ve Özgürlük

İzmirli, İslâm dininin kadına genellikle evlere lazım olan tedbir ve nizam, çocukların eğitimi, el işleri gibi hususlarda bilgiyi arttırma ve geliştirmeyi bunların yanında İslâm dininin esaslarını ve dinî edepi öğretmeyi tavsiye ettiğini,⁴¹⁸ dolayısıyla , kadına şer'an yasak olmayan şeylerin öğretilbileceğini söyler.⁴¹⁹ Ancak burada İzmirli'nin kadına tavsiye ettiği hususları sınırlı tuttuğunu söyleyebiliriz. Zîrâ

---

⁴¹³ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.150.

⁴¹⁴ A.g.e., s.150.

⁴¹⁵ A.g.e., s.150.

⁴¹⁶ A.g.e., s.150.

⁴¹⁷ A.g.e., s.146.

⁴¹⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.146.

⁴¹⁹ A.g.e., s.146.

İslam'ın ilim için ilk emri "oku" ile başlar. İslam'ın mezara kadar herkesin ilim sahibi olmasını istemesini de göz önünde tutarsak, burada İzmirli'nin düşündüğünden daha geniş bir anlamı ifade ettiği görülür.

İzmirli'ye göre kadın ile erkek arasında fikirler, ahlâk, maslahatlar ve rağbet olunan şeyler itibariyle yakınlık bulunması, terbiye hususunda büyük bir fark bulunmaması gerektiğini düşünmektedir.⁴²⁰ O kadının güzelliğiyle değil, akli ve edebi ile kadın olduğunu söyler. İrfan nuru ile nurlanmış olan bir kadının, irfan nurundan mahrum olan güzel bir kadından daha hayırlı olduğunu söyler. İzmirli terbiye ve talimden maksadın, insanların saadeti olduğundan, kadının da erkek gibi tâlim ve terbiye olunacağını⁴²¹ söylemektedir. Ancak bu husus neslin azalmasına yol açarsa, bir fesada, bir fitneye sebep olursa, o büyük kötülükten dolayı bu maslahat, erkekten men olunduğu gibi, kadından da men olunur.⁴²²

Neslin azalmasına sebebiyet vermenin insan nesli için büyük cinayet olacağını belirten İzmirli, bu büyük cinayetin, talim ve terbiyenin maslahatından daha büyük olduğunu söyler.⁴²³ Ona göre İslâm dini, rutin korkutucu olan nadir hususları engellemek için yeterli ihtiyatı alıyor. Kadının talim ve terbiyesi, yaratılıştan kendisine yüklenmiş bulunan vazifesini ihlale kadar varırsa, mesela kadın ev işlerini terk ederek dışarıdaki işlere giderse, zaruret yokken, maişet ve kazanma hususunda kendine itibar eder ise, annelikten nefret eder, evliliğe rağbet etmez, o gibi zararlar def olunarak tabiatıyla terbiye ve talim sınırlandırılır.⁴²⁴

İzmirli'ye göre kadına tanınan hürriyet, doğumların azalmasına, sokağa atılmış çocukların çoğalmasına, evliliklerin azalmasına, hayâ vergisinin asla razı olamayacağı hallerin zuhura gelmesine, en nihayet bir takım muzır mesleklerin doğmasına yol açacağından, vuku bulan veya vuku bulabilecek olan bozulmaları ve fesatları men ve def, hürriyeti sınırlamıştır.⁴²⁵

---

⁴²⁰ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.146.

⁴²¹ A.g.e., s.146.

⁴²² A.g.e., s.146.

⁴²³ A.g.e., s.146. Kadınlarla ilgili olarak bir diğer, Abdülaziz ÇAVIŞ, Anglikan Kilisesine Cevap, Çev. Mehmet Akif, Sad. Süleyman ATEŞ, DİB. Yay. Ankara 1979, s.151-172.

⁴²⁴ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.147.

⁴²⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.147.

İzmirli, kadının mesut olmasını, güzel muaşerete nail olmasını, ancak ilahî emirlere uyması ile hâsıl olacağını belirtir. Her ne zaman ilahî sınırları aşarsa musibet ve fesada maruz kalacağını ve bundan bütün beşer cemiyetinin zarar göreceğini⁴²⁶ söyler.

Sonuç olarak kadınların özgürlüğü (hürriyeti) ile ilgili İzmirli, maddî medeniyetin kaçınılmaz gereği olarak, kayıtsız şartsız ve umumî bir kadın hürriyetinden, kadınlarla ilgili terbiye ve talimden hasıl olan kötü akıbetten sakınmanın vacip olduğunu söyler. O, bu hususlarla ilgili olarak da İslâm dininin yüce tavsiyelerine uymak gerektiğini söyler.⁴²⁷

Buraya kadar İzmirli'nin aile ahlâkıyla ilgili görüşlerini inceledik. Şimdi ise Onun devlet ahlâkı ile ilgili değerlendirmelerine değineceğiz.

5.4. Devlet Ahlâkı

5.4.1. Devlet, Hükümet, Siyaset

İnsanlar toplu olarak yaşarlar ve yaşamak zorundadırlar. Dolayısıyla insanların birlikte yaşadıkları bu topluluğu yöneten bir organizasyonun, teşkilatın olması gerekmektedir. İşte bu organizasyon devletin tanımında kendisini bulmaktadır.

Devlet, belli bir ülkede, bir hükümetle ve ortak kanunlara bağlı şekilde yaşayan bir topluluğun meydana getirdiği siyasi teşkilattır⁴²⁸ şeklinde tanımlanmaktadır.

Bazı düşünürlerimiz devlet ile hükümeti aynı şey olarak kabul etmektedirler.⁴²⁹ Halbuki, bugün için böyle bir anlayış pek doğru değildir. Zîrâ, devlet terimi, hükümet terimine göre hem daha genel, hem de daha şümulüdür.⁴³⁰

---

⁴²⁶ A.g.e., s.147.

⁴²⁷ A.g.e., s.144.

⁴²⁸ Bilgi için bkz. Mehmet Hilmi, Mirât-ı Vazâif-i İnsaniye, İstanbul 1327, s.44, nakleden H. ERDEM, Ahlâk, s. 285.

⁴²⁹ H. ERDEM, Ahlâk, s.285.

⁴³⁰ İzmirli, a.g.e., s.259. Devlet, hükümet siyaset konularıyla ilgili olarak izmirli'nin şu yazılarına bakılabilir: "Devlet-i islamiyenin binası", Sırat-ı Müstakim,S.XVII., İstanbul 1335, s.423-424, "Devlet-i islamiyenin binası", Cerde-i ilmiyye, C.IV. İstanbul 1336-1337, s.42, "Devlet-i İslamiyenin Takip ettiği Tarik", C.IV., İstanbul 1337-1338, s.45.

İzmirli'de devlet ve hükümeti ayrı ayrı ele alan düşünürlerimizdendir. Kezâ ona göre devlet, hak, adalet ve umumun menfaatini koruma maksadıyla teşekkül etmiş siyasi bir cemiyettir.⁴³¹ Hükümet ise devletin temsilcisi ve vekilidir.⁴³²

Görüldüğü gibi İzmirli devlet ve hükümet kavramlarını ve işleniş şekillerinin tanımını yaparak birbirinden ayırmaktadır. Devlet ona göre umum menfaati ve bunların hak ve adaletini temin etmeye yönelik olarak kurulmuştur. Hükümet ise devletin temsilcisidir. Yani hükümetler değişse de, devlet değişmez.

İzmirli, devleti tanımlarken devletin siyasi bir cemiyet olduğundan da bahsetmiştir. Bununla ilgili olarak İzmirli şöyle devam etmektedir. “Her millette siyâsî ahvalî doğuran, içtimaî ahvaldir. İçtimaî yapının teşekkülü ne gibi düsturlara dayanır ise, siyasette de o düsturlar hakim olur.”⁴³³

İzmirli'ye göre İslâm devleti,⁴³⁴ İslâm içtimaiyatından doğan âdil bir siyasettir. Zalim siyaset değildir. Fesat çıkaranları zorlamak, halkı zalimlerin ellerinden kurtarmak⁴³⁵ içindir. İslâm siyasette genişlemeye, rahat harekete müsaade etmiş, fakat bunu şer'î maslahata dayandırmıştır.⁴³⁶

İzmirli İslâm siyasetinin üç kısma ayrılabilceğini söylemektedir: 1. Fertle ilgili siyaset; 2. Dahili siyaset; 3. Harici siyaset. Bunlar; “Allah'ın yarattığına şefkat” esasına dayanır. Ferdî hayatı, cemiyetin hayatına, şahsî menfaati umum menfaatine bağlar. Dahili siyasetle hayır istemeyi bütün insanlığa teşmil eder. Halk için, hayır isteme şeriata uygun olan işlerde onun emirlerine itaat edip boyun eğmek, ona karşı gelmekten sakınmak, bir de hak olan hususta yardımlaşmadır. İslâm harici siyasette ise yüceltmeyi takip eder. Yüceltme Allah'ın adının yayılmasını istemekten ibaret olup, İslam'ın en büyük gayesidir. Yüceltme İslâm'ın hâkimiyetini tesis etmek suretiyle tecelli eder⁴³⁷ diyor.

---

⁴³¹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.259.

⁴³² A.g.e., s.259.

⁴³³ A.g.e., s.260.

⁴³⁴ İslam Siyaseti; İzmirli bu kavramı İslam Dininin yapılmasını istemiş olduğu fertle ilgili, yaşamın içinden ve düşüncelerde olan şeylerle ilgili olarak insanın davranışlarını kastetmiştir.

⁴³⁵ A.g.e., s.260.

⁴³⁶ A.g.e., s.260.

⁴³⁷ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.256.

İzmirli’de devlet, hükümet ve siyaset hakkında kısa bir bilgi verdik. Bundan sonra İzmirli’ye göre devleti yönetecek olan insanlarda ne gibi özellikler bulunmalıdır.

5.4.2. Yöneticinin Özellikleri

İzmirli’ye göre devleti yöneten kişilerin bir takım sorumlulukları vardır. Dolayısıyla yapmış oldukları işlerden dolayı dine ve hükümete karşı sorumludurlar. Devlet yöneticileri emanetçidirler, Devletin mal sahibi değildirler. Dolayısı ile ona göre hükümet işi, ellerinde birer emanettir; emirler ve hakimler dizginleri ellerinde tutan kişiler olarak, dinî hadiselerle tatbik edemezler; hususî maksatlarında tatbik alet olamazlar. Ancak ve ancak umumun maslahatı ile kayıtlı olurlar; hükümetin fermanı şer’ ile sınırlıdır.⁴³⁸ Bununla birlikte ümmete musallat ve tahakküm edici olan yöneticiler seçildiği zaman “akıl nurunu söndürün, basiret gözünü köreltin” diyebilirler. Bu türlü yöneticiler İzmirli’ye göre halkı taklit zincirleri altınca inim inim inletirler, nefislerini her şeye musallat kırlarlar, akıl ile kalbi birbirinden ayıramazlar.⁴³⁹

Böyle bir durumla karşılaşıldığı zaman bu kötü yöneticilere karşı tabî bir tepki meydana gelir, hükümetin gücü tamamıyla ortadan kalkar, kargaşa baş gösterir.⁴⁴⁰

İşte bütün bunların olmaması için İzmirli, devlet yöneticiliğinin bir emanet olduğunu ve bu emaneti de ehline vermek⁴⁴¹ gerektiğini söylemektedir. Emaneti zâyi eden kimsenin, devleti yok olmaya sevk edeceğini, bunun da umumun menfaatini bozmaya yeteceğini belirtir.⁴⁴²

İşlerin görülmesi ve idame olunması hakkında ehil olanı aramayan amiri, akrabasını, dostlarını, hemşerilerini, mezheptaşını gözetken, aralarında buğuz ve düşmanlıktan dolayı ehil ve daha fazla hak etmiş olan zata, her ne sebeple olursa olsun, ehil ve hak etmeyen kişiyi tercih eden amiri hain addediyor.⁴⁴³ Ta ki ona göre

---

⁴³⁸ A.g.e., s.191.

⁴³⁹ A.g.e., s.255.

⁴⁴⁰ A.g.e., s.263.

⁴⁴¹ A.g.e., s.271.

⁴⁴² İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.271.

⁴⁴³ A.g.e., s.270.

yöneticilik dünyada güvenilirlik, kıyamet gününde rüsva olma ve pişmanlıktır. Meğer ki emaneti alan hakkıyla almış, edâ etmiş ola.⁴⁴⁴ Dolayısıyla iyi bir yöneticiye sahip olan bir toplum iyi bir şekilde yönetilir.

5.4.3. Devletin Gerekliliği

İzmirli'ye göre insanlar kendi hak ve hukuklarını güvence altına alıp, kendi varlıklarını devam ettirmek için devlete ihtiyacı vardır. Ona göre yeme, içme, giyme, yatacak yerler gibi tabi ihtiyaçlar insanı toplumsal bir varlık yapıyor. Dolayısıyla sistemli düzenli bir kuruluşa, devlete insanlık kendi rahatı ve güvenliği için ihtiyaç duyuyor,⁴⁴⁵ diyerek insanlar arasındaki münasebetlerin sebebi olarak bir takım zorunlu ihtiyaçların olduğunu belirtir. İşte İzmirli'ye göre toplumsal ilişkilerdeki ihtiyaçlar sebebiyle birleşmiş olan insanlar topluluğuna “cemiyet” derler. Bunun için İzmirli, insanların ihtiyaçlarını ancak cemiyet içinde ve cemiyet vasıtasıyla temin edebileceğini, cemiyetsiz insanın yaşayamayacağını⁴⁴⁶ söyler.

Ona göre cemiyet üyeleri arasındaki münasebet ne kadar önemli, ne kadar devamlı olursa, cemiyetin yapısının da o kadar güçlü olur. Ona göre cemiyetin devamlılığı, cemiyeti oluşturanlar arasındaki münasebetin kuvvetli ve uzun ömürlü olmasına⁴⁴⁷ bağlıdır. Bir cemiyetin üyeleri arasındaki münasebet bozuk ise o cemiyetin ömrünü kısaltır. Dolayısıyla cemiyetin ömrünü uzatmak için, cemiyet üyeleri arasındaki münasebeti geliştirmek gereklidir. İşte İzmirli'ye göre geliştirilen bu cemiyet devlettir.⁴⁴⁸ Acaba bu devletin özellikleri nelerdir? Şimdi de bu konuya değinelim.

5.4.4. Devletin Özellikleri

İzmirli'ye göre devlet hukuk devleti olmalıdır. Hukuk devleti olabilmesi için de bünyesinde dört özelliğin (unsurun) olması gerekir.⁴⁴⁹ Bu özellikler şunlardır:

Öncelikle devletin menfaati göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için de birlik esastır. Bu da, cemiyetlerin birlikteliğiyle oluşur.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ İsmail KARA, Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi, Kitabevi yay., 3. Bsk., C. II., İstanbul 1997, s.156.

⁴⁴⁵ A.g.e., s.156.

⁴⁴⁶ A.g.e., s.156.

⁴⁴⁷ A.g.e., s.156.

⁴⁴⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.263.

İkinci olarak; muayyen ve sınırlı bir araziye sahip olmalıdır. Bu arazi ve temiz toprağa “vatan” denir.⁴⁵¹ Bu yerden bir karış yer vermek devleti parçalamaktan farksızdır. Bunu bir vücuda benzetirsek, nasıl ki, bedenden de bir parça kopunca bütün vücudun sağlığı bozulduğu gibi devletten de bir yer vermek devletin sağlığını bozar.⁴⁵²

Üçüncü olarak, devletin düzenli ve meşru bir hükümete sahip olması gereklidir.⁴⁵³

Son olarak, İzmirli devletin mutlak hakimiyet sahibi olması gerektiğini söyler. Yabancı müdahalelerin özgürlüğü ihlal edeceğini, özgürlüğü muhafazanın⁴⁵⁴ devletin önemli bir özelliği olduğunu belirtir.

O halde İzmirli’ye göre bir devletin devlet olabilmesi için gerekli olan dört özellik, devletin cemiyette amaçlı olarak kurulması, belirli sınırı olan bir vatana sahip olması, düzenli ve meşru bir hükümete sahip olması, hâkimiyette müstakil (özgür) olması gerekmektedir.

Yukarıda özelliklerini belirttiğimiz bu devletin görevleri nelerdir. Şimdi de bunlara bakalım.

5.4.5. Devletin Görevleri

İzmirli’ye göre devletin en başta gelen görevi adaletle hükmetmek, emaneti ehline vermektir.⁴⁵⁵ Ona göre devlet adaleti eşit olarak dağıtmakla görevlidir. Adaletle hükmetmeyen zulmü alışkanlık edinen devlet, iyi bir devlet değildir.⁴⁵⁶ Çünkü İzmirli’ye göre devlet adaletle ayakta durabilir.⁴⁵⁷

---

⁴⁴⁹ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.158.

⁴⁵⁰ A.g.e., s.159.

⁴⁵¹ A.g.e., s.159.

⁴⁵² A.g.e., s.159.

⁴⁵³ A.g.e., s.159.

⁴⁵⁴ A.g.e., s.157.

⁴⁵⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.264.

⁴⁵⁶ A.g.e., s.264.

⁴⁵⁷ A.g.e., s.271.

Dolayısıyla İzmirli'ye göre devlet emaneti edâ etme, adaletle hükmetme, devletin işleyiş konularında en iyinin iyisi, en lâıyıkın lâıyıkı kaidesine riayet⁴⁵⁸ etmeyi gerektirmektedir.

İzmirli, devrinde erkekler devletin bu amaçlarını gerçekleştirebilmesi için yasama gücü, yürütme gücü ve yargı gücü adıyla üç güç kullanması gerektiğini belirtir.

Yasama (kanun yapma) hakkı ehil kişilerce yapılmalıdır. Ona göre ancak ehil kişiler kanun yapma hakkına sahip olabilirler. Bir memleket ancak kanun ile idare olunabilir. Kanundan esas maksadın maişet, refah, emniyet ve eşitlikten oluştuğunu belirtir.⁴⁵⁹

İnsanın maişetini ancak kanun ile kazanabileceğini refahı ve güzel maişeti de yine kanun sayesinde elde edilebileceğini belirtir. İnsanın gezmesini, hareketini tanzim eden emelin ancak emniyet ile hâsıl olabileceğini belirtir.⁴⁶⁰ Emniyetin insanın nefsinden, malından, şerefinden, medenî halinden emin olması şeklinde tanımlayan İzmirli, kanundan asıl gayenin emniyet olduğunu belirtiyor.⁴⁶¹

Yargılama (kazâ) hakkının kadılarda olduğunu belirten İzmirli, yargılamayı şöyle tarif eder: yargılama, insanlar arasında vuku bulan dava ve düşmanlığı şer'î hükümler dairesinde çözümlenmekten ibarettir.⁴⁶²

İzmirli, hükümleri verenin kadı olduğunu, uygulayıcının hükümet olduğunu söyler. Ona göre kadı, hükümde bağımsızdır. Hükümet başkanının nüfuzunun sultasından âzâdedir. Yalnız hükümet başkanı yargılama işini kayıt altına alabilir, tehir edebilir, yoksa hiçbir şekilde kadının hükmüne müdahale edemez.⁴⁶³

Ona göre yürütme (tenfiz) gücünün, kazâ görevi dışında kalan mevki ve vazifeler de hükümetin⁴⁶⁴ görevleri arasındadır.

---

⁴⁵⁸ A.g.e., s.274.

⁴⁵⁹ A.g.e., s.274.

⁴⁶⁰ A.g.e., s.274.

⁴⁶¹ A.g.e., s.275.

⁴⁶² A.g.e., s.275.

⁴⁶³ A.g.e., s.277.

⁴⁶⁴ İsmail KARA, a.g.e., s.158.

Yöneticinin özellikleri başlığı adı altında daha önce burasını açıkladık. Şimdide nasıl bir devlete hukuk devleti denir. Bir devlet nasıl hukuk devleti olabilir? Bu konuya değinelim.

5.4.6. Hukuk Devleti Olma

İzmirli'ye göre devletin gerçek bir varlığı vardır, o da var olmasının gerçekliğidir. Bu durumda devletin iki gerçekliği ortaya çıkıyor: Hürriyet hakkı, devamlılık hakkı.⁴⁶⁵

İzmirli'ye göre hürriyet mesuliyetin şartıdır. Hürriyet hakkından seçme hakkı ve özgürlük hakkı ortaya çıkar. Devletin seçme hakkı ile faydalanmış olduğu iç işlerindeki hâkimiyeti kurum kanunlarını kendi arzusuna göre yapmak, yeterliliğe sahip olmaktadır.⁴⁶⁶ Devlet, hudut ve arazi dâhilinde kanun koyar. Tek kanun koyucu devlettir; sınırları içerisinde bulunanlara kanunları uygular, arazisinden tam olarak yararlanır. Devlet özgürlük hakkı ile devletler arasında münasebette hür olur, devlet özgürlük hakkı ile hukuk meselelerinde diğer devletlerle eşittir, bir devlete hakaret etmek özgürlük hakkına saldırmaktır.⁴⁶⁷

Düşünürümüze göre devlet, devamlılığının hakkı ile tamamen maddî ve manevî yapısını korumak için hukuk yönünün eşitliğini kullanır. Bu durum halen mevcut olan her fenalığı ortadan kaldırır ve geleceğe karşı çeşitli tedbirler alır. Devamlılık hakkından kemâl hakkı, iç emniyeti muhafaza hakkı, dış emniyeti muhafaza hakkı doğar.⁴⁶⁸ Devlet, vatandaşlarını kemâle erme hakkı ile ilme ve sanata teşvik eder, devleti oluşturan olgunluğa eriştirmek için lazım olan vasıtaları hazırlar ve tamamlar. Medeniyetin mükemmelleşmesi ve medeniyetin ilerlemesi ancak ilim ile gerçekleşir.⁴⁶⁹

---

⁴⁶⁵ A.g.e., s.157.

⁴⁶⁶ A.g.e., s.157.

⁴⁶⁷ A.g.e., s.157.

⁴⁶⁸ A.g.e., s.159.

⁴⁶⁹ A.g.e., s.159.

Ona göre devlet, iç güvenliği muhafaza için mahkemeler açar, zabıta memurları tayin eder. Fıkıh ilminin muamelat ve ceza kısımları dış emniyeti muhafaza için ne güzel bir ebedî kanundur.⁴⁷⁰

Devletin sözü geçen hukuktan doğmuş daha pek çok hakkı vardır, bunların ayrıntıları hukuk kitaplarında vardır. Devletin anayasasında ayrıca bir kazanç hukuku vardır ki söz ve antlaşma ile kazanç sağlar. Devlet anayasasını ve kazancını korumaya mecburdur. Hukukuna zarar gelirse sorumlu olur; sorumlu olan devlet tazminat verir, zararı telafi eder eski haline çevirip iade eder. Sorumluluk hukukun kazanma vazifesini ortaya koyar.⁴⁷¹

İzmirli'ye göre hukuk devletini açıkladıktan sonra şimdide son konumuz olan hükümet, hükümetin şekilleri ve hükümetin görevlerinden bahsedeceğiz.

5.4.7. Hükümet

İzmirli'ye göre devleti temsil eden şeye hükümet derler. Hükümet, devletin temsilcisi ve vekilidir. Hükümet fertlerin hukukunu, toplumun menfaatinin temini için ehil olan fertlerden oluşmak üzere seçilmiş bir heyettir. Hükümet emanet sahibidir, devletin sahibi değildir. Hükümetin memurları milletin hizmetkârıdır. Hükümetin fiilen menşei kuvvettir. Fakat adaleti, milletin isteklerini temsil etmez ise olması gerektiği şekilde olmaz.⁴⁷²

Hükümetin tanımından sonra şekillerine bakacak olursak; İzmirliye göre iyi bir hükümet, düşünerek oluşturulmuş hükümettir. Eşitlik, meşveret direkleriyle ayakta duran hürriyet, zahiri de millet hâkimiyetidir. Böyle olan hükümet, şûraya ve seçime dayalı bir hükümettir.⁴⁷³

5.4.8. Hükümet Şekilleri

İzmirli, hükümet çeşitleriyle ilgili olarak içtimaî teşkilatların sınırsız bir şekilde değişse de bu teşkilatların üç şekilde yürütülebileceğini belirtmektedir.⁴⁷⁴

---

⁴⁷⁰ İsmail KARA, a.g.e., s.159.

⁴⁷¹ A.g.e., s.159.

⁴⁷² İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.283.

⁴⁷³ A.g.e., s.278.

⁴⁷⁴ A.g.e., s.278.

Bunları belirttikten sonra kendi tabiriyle İslâm hükümetinin durumu hakkında bilgi vermektedir.

İslâm hükümetinin şeklinin Kur'ân-ı Kerim'in yüce sözleriyle değil, belki onun faydalı mefhumu ile sabit⁴⁷⁵ olacağını belirtmektedir. İslâm hükümetinin şekli hükümet şekillerinin bütün güzelliklerini toplamış eşsiz bir numunedir. Ancak, bu şeklin tespit edilmiş ve belirli bir şekli olmadığını belirtiyor. Genel faydasını sağlayan her hangi bir şekil meşru olur. Çünkü onun için şekil, bizzat kastedilen bir hedef değildir.⁴⁷⁶

İslâm hükümetinin monarşik bir hükümet olmadığını belirtir. Bunu da devlet faaliyetlerinin bir şekilde verilmemiş olmasında görür. İslâm hükümetinde hânedan da yoktur. Zaten onun için hânedan İslâm hükümetinin mutlak gerekli olan kısımlarından değil, belki sonradan çıkmış unsurlarındandır.⁴⁷⁷

Demokrasi halk hükümetidir. Millet, hâkimiyetidir.⁴⁷⁸ İslâm hükümetinin bir tür demokratik hükümet olduğunu söyler. Bunu da şöyle açıklar: demokraside ahali kendi iradesiyle re'y vermeleri itibariyle hâkim, seçtikleri vekillere, hükümet memurlarına itaat etmeleriyle bağımlı oldukları gibi, İslâm hükümetinde halk hükümet başkanını seçer.⁴⁷⁹ Demokraside bütün halkın ehliyeti itibariyle devlet vazifelerine iştirak ettikleri gibi, İslâm hükümetinin de bütün halk ehliyeti ve hak edişine göre devlet vazifelerine iştirak edebileceğini, bir kölenin âmir bile olabileceğini belirtir.⁴⁸⁰

Görüldüğü gibi İzmirli, İslam hükümetinin şeklinin tam şu olarak belirtmemekle birlikte umurun (milletin) faydasına olan şeylerden hareketle belirlenebileceğini söylemektedir. Bu özelliklerden İslam hükümetinin bir monarşik hükümet olamayacağını söylemektedir. İzmirli, İslam hükümeti ile demokrasi şeklinin uygulamada birbirine çok benzediğini söyler. Ama yukarıda da söylediğimiz gibi buna demokrasi demektir.

---

⁴⁷⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.278.

⁴⁷⁶ A.g.e., s.278.

⁴⁷⁷ A.g.e., s.279.

⁴⁷⁸ A.g.e., s.278.

⁴⁷⁹ A.g.e., s.279.

⁴⁸⁰ A.g.e., s.284.

⁴⁷⁹ A.g.e., s.285.

5.4.9. Hükümetin Görevleri

İzmirli, fiilen kötülükleri ortadan kaldıracak olan kuvvetin hükümet kuvveti olduğunu söyler. Hükümetten, komutanlıktan, valilikten de maksadın iyiliği emir ve kötülükten uzaklaştırmak olduğunu savunmaktadır.⁴⁸¹

Ona göre iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma, tamamıyla halkın hürriyetine hizmet eder. Hürriyeti, rezilliklerin şaibesinden korumaya yöneliktir. Değilse hürriyeti sınırlama değil, keyfi davranışlarına engel olacağını söyler. İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma vazifeleri hakkıyla yerine getirme, ancak milletin murakabesi ile, gözetimi altında mümkün olacağını söyler. Bunun için iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma, murakabe milletin hem hakkı, hem vazifesidir. Millet, hükümetin icraatına karşı bir gözleyici, zulüm ve haksızlığa karşı bir mücahittir. Milletin hakimiyete itaat etmesi işte bunu murakabesine karşılık alacağını söyler.⁴⁸²

Bunlarla birlikte emaneti ehline verme ve adaletle hükmetme hakkında inmiş olan âyetlerden de bahseden İzmirli, bu âyetlere istinâden İslâm devletinin ve hükümetinin temelleri Allah'ın gözetimi altında bulunuyor. Bundan dolayı, hükümet başkanlarının Allah'a karşı sorumlu, millete karşı hesap vermeye mecbur olduklarını belirtmektedir.⁴⁸³

---

⁴⁸² İzmirli İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, s.285.

⁴⁸³ A.g.e., s.285.

SONUÇ

Son devir Osmanlı Devleti ile cumhuriyetin başında yaşamış olan İzmirli, bir çok alanda ilmî eserler vermesine karşın İslam ahlâkçıları arasında sayabileceğimiz düşünürlerimiz arasındadır.

İzmirli yaşadığı dönemde İngiltere Anglikan Kilisesi'ne yazdığı İslam dinini tanıtan ve İslam ahlâkının prensiplerini tanıtıcı eserleriyle de ön plana çıkan önemli bir fikir adamımızdır.

İzmirli'nin ahlâk anlayışı daha çok dini bir ahlakî anlayıştır. burada esas aldığı din İslam dinidir.

Ahlâka dair bir çok problemleri daha çok Kur'an ve hadisleri esas alarak çözüme kavuşturmak istemiştir. Dolayısıyla teorik ahlâkı oluşturmada âyet ve hadisler onun temel referansları olmuştur

İzmirli pratik ahlâk konusunda da çoğunlukla uygulanabilirliği olan bir ahlâk anlayışı sergilemiştir. İslam dininin ahlâkî değerlerini evrensel ahlâk değerleri olarak görmüştür.

Aile ahlâkının toplumun refahı ve huzuru için önemli olduğunu vurgulayan İzmirli, zaman zaman kadın ve erkek eşitliliği ve hakları konusunda çelişkili ifadeler serdetse de onu bir bütün olarak değerlendirdiğimizde bu çelişkilerden uzak olduğunu söyleyebiliriz.

O, fert, aile, toplum ve devlet ahlâkının birbiriyle sıkı bir münasebet içinde olduğunu, hatta birbirini tamamladığını, bir bütün olduğunu ifade etmiştir.

İzmirli'nin devlet anlayışında İslam görüşü ile demokrasiyi uzlaştırma çabası oldukça çağdaş bir yaklaşımdır diyebiliriz.

Bütün bu görüşlerden dolayı bazı farklı gruplar tarafından da farklı şekillerde isimlendirildiğini de – İslamcı, zındık gibi – söyleyebiliriz.

İzmirli'nin ahlâk görüşü ödev ve mutluluğu esas aldığından onu “mutçu” (eudamonist) olarak vasıflandırabiliriz.

İzmirli gerçekten kendisini birçok alanda yetiştirmiş bir ilim adamımız olmasına rağmen, görülen o ki onun eserleriyle ilgili hakettiği birçok yön araştırma beklemektedir.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelam, Haz. Sabri Hizmetli, Ümran Yay. Ankara 1981.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri Arasında Mukayese, Sad. S. Hayri Bolay, DİB. Yay. 6. Bsk. Ankara 1981.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, Anglikan Kilisesine Cevap, Sad. Fahri Unan, TDV. Yay., Ankara 2004.

B. MAKALELER

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, “Devlet-i İslamiyenin Binası”, Sıratı Müstakim, S.XVI. İstanbul 1335.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, “Devlet-i İslamiyenin Takip Ettiği Tarık”, Sıratı Müstakim, S.XVII. İstanbul 1335.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, “Devlet-i İslamiyenin Binası”, Ceride-i İlmiye, S.IV., İstanbul 1336-1337.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, “Devlet-i İslamiyenin Takip Ettiği Tarık”, Cerde-i İlmiye, S.IV., İstanbul 1337-1338.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, “Tesettür Meselesinin Tarık-i Halli”, Sırat-ı Müstakim, C.XII. S.291 İstanbul 1329-1330.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, “İslam da Kadının hukuk ve Vazaifi”, Sırat-ı Müstakim, C.XX. S.497 İstanbul 1338.

C. DİĞER KİTAPLAR

AKSEKİ, Ahmet Hamdi, Ahlâk Dersleri, Üç-Dal Neşriyat, 2. Bsk., İstanbul 1966.

ALTINTAŞ, Hayrani, İslâm Ahlâkı, Akçağ yay., Ankara 1999.

ARİSTOTELES, Nikhomakhosa Etik, çev. Saffet Babür, Hacettepe Üniversitesi yay., Ankara 1998.

AYDIN, Mehmet, Din Felsefesi, Selçuk Yay., 4. Bsk., Ankara 1994.

AYDIN, Vedat, Ahlâk Dersleri, Denge Yay., İstanbul 1996.

BERTRAND, Alexis, Ahlâk Felsefesi, çev. Salih Zeki, sad. Hayrani Altıntaş, Akçağ yay., 2. Bsk., Ankara 2001.

BOLAY, Süleyman Hayri, Felsefeye Giriş, Akçağ Yay., 1. Bsk., Ankara 2004.

BOLAY, Süleyman Hayri, Ferid Kam, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

ÇAVIŞ, Abdülaziz, Anglikan Kilisesi'ne Cevap, Çev. Mehmet Akif, Sad. Süleyman Ateş, DİB. Yay. Ankara (trz).

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, İzmirli İsmail Hakkı, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İnsan yay., İstanbul 2000.

ERDEM, Hüsameddin, Son devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk, Sebat Ofset, Konya 1996.

-----, Ahlâk Felsefesi, Hü-Er yay., 3. Bsk., Konya 2003.

GÜNGÖR, Erol, Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk, Ötüken Yay., 3. bsk., İstanbul 2000.

GÖLCÜK, Şerafeddin, TOPRAK Süleyman, Kelam, Tekin Kitabevi, 5. Bsk., Konya 2001.

HAMİDULLAH, Muhammed, İslam'a Giriş, çev. Cemal Aydın, TDV yay., Ankara 2005.

- HİZMETLİ, Sabri, İzmirli İsmail Hakkı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- İZMİRLİ, Celaleddin, İslam Aleminde Yetişen Filozof, Tabip Natüralist ve Biyologlar, Ankara 1951.
- KARA, İsmail, Türkiye de İslamcılık Düşüncesi, Kitabevi yay., 3. Bsk., C.II, İstanbul 1997.
- KAM, Ferit, Dini Felsefi Sohbetler, Sad. S. Hayri Bolay, DİB. Yay. Ankara (trz).
- KESKİOĞLU, Osman, DEMİRBAŞ Asaf, MANAZ Abdullah, Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri, Ankara 1989.
- KILIÇ, Recep, Ahlakın Dini Temeli, TDV yay., Ankara 1996.
- KOMİSYON, Hadislerle Ahlâkî Davranışlar, Hisar yay., İstanbul 1987.
- Kur'an-ı Kerim.
- MEVLANÂ, Mesnevi, Haz. Amil Çelebioğlu, C. V, MEB yay., İstanbul 2000.
- KAYNARDAĞ, Aslan, Felsefecilerle Söyleşi, Elif Kitabevi, (basım yeri ve tarih yok).
- ŞEKER, Mehmet, BALOĞLU Bülent, İzmirli İsmail Hakkı, TDV yay., Ankara 1996.
- ŞEKER, Ali, Mevlana'nın Mesnevisinde İnsan Problemi, Basılmamış Yüksek Lisans Semineri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- TOPALOĞLU, Bekir, Kelam İlmi, İstanbul 1993.
- TUNÇ, Aynur İlhan, Thomas Reid'in Ahlâk Anlayışı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Ankara 2003.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken yay., 5. Bsk., İstanbul 1998.

D. DİĞER MAKALELER

- AYDIN, Mehmet, “Ahlâk”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.2., İstanbul 1989.
- BALOĞLU, Adnan Bülent, “İzmirli İsmail Hakkı'nın Yeni İlm-i Kelam Anlayışı”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.
- ÇETİN, Mustafa, “İzmirli İsmail Hakkı'nın Meani-i Kur'an Adlı Eseri”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.
- ERDEM, Hüsameddin, “Son devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bozulmayı Önlemek için Düşünülen gerekli Tedbirler”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, Konya 1994.
- HİZMETLİ, Sabri “İzmirli İsmail Hakkı'nın İlmi Şahsiyeti”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.
- HİZMETLİ, Sabri, “İzmirli İsmail Hakkı'nın Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı”, Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, C.V, S.19., Ankara 1983.
- İLHAN, Avni, “İzmirli'nin Mezhepler Tarihi Çalışmaları” İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.
- İZMİRLİ, Celaleddin, “İzmirli İsmail Hakkı”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.
- KARADENİZ, Osman, “İzmirli'nin Din-Hikmet Anlayışı ve Dini İslam ve Din-i Tabii Adlı Eserleri” İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.
- ÖZERVARLI, M. Said, “İzmirli İsmail Hakkı'nın Kelam Problemleriyle İlgili Görüşleri”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.
- ŞEKER, Mehmet, “İzmirli İsmail Hakkı'nın Tasnifi Ulum Adlı Eseri”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.

ŞENER, Abdülkadir, “İzmirli'nin el-Furkan Beyne't-Tevfik ve'l-Hızlan Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.

ŞENER, Mehmet, “İzmirli'nin İlm-i Hilaf Adlı Eseri”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.

PARLATIR, Selahattin, “İzmirli'nin Ahlak ve Eğitim Görüşü”, İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Ankara 1996.

E. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

BİRİNCİ, Ali, “İzmirli İsmail Hakkı” Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, İstanbul 2001.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Ahlak Maddesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, İstanbul 1989.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Batılılaşma Maddesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 2001.

-----“İzmirli İsmail Hakkı Maddesi” Türk Ansiklopedisi, C.XX, MEB Basım Evi, Ankara 1972.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, “İslamcılık Maddesi” TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, İstanbul 2001.

F. SÖZLÜKLER

BOLAY, Süleyman Hayri, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, 6. Bsk., Akçağ Yay., Ankara 1996.

CEVİZCİ, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin yay., 2. Bsk., Ankara 1997.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

DOĞAN D., Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul 2001.

ERDOĞAN, Mehmet, Fıkıh ve Fıkıh Terimleri Sözlüğü, Ensar Yay. 2. Bsk. İstanbul 2005.

PARLATIR, İsmail (Komisyon adına başkan), Türkçe Sözlük, TDK Yay., 8.Bsk., C.II, Ankara 1998.

G. İNTERNET ADRESLERİ

ÇOLAKOĞLU, Kâmil, <http://www.dtsk.de/tr/kultur-gesellschaft-tr/kg-2003-01-22-tr.htm>.

<http://www.aiit.sakarya.edu.tr/eminnot.htm>.

<http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders.notlari/guz-yariyili/bolum-5/bolum05.html>.